

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ - ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΔΠΜΣ : " ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ "

Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

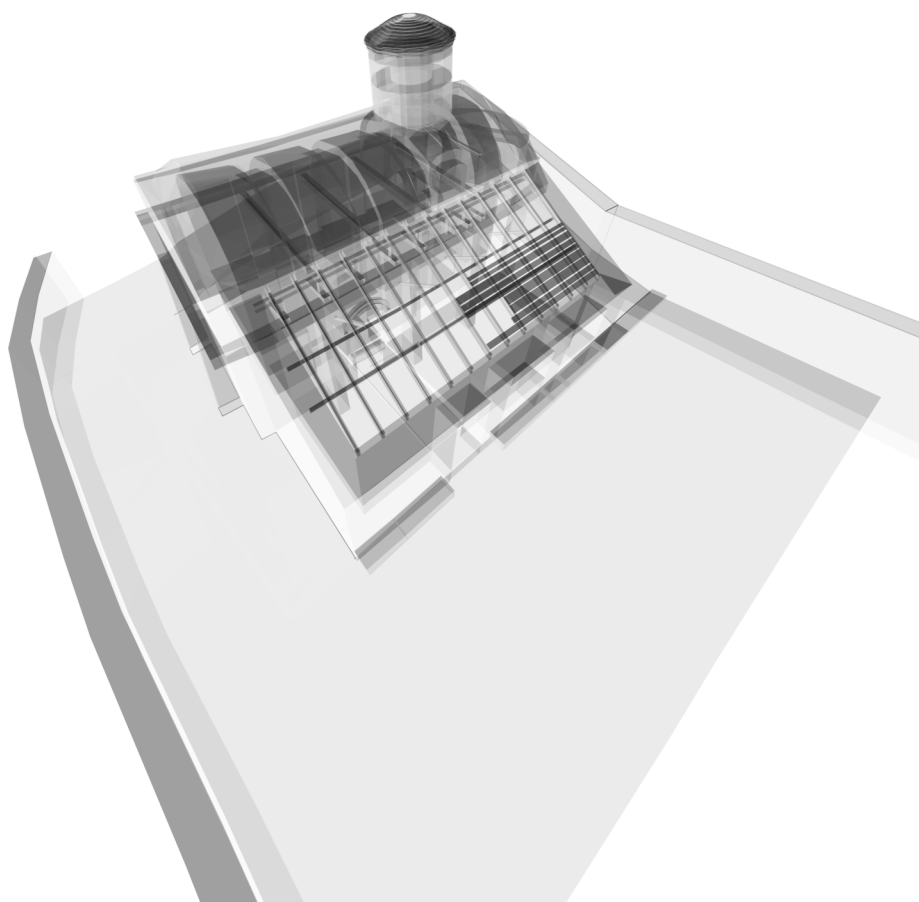
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ :

**ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ & ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΟΝΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ, ΚΑΒΑΣΙΑ
[ΚΟΝΙΤΣΑ, ΗΠΕΙΡΟΣ]**

Μ. ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ : ΕΥΡΥΚΛΕΙΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΟΡΡΕΣ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΥΠΟΒΟΛΗΣ : ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΔΠΜΣ : “ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ “

Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

ακαδημαϊκό έτος: 2015 - 2016

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ & ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΟΝΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ,
ΚΑΒΑΣΙΛΑ [ΚΟΝΙΤΣΑ, ΗΠΕΙΡΟΣ]

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ :

ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΟΡΡΕΣ

Μ. ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ

ΕΥΡΥΚΛΕΙΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *αρχ.μνη.*

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΥΠΟΒΟΛΗΣ:

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ & ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΟΝΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ,
ΚΑΒΑΣΙΛΑ [ΚΟΝΙΤΣΑ, ΗΠΕΙΡΟΣ]

ΑΘΗΝΑ, ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α' ΜΕΡΟΣ / ΑΝΑΛΥΣΗ

7

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1. ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	11
1.1 _ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥ & ΜΝΗΜΕΙΟΥ	13
1.1.1 _ Γενικά στοιχεία	13
1.1.2 _ Ειδικά στοιχεία	14
1.1.2.1 _ Φυσικό περιβάλλον & τοπίο	14
1.1.2.2 _ Τα λουτρά	14
1.1.2.3 _ Η γεωλογική ταυτότητα της περιοχής	16
1.1.2.4 _ Δεδομένα σεισμικής δράσης στην ευρύτερη περιοχή	19
1.2 _ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	20
1.3 _ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ	27
2. ΟΙ ΧΙΟΝΙΑΔΙΤΕΣ	29
2.1 _ ΧΙΟΝΙΑΔΙΤΕΣ ΖΩΓΡΑΦΟΙ / Γενικά Στοιχεία	31
2.2 _ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΧΙΟΝΙΑΔΙΤΩΝ	32
2.3 _ ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΣΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ	32
2.3.1 _ Η εικονογράφηση στο μνημείο	33
2.3.2 _ Χημική Σύσταση	35
3. Το μνημείο _ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	37
3.1 _ Ο ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΣ	39
3.2 _ ΤΟ ΠΡΟΣΤΕΓΑΣΜΑ	42
3.3 _ ΤΟ ΝΕΩΤΕΡΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΕΡΙΔΕΣΗΣ	43
3.4 _ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	44
4. Το μνημείο, ΦΘΟΡΕΣ, ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ, ΑΛΛΟΙΩΣΕΙΣ	47
4.1 _ ΣΤΟ ΚΤΗΡΙΟ	49
4.2 _ ΕΙΔΙΚΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ	52

Β' ΜΕΡΟΣ / Προτάσεις Επεμβάσεων

55

B.1 _ ΓΕΝΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ	57
B.2 _ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ	58
B.2.1 _ Διερευνητικές εργασίες	58
B.2.2 _ Οι επεμβάσεις στην θεμελίωση	58
B.2.3 _ Περιμετρική στεγάνωση με drainage και αποκατάσταση των πρανών	59
B.2.4 _ Τοποθέτηση ελκυστήρων στις γενέσεις των θόλων και απομάκρυνση της περιόδου ο.σ.	60
B.2.5 _ Επεμβάσεις στερέωσης των τοίχων με συρραφές ρωγμών, βαθύ αρμολόγημα & ενέματα, Εργασίες στερέωσης των τοιχογραφιών.	60
B.2.6 _ Εφαρμογή τυφλών αγκυριών για την στερέωση - συρραφή της ΒΔ γωνίας.	61
B.2.7 _ Οι εργασίες στην ανωδομή και στο εξωράχιο.	62
B.2.8 _ Οι εργασίες στο προστέγασμα	63

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

65

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

66

ABSTRACT

69

Γ' ΜΕΡΟΣ / Σχέδια

71

Ευχαριστίες

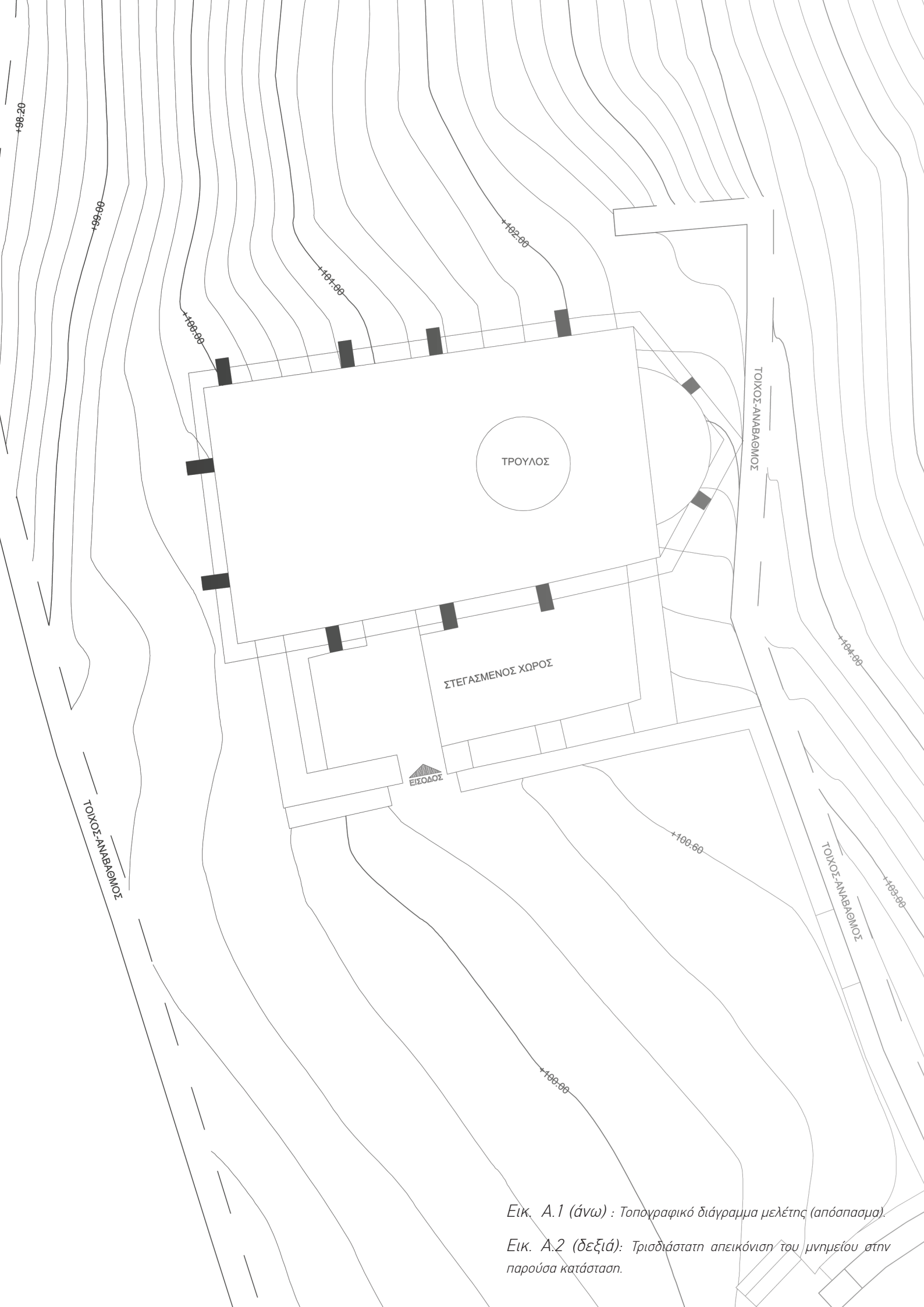
Πρωτίστως στον επιβλέποντα καθηγητή και δάσκαλο Μανώλη Κορρέ όχι μόνο για την διπλωματική εργασία αλλά και για κάθε μάθημα από τα προπτυχιακά ακόμα χρόνια.

Ένα τεράστιο ευχαριστώ για τους κατοίκους αυτού του χωριού και κυρίως τον Νίκο Λασπονίκο και τον Χρήστο Δάσκαλο για την απίστευτη φιλοξενία και βοήθειά τους σε κάθε βήμα.

Επίσης ευχαριστίες στην Μαρία Μπαλοδήμου για την ευγενική παροχή κάθε πληροφορίας γύρω από την αποτύπωση και τον τεχνικό εξοπλισμό καθώς και στον πατέρα Γεώργιο Σχοινά για τις πληροφορίες γύρω από τις λεπτομέρειες της Θείας Λειτουργίας σε σχέση με τα αρχιτεκτονικά σχέδια ενός ναού.

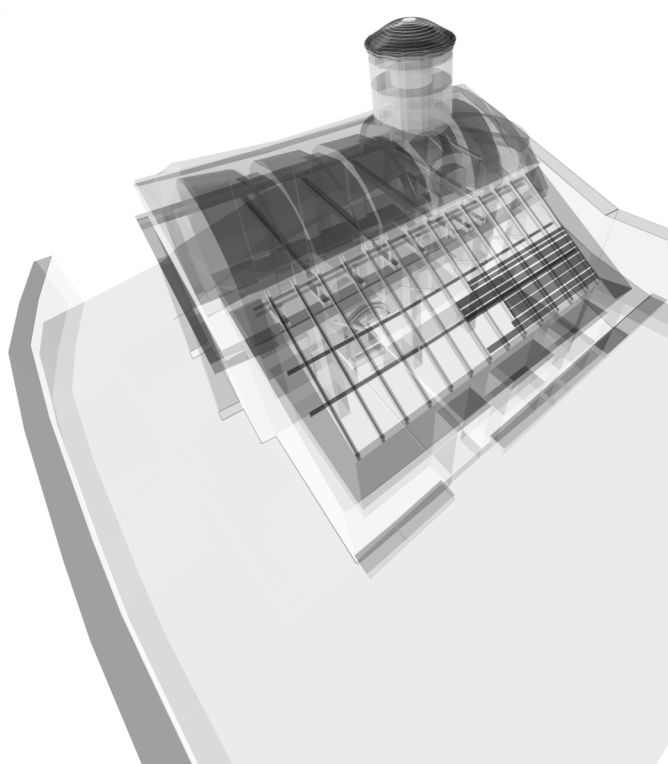
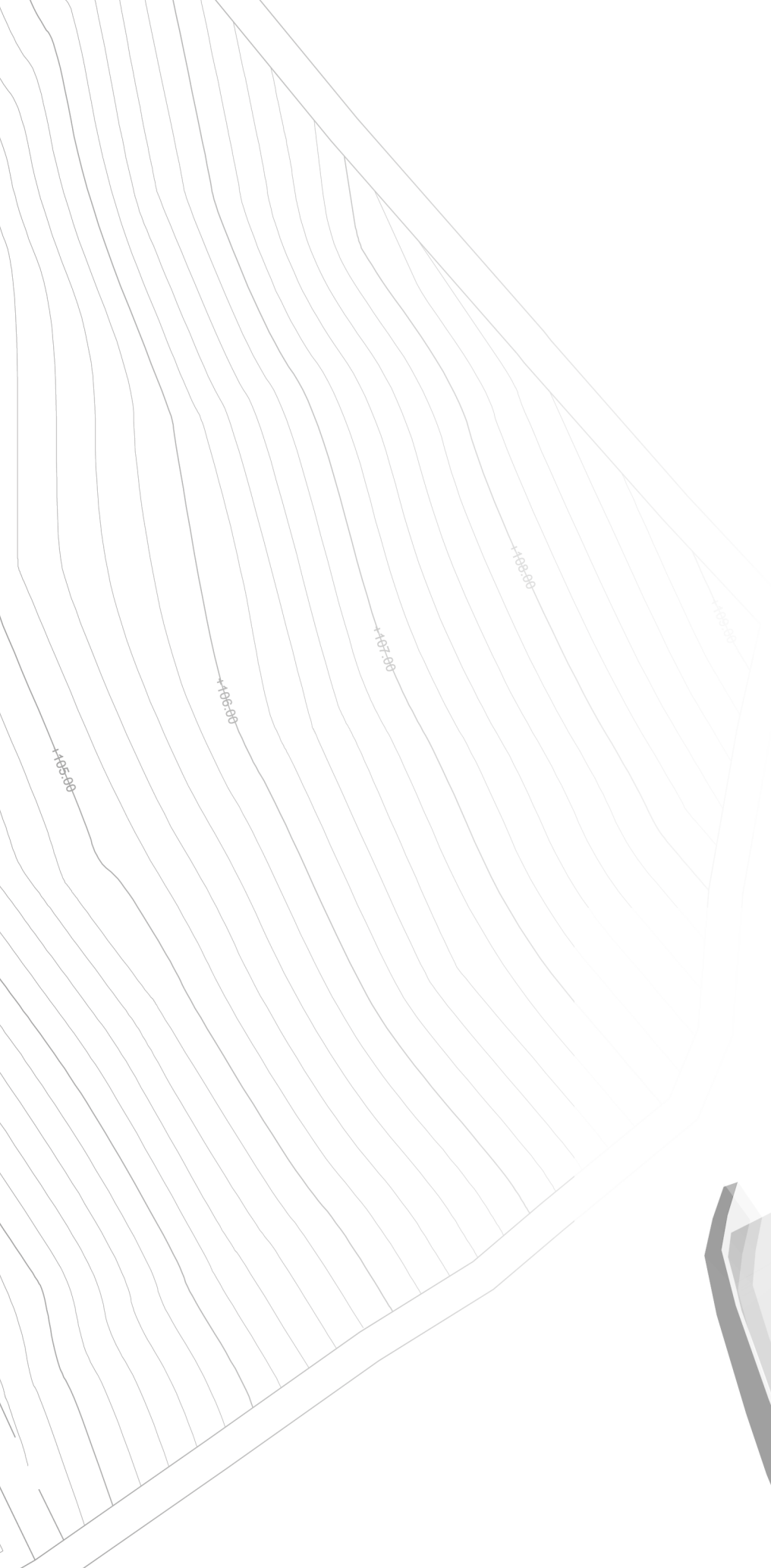
Από εδώ δεν θα μπορούσε να λείπει μια αναφορά στον Πέτρο Μούνδουλα της Σχολής Χημικών Μηχανικών ΕΜΠ μιας και ανέλαβε προθύμως τις αναλύσεις δειγμάτων τοιχογραφιών από το μνημείο. Οι ευχαριστίες αφορούν στην άψογη συνεργασία που δεν ολοκληρώθηκε ποτέ λόγω της αιφνίδιας απώλειας..

Τέλος ένα προσωπικό ευχαριστώ στον Μανώλη Μ., στον Χρήστο Π., στον Δημήτρη Μπ. και στον Χρήστο Α. για την τεχνική υποστήριξη σε πλείστα θέματα.

Εικ. Α.1 (άνω) : Τοπογραφικό διάγραμμα μελέτης (απόσπασμα).

Εικ. Α.2 (δεξιά): Τρισδιάστατη απεικόνιση του μνημείου στην παρούσα κατάσταση.

Εικ. Α.3 : Το μνημείο από βορειοδυτικά

Σε απόσταση 12χλμ βορειοδυτικά της Κόνιτσας βρίσκεται ο οικισμός Καβάσιλα. Βόρεια από τον οικισμό και σε απόσταση περίπου 2χλμ, στον δρόμο που οδηγεί στα θειούχα λουτρά (στις όχθες του ποταμού Σαραντάπορου), βρίσκεται η Μονή Παναγίας (αφιερωμένη στο Γενέθλιο της Θεοτόκου) που χτίστηκε το 1816 όπως διακρίνεται σε δύο επιγραφές που εντοπίζονται στην αυλόθυρα του προαύλιου χώρου της εκκλησίας. Η τοπική παράδοση λέει ότι χτίστηκε στην θέση παλαιότερου μοναστηριού, γεγονός που δεν επιβεβαιώνεται από τις πηγές.

Ο ναός είναι διατηρητέο μνημείο χωρίς να έχει εκδοθεί μεμονωμένη απόφαση αφού βάσει του Ν. 3028/2002 (άρθρο 6, παρ. 1α) λόγω της κατασκευής του προ του 1830 προστατεύεται από τον νόμο χωρίς να απαιτείται η έκδοση οποιασδήποτε διοικητικής πράξης.

Ο ναός ανήκει στην κατηγορία του απλούστερου τύπου, του μονόκωρου δρομικού ή αλλιώς της μονόκλιτης βασιλικής με τρούλλο και κυκλική σε κάτοψη κόγχη ιερού ενώ διαθέτει προστέγασμα εν είδει εξωνάρθηκα στην νότια πλευρά. Η στέγαση του ναού γίνεται με απλή καμάρα με σφενδόνια ανά αποστάσεις ενώ η στέγαση του προστεγάσματος αποτελείται από ξύλινα φέροντα στοιχεία και απλή επικάλυψη από σχιστόπλακες (μαυρόπλακες). Όμοια είναι και η επικάλυψη του κυρίως ναού. Ο ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες που διατηρούνται σε σχετικά καλή κατάσταση δεδομένου των φθορών που έχουν εμφανιστεί και καταγράφονται εκτενώς στην συνέχεια.

Η αγιογράφηση του ναού έγινε το 1864 από Χιονιαδίτες ζωγράφους. Πρόκειται για ένα πολύ δραστήριο σύνολο ζωγράφων και αγιογράφων που καταγόμενοι από το χωριό Χιονιάδες της επαρχίας Κονίτσης έδρασαν στην Ήπειρο τον 19ο αι. αλλά και στην ευρύτερη περιοχή φτάνοντας μέχρι και το Πήλιο. Σχετική αναφορά στο έργο των Χιονιαδιτών γίνεται στην συνέχεια. Μικρά τμήματα της τοιχογράφησης έχουν διασωθεί και στο προστέγασμα αλλά βρίσκονται σε κακή κατάσταση.

Η σημερινή εικόνα συμπληρώνεται από μια περίδεση του κυρίως ναού με φέροντα στοιχεία από οπλισμένο σκυρόδεμα (αντηρίδες ανά σημεία και υπερκείμενη περιμετρική δοκό) η οποία κρίθηκε απαραίτητο να κατασκευαστεί στα τέλη της δεκαετίας του '80 για να αντιμετωπιστεί η εξέλιξη των φθορών που εμφάνιζε ο ναός.

Σκοπός της διπλωματικής εργασίας είναι η πλήρης αποτύπωση και τεκμηρίωση του μνημείου αλλά και των μηχανισμών των φθορών που επιδρούν σε αυτό με στόχο αφενός την καταγραφή της μεθόδου εργασίας πάνω σε αντίστοιχες περιπτώσεις αλλά και την προσπάθεια εφαρμογής σωστικών - στερεωτικών μέτρων στον βαθμό που είναι αυτό δυνατό από την πλευρά ενός αρχιτέκτονα μηχανικού.

Για την συλλογή των μετρητικών στοιχείων προηγήθηκε η σχεδίαση σκαριφημάτων πρωταρχικά για το τοπογραφικό και εν συνεχεία για τα αρχιτεκτονικά σχέδια (κάτοψη, τομές, όψεις). Ακολούθως έγινε η χωροστάθμηση από την οποία προέκυψαν πέντε οριζόντια επίπεδα βάσει των οποίων εξαρτήθηκαν όλες οι μετρήσεις στις τομές και στις όψεις της αποτύπωσης. Η χωροστάθμηση εντός του ναού πραγματοποιήθηκε με αυτοεπιπεδούμενο laser με ακτίνες σταυρού για την αποφυγή της χάραξης των επιπέδων με καρφιά και νήματα όπως έγινε στους εξωτερικούς τοίχους. Όλες οι μετρήσεις πραγματοποιήθηκαν με την λογική των συνεχόμενων μετρήσιμων τριγώνων (σε επίπεδο κάτοψης) και για τις χαράξεις της θολοδομίας επιλέχθηκαν οι πολλαπλές μετρήσεις ανά αποστάσεις με ηλεκτρονικό αποστασιόμετρο (με αλφάδι) και επιβεβαίωση με σταδία σε αρκετά σημεία παράλληλα με την χωροστάθμηση. Οι μετρήσεις στις όψεις έγιναν πάλι με αφετηρία τα οριζόντια επίπεδα που δημιουργήθηκαν από την χωροστάθμηση με την βοήθεια είτε της σταδίας είτε ξύλινου πτυσσόμενου δίμετρου είτε του αποστασιόμετρου. Επίσης υπολογίστηκαν οι αποκλίσεις των τοίχων από την κατακόρυφο εξωτερικά με νήμα της στάθμης. Τέλος πραγματοποιήθηκε πλήρης φωτογραφική τεκμηρίωση τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό του μνημείου από την οποία προέκυψε συνολική τρισδιάστατη απεικόνιση του μνημείου καθώς και ορθοφωτογραφίες με την βοήθεια προγράμματος φωτογραμμετρίας.

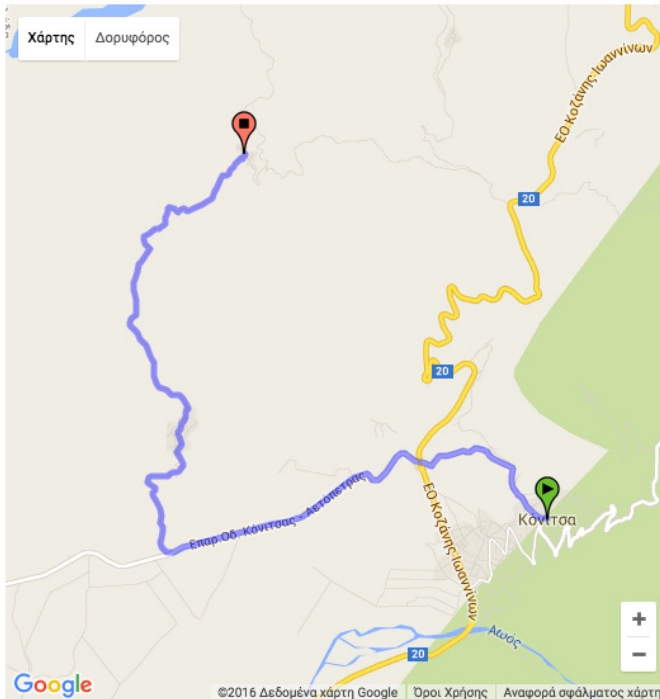
Εικ. 1.1 : Το μνημείο από νοτιοανατολικά.

1.1 _ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥ & ΜΝΗΜΕΙΟΥ

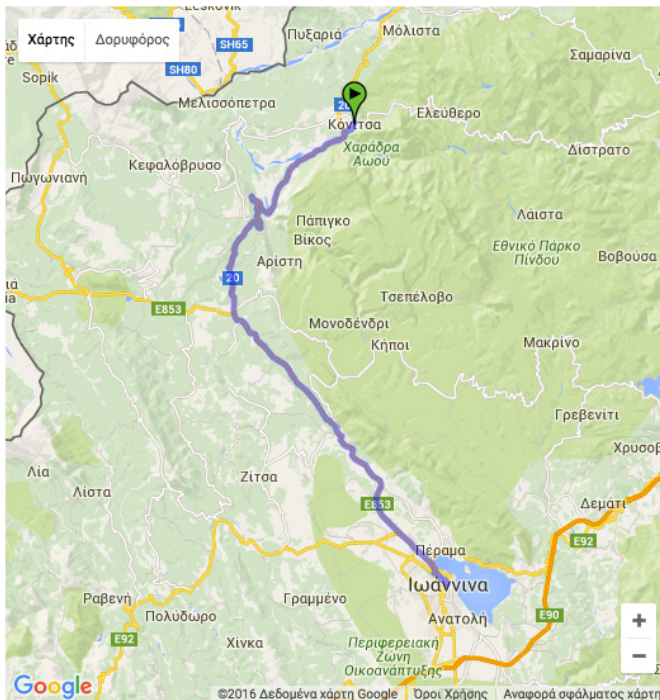
1.1.1 _ Γενικά στοιχεία

Τα Καβάσιλα είναι ένας μικρός οικισμός αποτελούμενος από 39 κατοίκους με υψόμετρο στα 664μ. Όπως προαναφέρθηκε απέχει από την Κόνιτσα 12χλμ ήτοι 20 λεπτά οδήγησης σε έναν στενό επαρχιακό δρόμο. (βλ. Εικ. 1.2)

Εικ. 1.2 : Χάρτης 1. Η θέση του οικισμού σε σχέση με την Κόνιτσα.

πηγή: <https://www.google.gr/maps>

Εικ. 1.3 : Χάρτης 2. Η θέση της Κόνιτσας σε σχέση με τα Ιωάννινα.

πηγή: <https://www.google.gr/maps>

Η Κόνιτσα βρίσκεται στο 63^ο χλμ της Εθνικής Οδού Ιωαννίνων - Κοζάνης. (βλ. Εικ. 1.3).

Περιγραφικά η διαδρομή από τα Ιωάννινα, για να φτάσει κανείς στα Καβάσιλα είναι ακολουθώντας τα δυτικά όρια του Ζαγορίου με κατεύθυνση προς βορρά. Προσεγγίζει σταδιακά τις αρχές της χαράδρας του Βίκου περνώντας πάνω από τον Βοιδομάτη, εν συνεχεία και πάνω από τον Αίωο, δίπλα από το γνωστό γεφύρι της Κόνιτσας. Ακολουθώντας αφήνοντας την Κόνιτσα στα ανατολικά, ο δρόμος διασχίζει την κοιλάδα για λίγο κατευθυνόμενος πρακτικά προς τον παραπόταμο του Αίωου, τον Σαραντάπορο έχοντας αφήσει πίσω την οροσειρά της Τύμφης.

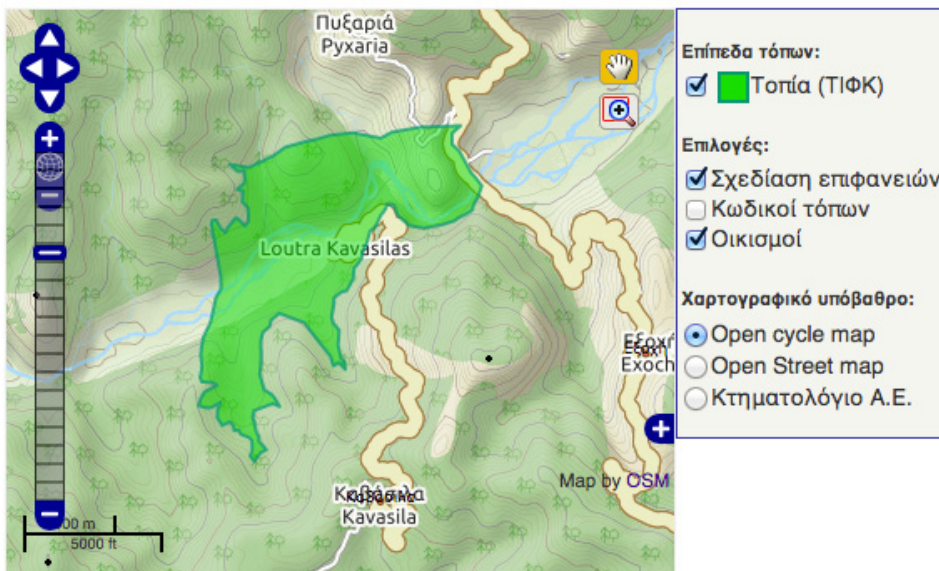
Ο δρόμος διασχίζει τον οικισμό της Ηλιόρραχης (παλαιότερο όνομα για αυτόν τον οικισμό είναι το Κουτσούφ ή Κουτσούφλιανη) και καταλήγει στα Καβάσιλα, εν συνεχεία στο μνημείο υπό μελέτη και τέλος στα ιαματικά λουτρά της περιοχής στον Σαραντάπορο για τα οποία θα γίνει μια συνοπτική αναφορά στην συνέχεια. Ειδικά το κομμάτι της διαδρομής από τα Καβάσιλα προς τα λουτρά με ενδιάμεσο σταθμό την εκκλησία, αξίζει να σημειωθεί πως είναι σχετικά επικίνδυνο καθώς το οδόστρωμα είναι μικρού πλάτους, σε ορισμένα σημεία είναι χωματόδρομος και τα πρηνή έχουν εξαιρετικά έντονα κατολισθητικά φαινόμενα.

1.1.2 _ Ειδικά στοιχεία

Πριν την προσέγγιση του μνημείου και των μηχανισμών φθοράς που έχουν ενεργήσει πάνω σε αυτό, αξίζει να δοθεί λίγη προσοχή στα ιδιαίτερα τοπογραφικά στοιχεία της περιοχής, στην ταυτότητα των εδαφών γύρω από την εκκλησία και τέλος στα σεισμολογικά δεδομένα που έχει καταγράψει η περιοχή όπως αυτά έχουν συλλεγεί από το γεωδυναμικό ινστιτούτο.

1.1.2.1 _ Φυσικό περιβάλλον & τοπίο

Η διαδρομή προς το μνημείο και προς τα λουτρά της περιοχής έχει το μειονέκτημα της δύσκολης προσέγγισης αλλά ήδη στην πορεία που έχει περιγραφεί αξίζει να σημειωθεί η εγγύτητα με τις περιοχές NATURA καθώς και τα τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους σε όλη την ζώνη της Βόρειας Πίνδου. Στην πιο κοντινή ακτίνα προσέγγισης του μνημείου εντοπίζεται ως ΤΙΦΚ (Τοπίο Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους) η περιοχή των στενών του Σαραντάπορου. Πρόκειται για ένα φαράγγι μήκους περίπου 1χλμ μεταξύ των χωριών Καβάσιλα, Εξοχή και Πυξαριά, με κάθετα τοιχώματα που συχνά ξεπερνούν τα 150μ σε ύψος και πλούσια υδρόβια βλάστηση στις όχθες του ποταμού.

Εικ. 1.4 : Χάρτης 3, Τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους πλησίον του μνημείου, πηγή: <https://filotis.itia.ntua.gr/>

1.1.2.2 _ Τα λουτρά

Τα λουτρά των Καβασίλων (μπάνια ή βρωμονέρια) είναι ευρέως γνωστά από την εποχή της Τουρκοκρατίας. Καταγράφονται στην ιστορία μέσα από επισκέψεις όπως του ευεργέτη Ιωάννη Λούλη λίγο προ του 1870¹ ή του Βαλή των Ιωαννίνων Αχμέτ Χιβζή Πασά το 1894. Η φήμη τους ήταν τέτοια ώστε και το ίδιο το υπό μελέτη μνημείο πολλές φορές αναφέρεται ως η Παναγία των Λουτρών.

Τη μεγάλη προσφορά των ιαματικών πηγών Καβασίλων την ομολογούν όσοι προσφεύγουν σε αυτά και πληροφορίες υπάρχουν σε ένα ολιγοσέλιδο φυλλάδιο που εξέδωσε το 1886 ο ιατρός Ιωάννης Μεγγλίδης με τίτλο «Θειοπηγαί Κονίτσης».

¹ Είχε διαθέσει 500 τουρκικές λίρες για την κατασκευή της γέφυρας του Αώου. Ο Ιωάννης Ζ. Λούλης γνωστός ευεργέτης με εμπορικές δραστηριότητες στην Ρουμανία τον 19ο αι. είχε χρηματοδοτήσει και την κατασκευή του γνωστού γεφυριού της Πλάκας στον Άραχθο.

Όπως γράφει, λοιπόν, «κοντά στον ποταμό Σαραντάπορο βρίσκονται τα πασίγνωστα λουτρά των Καβασίων, που αλλιώς ονομάζονταν βρωμονέρι. Η θεραπευτική αξία των θερμοπηγών ήταν γνωστή από παλιά, αλλά πρώτος επιστήμονας γιατρός που μίλησε γι' αυτήν ήταν ο Αδάμος Γοργιάς. Το 1870 ο Αβάς Μπέης, πρόκριτος του Λεσκοβικίου έλαβε την άδεια από την τουρκική διοίκηση να ανεγείρει δι' εξόδων του στις θειοπηγές κατάλληλο οίκημα με συνολικά 25 δωμάτια και λειτουργούσαν επί δεκαετίες από 15 Απριλίου μέχρι 15 Σεπτεμβρίου. Το 1872 οι θειοπηγές Κόνιτσας ενοικιάστηκαν από τον ιδιοκτήτη τους Αβάς Μπέη στον Χρήστο Ιμπρασίμη».

Στα τέλη του 19ου αιώνα τα λουτρά ανέλαβε ως ενοικιαστής ο Βουρμπιανίτης γιατρός Λουκάς Δημάρατος. Από την εφημερίδα «Η Φωνή της Ηπείρου» (20-5-1894) διαβάζουμε τα εξής: «Μετά την άφιξη εκάστου ασθενούς ο ιατρός επισκέπτονταν αυτόν και διατάσσει εις ποία ύδατα θα λούζεται. Τιμή ορισμένη δι' έκαστον άτομον είναι 5 γρόσια δια λουτρόν και κατοικίαν».

Το 1896 τα λουτρά λειτουργούσαν υπό την διεύθυνση του γιατρού Δ. Τζέτσι και το 1898 τα ανέλαβε ο Δημάρατος με τις ίδιες τιμές. Το 1919 τα λουτρά τα ανέλαβαν οι αδελφοί Χρ. Φίλιου με τις παρακάτω τιμές: Φυσικά λουτρά 1η θέση μετά κλίνης γρ. 10, δεύτερη θέση άνευ κλίνης γρ. 5. και αργότερα τα εκμεταλλεύτηκαν οι αδερφοί Παπαχρηστίδου από την Κόνιτσα έως το 1940.¹

Οι εγκαταστάσεις των παλαιών λουτροθεραπευτηρίων βρίσκονται ερειπωμένες στην βορινή όχθη του ποταμού, κατεστραμμένες από τον ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940. Οι πηγές δεν βρίσκονται μεμονωμένα στα Καβάσιλα αλλά υπάρχει ένα δίκτυο σε κοντινή ακτίνα που αξιοποιείται όπως στο χωριό Αμάραντος βορειότερα ή σε χωριά εντός του αλβανικού εδάφους νοτιοδυτικά. Στα λουτρά των Καβασίων αυτήν την στιγμή υπάρχει μια υποτυπώδης εγκατάσταση κτηριακού δυναμικού κατασκευασμένη μετά το 1980 όμως είτε υπολειπόμενη είτε δεν λειτουργεί καθόλου λόγω της κακής οδικής σύνδεσης με το χωριό ή ακόμα και για λόγους που έχουν να κάνουν με τα νομικά ζητήματα όπως οι άδειες λειτουργίας, η ιδιοκτησία, η παραχώρηση εκμετάλλευσης κλπ.

Όπως εξετάζεται λεπτομερώς στην συνέχεια, η περιοχή ευρύτερα των πηγών δομείται από την διάπλαση του φλύσχη και από ασβεστολίθους. Η ανάβλυση των πηγών παρατηρείται στην επαφή των δύο πετρωμάτων λαμβάνοντας υπόψη ότι ο σπουδαιότερος ρόλος είναι αυτός της τεκτονικής δράσης. Συγκεκριμένα οι πηγές της περιοχής βρίσκονται στην διασταύρωση δύο ρηγμάτων και πιο συγκεκριμένα ενός κύριου που ακολουθεί την διεύθυνση του άξονα του ποταμού και ενός δευτερεύοντος κάθετου ως προς το πρώτο φέρνοντας σε ανώμαλη επαφή τον υδατοστεγή φλύσχη και τους υδροπερατούς ασβεστολίθους.²

Εικ. 1.5 : Η εξωτερική κολυμβητική δεξαμενή των σημερινών εγκαταστάσεων. Πηγή: <http://www.konitsa.gr/>

1 «Στην... τύχη τους έχουν αφεθεί τα ιαματικά λουτρά στα Καβάσιλα», Εφημερίδα «Πρωινός Λόγος», Αρ. Φύλλου 16.572, Ιωάννινα, 22/7/2015, σελ. 1 & σελ. 4.

2 Καραγκούνης Κ. Περιοδικό Κόνιτσα, Περίοδος Β' Τεύχος 1, Εισηγητική Έκθεση περί της Αξιοποίησεως των θερμομεταλλικών πηγών Καβασίων - Κόνιτσης Ν. Ιωαννίνων., Αθήνα, Ιανουάριος 1980

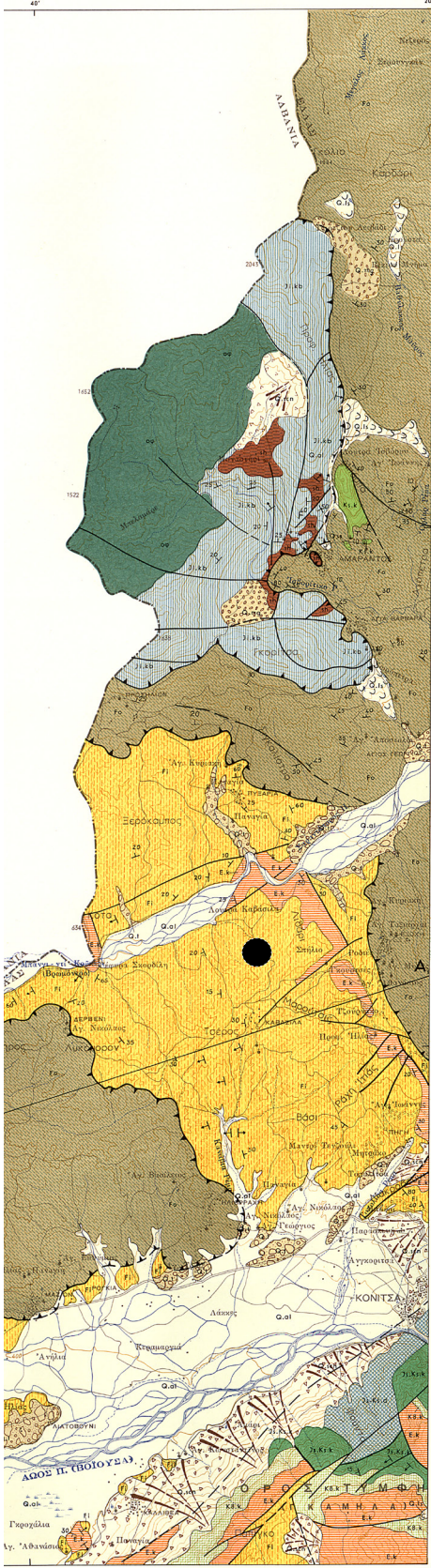
Εικ. 1.6 : Οι εγκαταστάσεις των λουτρών στις αρχές του 20ου αι. στην απέναντι όχθη του Σαραντάπορου. Πηγή: <http://www.panoramio.com/photo/56979425>

Εικ. 1.7 : Οι εγκαταστάσεις των ερειπωμένων αρχικών εγκαταστάσεων των λουτρών σήμερα, στην απέναντι όχθη του Σαραντάπορου. Πηγή: προσωπικό αρχείο

1.1.2.3 _ Η γεωλογική ταυτότητα της περιοχής

Από το απόσπασμα χάρτη του ΙΓΜΕ που αφορά στην περιοχή παρατηρούμε πως το υπό μελέτη μνημείο βρίσκεται σε ζώνη αδιαίρετου φλύσχη (εναλλαγές μαρμαρυγιούχων ψαμμιτών και ηρασινωπών ιλυωδών μαργών.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟΓΕΝΕΣ
 *Αλλουβιακά άποθέσεις: εις ποταμούς και ρέετα.
 Κατολισθαίνουσα περιοχή.
 Κόνοι κορημάτων - πλευρικά κορημάτα.
 Παλαιά κορημάτα: συγκεκαλιμένα πλευρικά κορημάτα.
 Παλαιά πυριτολιθικά προχώσεις: προσχωσθέντα έπικαλύματα συστάματα κλάσας έξ θραυσμάτων πυριτολίθου και έπιλυθητή προχώσεων έκ της άπολιθώσεως άσβεστολιθίου όρειου. Τα έπικαλύματα ταύτα είναι μεταγενέστερα του λιμνοϊού Πλειοκαινού.
 Ποτάμια άναβαθμίσεις.
 Λιθώνες έκ παγετόνυ.
ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΙΟΝΙΟΣ ΖΩΝΗ
 ΑΝΩΤΕΡΟΝ ΗΚΑΙΝΟΝ - ΑΚΟΥΪΤΑΝΙΟΝ
 Φλύσχ άδιάρτετος: έναλλάγει μαρμαρονόωδων ψαμιτών και κρησπιών λιμνοϊών μαργών.
 ΠΑΛΑΙΟΚΑΙΝΟΝ - ΑΝΟΤ. ΗΚΑΙΝΟΝ
 *Άσβεστολίθου ύπολιθωγραφικοί: με *Globotartaria* sp., *Globigerina* sp. και έντροπος έκ πορτολίθου. *Μαρμαρολίθου μαρμαρονεπαγής με *Asterolina* sp., *Orthophraginae*, *Nannulites* sp. και μεταρρόνητα θραύσματα του Κρητικόου.
 ΑΝΩΤΕΡΟΝ ΚΡΗΤΙΔΙΚΟΝ
 *Άσβεστολίθου: μικροβροκκίταις, συμπαγείς με θραύσματα ρουτίσπών και τή Τριμητοφόρα:
 *Ήλικία: Άνώτερον Σενιόν.
 ΟΥΡΑΣΙΚΟΝ - ΚΡΗΤΙΔΙΚΟΝ
 *Άσβεστολίθου Βιγλών: πλακάδες ύπολιθωγραφικοί άσβεστολίθου με *Ακτινόζωα και λεπτά έντροπος πυριτολίθου.
 *Άπολιθώματα:
 *Ήλικία: Τηθιόν έως Κατώτερον Σενιόν.
 Δολομίτες: γροί, εις τήν βάση με φακούς έκ μη δολομιτωμένων μικροβροκκίταις δολομιτών με στρώματα πυριτολίθου και *Νεοτολιθίου sp. (Βαρομίον-Άστριν). Μικροβροκκίταις συμπαγή με μεγάλα θραύσματα Ρουτίσπών και έντροπος Άκτινοκοκκίταις άσβεστολίθου (έπικαλύματα όργανισμών) ενος τών όσων έμφασις τή Κενομόνιον και τή Κατώτερον Σενιόν.
 ΟΥΡΑΣΙΚΟΝ
 Σχιολίθου με Ρουτίσπια: έναλλάγει στρώματα πορτολίθου και πυριτολίθου μαργών με Πορτολίθους.
 *Ήλικία: Άν. Λιανόν-Μάλιον.
 *Άσβεστολίθου Σινίοι και Παντοκράτορας: (έξ διεχωρίσθησαν έξ τή χάρτου). *Άσβεστολίθου μικροβροκκίταις με *Ακτινόζωα, εις παχέας τριμύς (άσβεστολίθου Σινίοι) και άσβεστολίθου θραυστικές συμπαγής με υψία (άσβεστολίθου Παντοκράτορας). Κατά θέσεις ύπαρχει δολομιτής (δ). *Άπολιθώματα:
Palaeozoocystis mediterranea ΡΙΑ, *Thaumatorpella parvozeisselifer* ΚΑΙΝΗΣΙ ΡΙΑ, *Cyprina* sp.
 *Ήλικία: Κατώτερον έως Μέσον Λιανόν.
ΖΩΝΗ ΟΛΟΝΟΥ ΠΙΝΔΟΥ
 ΜΑΙΣΤΡΗΤΙΟΝ - ΑΝΩΤΕΡΟΝ ΗΚΑΙΝΟΝ
 Φλύσχ: ανισοτάτη έξ άμοιρών μεγών κλαυή ή φακίτριου χρώματος, έναλλασσόμενων μετά λεπτοκόκκων ψαμιτών. Κατά θέσεις έπικρατεί τή ψαμιτική ή τή μαργώτην σύστασιν. Ή ηλικία τού όλοου τούτου έχει προσδιοριθί ώς Μαιστρητιόν έως Άνώτερον Ηκαίνον.
 ΑΝΩΤΕΡΟΝ ΚΡΗΤΙΔΙΚΟΝ
 *Άσβεστολίθου: ύπολιθωγραφικοί, πλακάδες.
 *Άπολιθώματα.
 Φύκη:
 Τριμητοφόρα:
 *Ήλικία: Κενομόνιον έως Μαιστρητιόν.
ΥΠΟΠΕΛΑΓΟΝΙΚΗ ΖΩΝΗ
 ΟΥΡΑΣΙΚΟΝ (?)
 *Όφειλιτική σειρά: ανισοτάτη έκ ορενετών, περιδοίτων, δολομιτών κ.λ.π.
 ΚΑΤΩΤΕΡΟΝ ΟΥΡΑΣΙΚΟΝ
 *Άσβεστολίθου: λεπτοκοκκίταις, ύπολιθωγραφικοί, θραυστικές λεπτοκοκκίταις έως στρώματα με τή σχιστομακροκροκκίταις έντροπος (δβ).
 Μικροφύκη:
 *Ήλικία: Λιανόν.
 Γεωλογική όριον όρατόν
 Ρήγμα όρατόν και πιθανή προέκτασι υψίου
 Έπίδοσις όρατή
 Έπίδοσις κεκαλυμμένη
 Παράθεσις στρωμάτων μετρήσεια
 Παράθεσις στρωμάτων κατ' έστιασιν
 Παράθεσις άνοσχυόμενων στρωμάτων

QUATERNARY
 Alluvial deposits: in rivers and creeks.
 Sliding areas.
 Talus cones - scree.
 Older scree: cemented slope debris.
 Older siliceous deposits: cemented alluvial covers consisting mainly of siliceous fragments and red earth coming from decalcification of limestone masses. These covers are subsequent to the lacustrine Pliocene deposits.
 Fluvial terraces.
 Glacial moraines.

INTERNAL AND CENTRAL IONIAN ZONE
 UPPER EOCENE - AQUIITANIAN
 Flysch undivided: alternations of mica sandstones and greenish silty marls.
 PALEOCENE - UPPER EOCENE
 Sublithographic limestones: with *Globotartaria* sp., *Globigerina* sp. and chert layers. Microbrecciated limestones with
Asterolina sp., *Orthophraginae*, *Nannulites* sp. and transported cretaceous fragments.
 UPPER CRETACEOUS
 Limestones: microbrecciated, compact with rudist fragments and the Foraminifera:
Orbitoides media, *Omphalocyclus* sp., *Lepidoliticoides* sp. etc.
 Age: Upper Senonian.

JURASSIC - CRETACEOUS
 Viglae limestones: platy limestones, sublithographic, with radiolaria and thin chert layers.
 Fossils:
Tritolinella, *Tritinella* sp., *Rotalipora* sp., *Globotartaroceras* sp.
 Age: Tithonian to Lower Senonian.
 Dolomites: grey, in their base with lenses of non dolomitized, microbrecciated limestones with chert layers and *Neotulites* sp. (Barroisian-Aprian). Microbreccias compact with large rudist fragments and layers of fine-grained limestones (with remains of organisms) in which appears the Cenomanian and Lower Senonian.
 JURASSIC
 Shales with Posidonioides: alternations of chert layers and cherty marls with Posidonioides.
 Age: Upper Lias - Malm.
 Sinioe and Pantokrator limestones: (they have not been separated on the map). Fine-grained limestones with Radiolaria in thick banks (Sinioe limestones and coarse compact limestones with algae (Pantokrator limestones). At places there are dolomites (d).
 Fossils:
Palaeozoocystis mediterranea ΡΙΑ, *Thaumatorpella parvozeisselifer* ΚΑΙΝΗΣΙ ΡΙΑ, *Cyprina* sp.
 Age: Lower to Middle Lias.

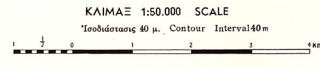
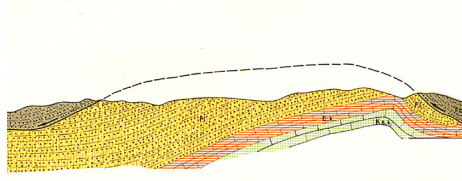
OLONOS PINDOS ZONE
 MAESTRICHTIAN - UPPER EOCENE
 Flysch: it consists of blue or brown-yellow sandy marls alternating with fine grained sandstones. The sandy or the marly element prevails, at places. The age of this flysch has been determined as Maestrichtian to Upper Eocene.
 UPPER CRETACEOUS
 Limestones: platy, sublithographic.
 Fossils:
 Algae:
Polygonella sp.
 Foraminifera:
Chrysalidina sp., *Miliolidae*, *Pseudolituonella* sp.
 Age: Cenomanian to Maestrichtian.

SUBPELAGONIC ZONE
 JURASSIC (?)
 Ophiolitic series: consisting of serpentines, peridotites, dolerites etc.
 LOWER JURASSIC
 Limestones: brecciated, sublithographic, coarse grained, thin-bedded to layered with shale-chert-sand layers (sb).
 Microfauna:
Thaumatorpella parvozeisselifer, *Neoungulidiscus* sp., *Orbitostella* sp., *Orb. praecursor*, *Litostrotia recourensis*, *Cyprina* sp.
 Age: Lias

Geological boundary observed
 Fault observed, dashed where approximately located
 Fault probable
 Overthrust observed
 Overthrust concealed
 Strike and dip of beds measured
 Strike and dip of beds estimated
 Overturned beds

Γεωλογική χαρτογράφηση: υπό Κ. ΚΟΥΚΟΥΖΑ, γεωλόγου παρά τή Ε.Γ.Γ.Μ.Ε. και R. PERRIER, γεωλόγου τού Γαλλικού Ίνστιτούτου Πετρελίων (I.F.P.), κατά τή έτη 1963-1964. Βακόν τμήμα φύλλου «ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ» υπό Ν. ΟΥΛΙΠΠΑΚΗ, γεωλόγου παρά τή Ε.Γ.Γ.Μ.Ε. κατά τή έτος 1971.
 Στρατογραφία: G. ΒΙΖΟΝ.
 Γενικός Διευθυντής: Γ. Α. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ.
 Έρεθδθή έπιμέλειο τού Ε.Γ.Γ.Μ.Ε. έν έτι 1973.
 Έκτύπωσις: ΛΙΘΟΓΡΗΤ - Α. ΣΚΟΥΡΙΑΣ Ε.Π.Ε.

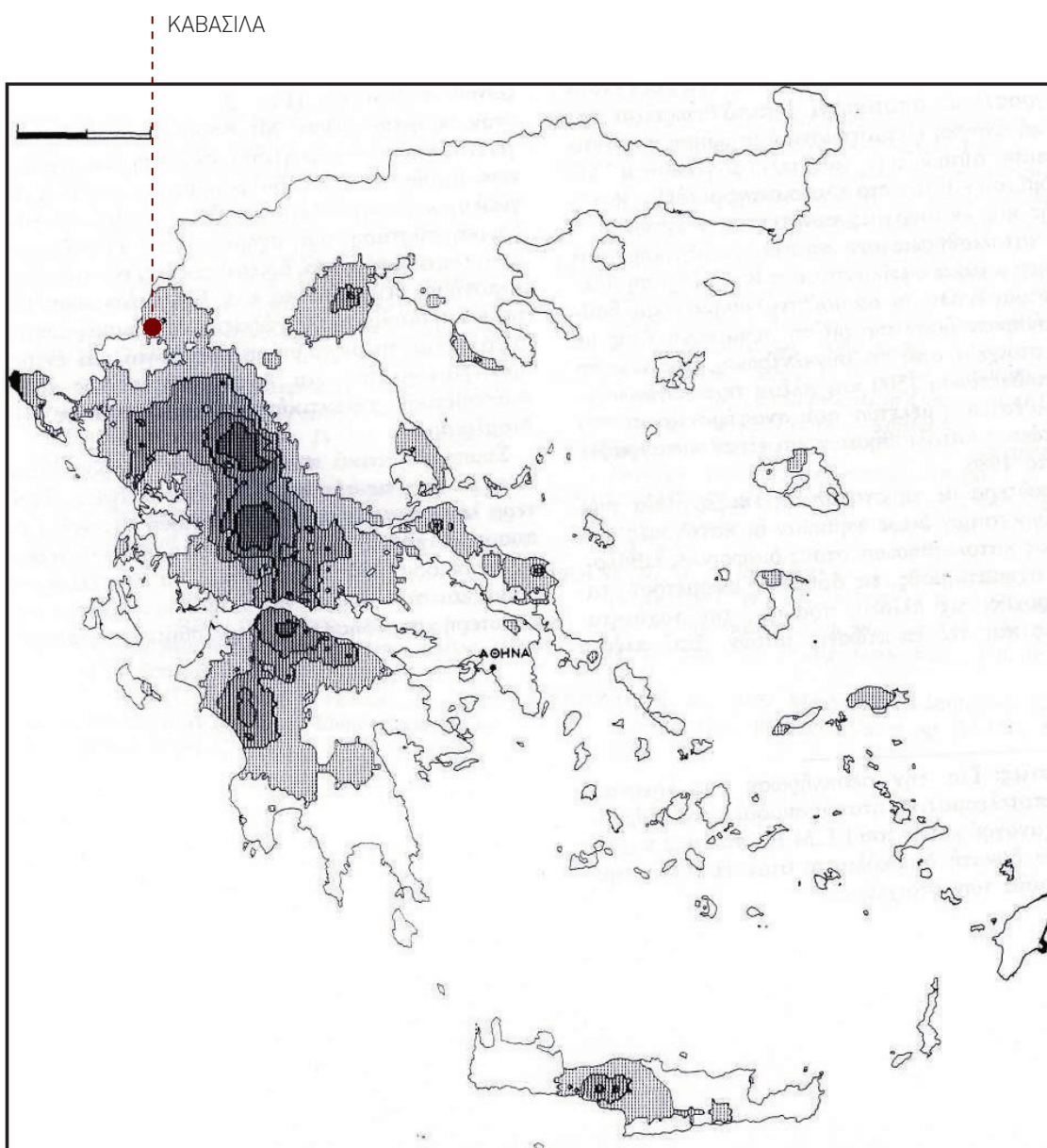
Geological mapping by: C. KOUKOZAS, geologist of the National Institute of Geological and Mining Research (N.I.G.M.R.) and R. PERRIER, geologist of the French Institute of Petroleum (I.F.P.), during 1963-1964. The NE part of VASSILIKON sheet, by N. FILIPPAKIS, geologist of N.I.G.M.R., in 1971.
 Stratigraphy: G. BIZON.
 General Director: G. A. APOSTOLIDES.
 Published by: N.I.G.M.R. in 1973.
 Printed by: LITHOPRINT - L. Skouris Ltd.

Εικ. 1.8: Γεωλογικό φύλλο 81-ΠΩΓΩΝΙΑΝΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ, Έκδοσις ΙΓΜΕ, Αθήνα, 2015

Ο εντοπισμός του φλύσχη στην Ιόνια Ζώνη μας προϊδεάζει πως πρόκειται για έναν πολυπτυχωμένο λιθολογικό σχηματισμό, δηλαδή για έναν σχηματισμό που έχει υποστεί τεκτονικά πολλές καταπονήσεις. Οι πτυχώσεις στις εναλλαγές των στρωμάτων του συγκεκριμένου λιθολογικού σχηματισμού είναι αυτές που ευθύνονται για τις άνω αναφερόμενες καταπονήσεις. Επίσης είναι το πέτρωμα που έχει ευθύνη για τα κατολισθητικά φαινόμενα στις περισσότερες των περιπτώσεων. Ο χάρτης αυτής της κλίμακας δεν είναι δυνατό να δώσει πιο λεπτομερή εικόνα για την μικρογραφία των εδαφικών συνθηκών γύρω από το μνημείο καθιστώντας απαραίτητη μια γεωτεχνική μελέτη¹ προκειμένου να υπάρξει πλήρης εικόνα της κατάστασης.

Στον χάρτη που παρατίθεται στην συνέχεια εμφανίζονται οι ζώνες συχνότητας κατολισθητικών φαινομένων στον ελλαδικό χώρο και η περιοχή υπό μελέτη εντάσσεται οριακά σε ζώνη κατολισθήσεων. Προκειμένου να ερμηνευτεί συνολικά η συμπεριφορά των εδαφών πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλοι παράγοντες όπως η κλίση του αναγλύφου, το κλίμα, οι σεισμοί της περιοχής και το υδρογραφικό δίκτυο.

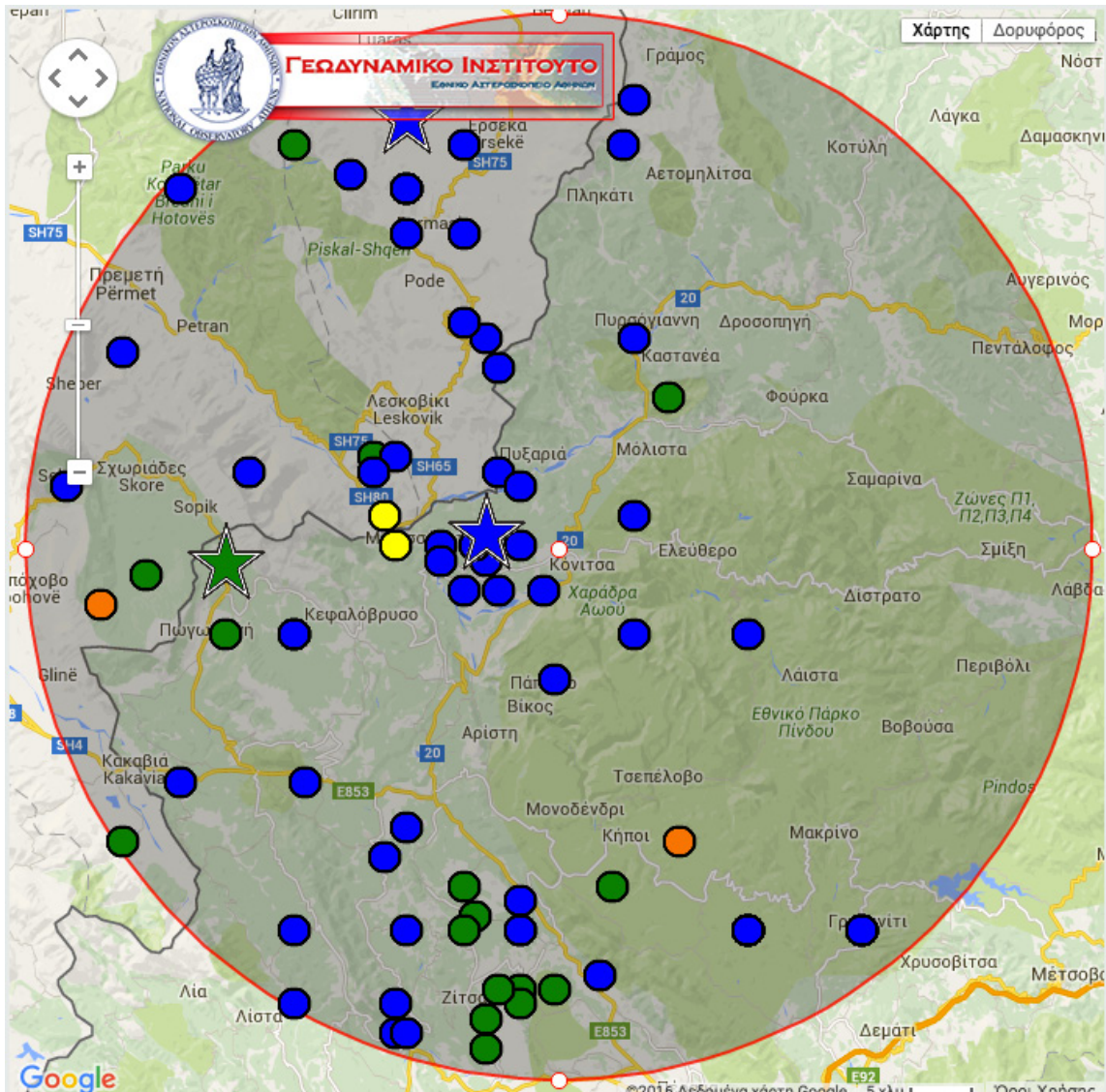

Εικ. 1.9: Κούκης Γ., Ζιούρκας Κ, Χάρτης ζωνών συχνότητας κατολισθήσεων στον Ελλαδικό χώρο, Κατολισθητικές κινήσεις στον Ελληνικό χώρο –Στατιστική θεώρηση. Ορυκτός πλούτος 58., 1989

¹ Η γεωτεχνική μελέτη θα πρέπει να γίνει με την βάση τριών γεωτρήσεων σε βάθος τουλάχιστον 15μ. προκειμένου να διερευνηθούν τα επίπεδα των εδαφικών σχηματισμών.

1.1.2.4 _ Δεδομένα σεισμικής δράσης στην ευρύτερη περιοχή

Οι πληροφορίες γύρω από τους σεισμούς που έχουν καταγραφεί τα τελευταία 50 χρόνια είναι σημαντικές προκειμένου να ερμηνευτούν πιθανοί μηχανισμοί φθοράς στο μνημείο. Η εικόνα που δίνει το Γεωδυναμικό Ινστιτούτο δείχνει την σεισμική δραστηριότητα σε μια ακτίνα 40 χλμ γύρω από την Κόνιτσα. Εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι ότι το 1996 καταγράφηκε σεισμός μεγέθους 5.2 της κλίμακας Richter με επίκεντρο 3 χλμ νοτιοδυτικά του μνημείου και βάθος μόλις 1χλμ.

Εικ. 1.10: Η σεισμικότητα της περιοχής από το 1964 έως σήμερα για σεισμούς κλίμακας από 4 έως 8 Μ_L.

Με αστέρι εμφανίζονται οι σεισμοί με μέγεθος άνω των 5 βαθμών της κλίμακας Richter.

Πηγή: <http://www.gein.noa.gr/el/seismikotita/xartes>

1.2. _ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Η μελέτη του γενικότερου ιστορικού πλαισίου σε σχέση με την ευρύτερη περιοχή του θέματος είναι απαραίτητη τόσο για λόγους επιστημονικής τεκμηρίωσης όσο και για λόγους συσχέτισης της ίδιας της κατασκευής με γεγονότα ή συνθήκες εκείνης της περιόδου.

Η ονομασία του χωριού όπως διαπιστώνει ο Ευθυμίου¹ και όπως μεταφέρεται από την τοπική παράδοση, οφείλεται στον Αλέξιο Καβάσιλα, στρατηγό του αυτοκράτορα Ανδρονίκου του Β' ο οποίος σύμφωνα με κάποιους είτε στρατοπέδευσε εκεί είτε είχε κάποια σημαντική κτηματική παρουσία στην ευρύτερη περιοχή. Οι προφορικές μαρτυρίες και η ανεύρεση ελαχίστων ερειπίων γύρω από τον υπό μελέτη ναό υποδεικνύουν ότι η αρχική θέση του οικισμού ήταν γύρω από το προηγούμενο μοναστήρι. Η μεταφορά του οικισμού, άγνωστο πότε, έγινε - πάλι βάσει μαρτυριών- είτε λόγω κατολισθητικών φαινομένων στην ευρύτερη περιοχή είτε λόγω επιθέσεων από γειτονικά φύλα Τουρκαλβανών.

Επίσης ο Ευθυμίου αναφέρει ότι τα Καβάσιλα ήταν τσιφλίκι των Τουρκαλβανών Σαρανταπόρηδων (Εμίν Σαρανταπόρης στην εποχή του Αλή Πασά και Χασάν Χουσέν Σαρανταπόρηδες και Αλή Μπέης Λεσκοβεκλής αργότερα) αλλά και ότι σιγά σιγά οι κάτοικοι τα εξαγόρασαν (μάλλον περί τα μέσα του 19ου αι.) και έγιναν οι ίδιοι ιδιοκτήτες των κτημάτων της περιοχής τους. Αυτό το γεγονός ερμηνεύει σε μια γενίκευσή του ο Κοκολάκης μελετώντας την εξέλιξη της διοίκησης στην Τουρκοκρατία. Συγκεκριμένα ενώ η διαφοροποίηση των τσιφλικιών από τα ελευθεροχώρια (kariye) ήταν αρχικά σαφής, αυτή μεταλλάχθηκε στην πορεία και οδήγησε σε μια άτυπη εξίσωση των δύο καταστάσεων στην οθωμανική νομοθεσία της περιόδου 1864-1876.² Αντίθετα με τους ισχυρισμούς του Ευθυμίου περί εξαγοράς γης, τα Καβάσιλα εμφανίζονται στον Σαλναμέ³ του 1895 ως τσιφλίκι του Καζά Κόνιτσας. (17 χανέδες⁴, 47 άνδρες, 42 γυναίκες)⁵

Εκκλησιαστικά φαίνεται ότι υπαγόταν παραδόξως στην επαρχία Πωγωνιανής έως το 1863 οπότε και διαλύθηκε η αρχιεπισκοπή Πωγωνιανής και ανασυστάθηκε η επισκοπή Βελλάς Κονίτσας. Η μελέτη των σχετικών πηγών αποδεικνύει πόσο δύσκολη είναι η ταύτιση των σημείων ενδιαφέροντος σε χάρτη και πόσο συχνά ειδικά στην συγκεκριμένη περιοχή υπήρξαν αλλαγές διοίκησης, επιρροής και συνόρων. Ας σημειωθεί ότι η υπό μελέτη εκκλησία βρίσκεται μόλις 2χλμ από τα σημερινά ελληνοαλβανικά σύνορα.

Η κρίσιμη αλλαγή που φαίνεται ότι συμβαίνει στα μέσα του 19ου αι. είναι διακριτή και στην παρατήρηση των πληθυσμιακών στοιχείων. Το 1846 κάτοικοι 56, το 1850 140, το 1874 192, το 1888 150, το 1895 89, το 1911 145, το 1940 157. Ίσως παίζει σημαντικό ρόλο η θέσπιση του "Τανζιμάτ"⁶ που μέσα από έναν τεράστιο αριθμό μεταρρυθμίσεων, άφηνε πολλούς βαθμούς ελευθερίας στις τουρκοκρατούμενες περιοχές ακόμα και σε όρους οικοδομικής.

1 *Ευθυμίου Αναστάσιος*, «Το χωριό Καβάσιλα και οι ιστορικές του ενθυμώσεις», περιέχεται στο περιοδικό «Ηπειρωτική Εστία», Τεύχος 201-202, Εκδόσεις Ε.Η.Μ., Ιωάννινα, 1969, σελ. 224

2 *Κοκολάκης Μιχάλης*, Το ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι, Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο, Εκδόσεις Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2003, σελ 240

3 Ως σαλναμέ αναφέρονται οι επετηρίδες της οθωμανικής διοίκησης που ουσιαστικά αποτελούσαν συγκεντρωτικές λίστες με πληθυσμιακά, διοικητικά, δημογραφικά και οικονομικά στοιχεία. Οι προσεκτικοί μελετητές τους έχουν αναδείξει την τεράστια αξία τους ως ιστορικές πηγές αλλά και τις διάφορες αναντιστοιχίες με την πραγματικότητα ανάλογα με το τι ήθελε να ισχυριστεί η οθωμανική διοίκηση.

4 *Το άθροισμα των «χανέδων», δηλαδή των «σπιτιών» ή «εσιτών» του, που αντιπροσώπευαν την παραδοσιακή οθωμανική απογραφική μονάδα και χρησιμοποιούν για αιώνες στον υπολογισμό των φόρων.* Πηγή: *Κοκολάκης Μιχάλης*, Η Τουρκική Στατιστική της Ηπείρου στον Σαλναμέ του 1895, σελ 250

5 *Κοκολάκης Μιχάλης*, Η Τουρκική Στατιστική της Ηπείρου στο Σαλναμέ του 1895, σελ 272

6 «Ο όρος *Τανζιμάτ* περιγράφει μια σειρά από μεταρρυθμίσεις με στόχο την αναδιοργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε επίπεδο διοίκησης, οικονομίας και σχέσεων της με τους υπηκόους της. Τοποθετείται χρονικά στο διάστημα 1839-1876. Η λέξη *τανζιμάτ*, στην οθωμανική διάλεκτο σημαίνει αναδιοργάνωση, ενώ για τους δυτικούς ερμηνεύτηκε ως εκσυγχρονισμός», πηγή: <https://el.wikipedia.org>

Ο Αραβαντινός¹ αναφέρει τα Καβάσιλα ως ιδιωτικό τοιφλίκι που ανήκε στην διοίκηση Κονίτσης και στην εκκλησία της Πωγωνιανής, όπου μιλούνται τόσο ελληνικά όσο και αλβανικά, με πολύ μικρό πληθυσμό αλλά το πιο ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι τα εντάσσει στην “Καραμουρατατιά” ή αλλιώς “Καραμουρατιά”. Πάλι κατά τον Αραβαντινό : *“Καραμουρατάται: Χώρα της Ηπείρου περιέχουσα είκοσι περίπου χωριά και κώμας υπαγόμενα ήδη εις τας διοικήσεις Πωγωνιανής και Κονίτζης. Κατά τον Μπουκεβίλ, η χώρα αυτή εκαλείτο το πάλαι Σεσσαρηθία, εκ της πόλεως Σεσσαρηθίου, ην αναφέρει Στέφανος ο Βυζάντιος, ο αυτός δε Μπουκεβίλ δραξάμενος της νυν τοπικής ονομασίας Μεσαριάς, αποδιδομένης εις χωρίον της Καραμουρατατίας, την μεταπλάττει εις το Μεσσαρέθ, και ούτως δια της λέξεως ταύτης εύρε τας πύλας της πάλαι ποτέ Σεσσαρηθίου....”*³

Ο Πουκεβίλ παρουσιάζει την Καραμουρατιά και πλησιάζει έναν “μύθο” βασιζόμενος σε κάποιες τοπικές μαρτυρίες και σε μια επιστολή του Bouille, προξένου της Γαλλίας στην Άρτα που μιλάει αόριστα γι’ αυτό το γεγονός σε ένα επείγον γράμμα της 15ης Ιουλίου 1760 απευθυνόμενο στον υπουργό ναυτικών. Συγκεκριμένα ο Πουκεβίλ ισχυρίζεται ότι οι κάτοικοι της περιοχής ήταν εξ αρχής χριστιανοί οι οποίοι έχοντας υποστεί πλείστα όσα από την τουρκική επικυριαρχία παρουσιάζονται μέσα από μια σειρά γεγονότων να απαρνηθούν την πίστη τους.

“ Οι βιαιότητες και τα εγκλήματα πιστοποιούσαν καθημερινά την αγριότητα και την απληστία της εξουσίας των κυριάρχων, και οι χριστιανοί, φθάνοντας στην απελπισία, μη έχοντας πια ελπίδα παρά μόνο στην θεία προστασία, κατέφυγαν σ’ εκείνον που χαρίζει την ευτυχία και την δυστυχία, σ’ όσους θέλει να δοκιμάσει. Εμπνεόμενοι όχι από την καρτερία που αποπλίζει τα ουράνια, αλλά από το πνεύμα του πειρασμού, που ο θείος λόγος το αποδοκιμάζει και το καταδικάζει, τα χωριά κατέληξαν με κοινή συμφωνία, να υποβληθούν στις πιο εξαντλητικές νηστείες και ταλαιπωρίες, για να εξευμενίσουν το θείο, με παρμένη απόφαση πια, αν δεν εισάκουε της παρακλήσεως τους, ν’ απαρνηθούν την πίστη τους. Μάταια ο πνευματικός που αγρυπνούσε για το χριστιανικό ποίμνιο τους υπενθύμιζε πως δεν πρέπει να βάλουν σε πειρασμό τον κύριο. Ο λαός δεν άκουσε την φωνή του. Κράτησαν με μεγαλύτερη, από όσο άλλοτε, την νηστεία της μεγάλης και δύσκολης Σαρακοστής που προηγείται των εορτών του Πάσχα, και την επίσημη μέρα της Αναστάσεως, αφού φάνηκε πως όλη αυτή η δοκιμασία δεν έφερε αποτέλεσμα ούτε ελπίδα στην κοινή δυστυχία τους, αποφάσισαν να αλλαξοπιστήσουν. Ο Επίσκοπος και οι παππάδες πήραν διαταγή να απομακρυνθούν, κι ο λαός αφού πρώτα μέμφθηκε τις εικόνες των αγίων για την αδιαφορία τους, διακήρυξε μπροστά στον Θεό πως ασπαζόταν την θρησκεία του Μωάμεθ. Ύστερα από τη θρησκευτική αυτή αποστασία που έγινε την ίδια μέρα σε όλα τα χωριά, κάλεσαν έναν καδή και ιμάμηδες, απάγγειλαν την ομολογία της πίστεως και υπέστησαν περιτομή, αντεγκαλώντας την θεία Πρόνοια. Οι λίγοι που αρνήθηκαν να αποστατήσουν χρειάστηκε να φύγουν από την περιοχή, όπως είχαν κάμει και οι ιερωμένοι. Και μόνο εδώ και λίγα χρόνια ξανάγιναν μερικά χριστιανικά χωριά σ’ αυτήν εδώ την κοιλάδα. Αυτό το γεγονός που έπληξε την Ανατολική Εκκλησία, κατέληξε να γίνει για τους Τούρκους μια απρόσμενη συμφορά. Αφού ασπάστηκαν τον Μωαμεθανισμό οι καταδυναστευμένοι, έχοντας τα ίδια δικαιώματα με τους τυράννους τους, δεν άργησαν να τους κάμουν να αισθανθούν τα αποτελέσματα μιας εκδίκησης, που έγινε τρομερότερη, επειδή βράδυνε πολύ να εκδηλωθεί. Ανυπόμονοι να ικανοποιήσουν την μνησικακία τους, με την πρώτη προσβολή, οι νέοι Μωαμεθανοί των Καραμουρατάδων εισέβαλαν πάνοπλοι στα κτήματα της Πρεμετής κι αποζημιώθηκαν με μία μόνο επιδρομή, για μισού αιώνα προσβολές και δολοφονίες. Ύστερα από αυτό το ξέσπασμα, κήρυξαν τον πόλεμο εναντίον των κατοίκων του Λεξόβικου και της Καυλωνίας, τους οποίους έσφαζαν, χωρίς οίκτο, όπου τους συναντούσαν, και πουλούσαν σαν σκλάβους όσες γυναίκες και παιδιά μπορούσαν να απαγάγουν.

1 Αραβαντινός Π., Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών., Τόμος 2ος, Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Αθήνα, 1857, σελ.241

2 Για τους “Καραμουρατάδες” γίνεται αναφορά και από τον W.M. Leake, (*Leake William Martin FR.S. & c. Northern Greece VOL IV, Gilbert & Rivington printers, London, 1835, σελ 101*)

3 Αραβαντινός Π., Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών., Τόμος 2ος, Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Αθήνα, 1857, σελ.71

Επειδή η κατάσταση που δημιουργήθηκε τράβηξε κοντά στους Αλβανούς των Καραμουρατάδων όλους τους κακοποιούς της Ηπείρου, το όνομά τους έγινε φοβερό ως την εποχή που ο Αλή πασάς, συνδέοντάς τους με τα συμφέροντά του, τους υπέταξε, με την δικιόνιοια που ήξερε να σπέρνει ανάμεσά τους, και τους έθεσε υπό τον ζυγό της εξουσίας του.”¹

Ο Αραβαντινός έχοντας μελετήσει τον Πουκεβίλ ισχυρίζεται ότι δεν μπόρεσε να επιβεβαιώσει τα ως άνω περιγραφόμενα γεγονότα παρά μόνο ότι είχε προφορικές μαρτυρίες βάσει των οποίων υπήρξε ένας αρνησίθρησκος διοικητής (Ισαίμ) τον οποίον διαδέχθηκε ένας Τουρκαλβανός με το όνομα Μουράτης (Καρα-μουράτης, ένεκεν του τρόμου) εκ του οποίου η ευρύτερη περιοχή που ήταν στην σφαίρα επιρροής του ονομάστηκε Καραμουρατιά. Αναφέρεται όμως ότι *“Οι Οθωμανοί της χώρας ταύτης, καί τοι αρπακτήρες της περιουσίας των περιοίκων χριστιανών εκ συστήματος υπάρχοντες μέχρι της εποχής του Αλή, βεβαιούται όμως ότι υπεδείκνυον πάντοτε σέβας προς τους χριστιανικούς ναούς, και λαμπάδας και παραπλησίας προσφοράς ουχί σπανίως προσφέρουσιν απερχόμενοι εις τας ετησίους πανηγύρεις των χριστιανών.”*² Ο ίδιος όμως ο Αραβαντινός ενδεχομένως αναιρεί τα λεγόμενά του καθώς στην έκδοση που αφορά στην ιστορία του Αλή Πασά μάλλον επαναλαμβάνει την ιστορία του Πουκεβίλ χωρίς να την αμφισβητεί ιδιαίτερα.³

Όλα τα παραπάνω δεν μπορούν να βεβαιωθούν στα πλαίσια της συγκεκριμένης μελέτης. Τόσο οι κάτοικοι όσο και ιερείς της περιοχής ισχυρίζονται ότι ουδεμία σχέση υπήρξε ποτέ με τα φύλα των Καραμουρατάδων. Κατά συνέπεια δεν προκύπτει μέχρι στιγμής ασφαλώς κάποιο συμπέρασμα για την ιστορική ταυτότητα της περιοχής παρά μόνο το ότι η σίγουρη διοικητική παρουσία Οθωμανών ή και Τουρκαλβανών ίσως μπλέκεται με κάποιες παλαιότερες αφηγήσεις χωρίς όμως να δημιουργεί νέα ιστορικά τεκμήρια για την περιοχή προς το παρόν.

Η τοπική παράδοση αναφέρει ότι η υπό μελέτη εκκλησία χτίστηκε πάνω στα ερείπια παλαιότερου μοναστηριού ύστερα από σφοδρές επιδρομές Τούρκων. Η σίγουρη ιστορική τοποθέτηση είναι ότι ο ναός κτίστηκε το 1816 όταν κυρίαρχος στην Ήπειρο και στην ευρύτερη περιοχή ήταν ο Αλή Πασάς του οποίου οι σχέσεις με το ελληνικό στοιχείο και την διατήρηση της θρησκευτικής ταυτότητας των υποδούλων σε κάποιες περιπτώσεις ήταν αρκετά καλές.

1 Πουκεβίλ Φραγκίσκος-Κάρολος-Ούγγος-Λαυρέντιος, Ταξίδι στην Ελλάδα - ΗΠΕΙΡΟΣ, Βιβλίο II, Κεφ. I, μετάφραση: Παναγιώτα Γ. Κώτσου, Εκδόσεις Συλλογή Αδελφοί Τολίδη, Αθήνα, 1994, σελ 17-19

2 Αραβαντινός Π., Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών., Τόμος 2ος, Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Αθήνα, 1857, σελ.72-73

3 Αραβαντινός Π., Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλή, Εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Σπυρίδωνος Κουσουλινου, Αθήνα, 1895, σελ. 77

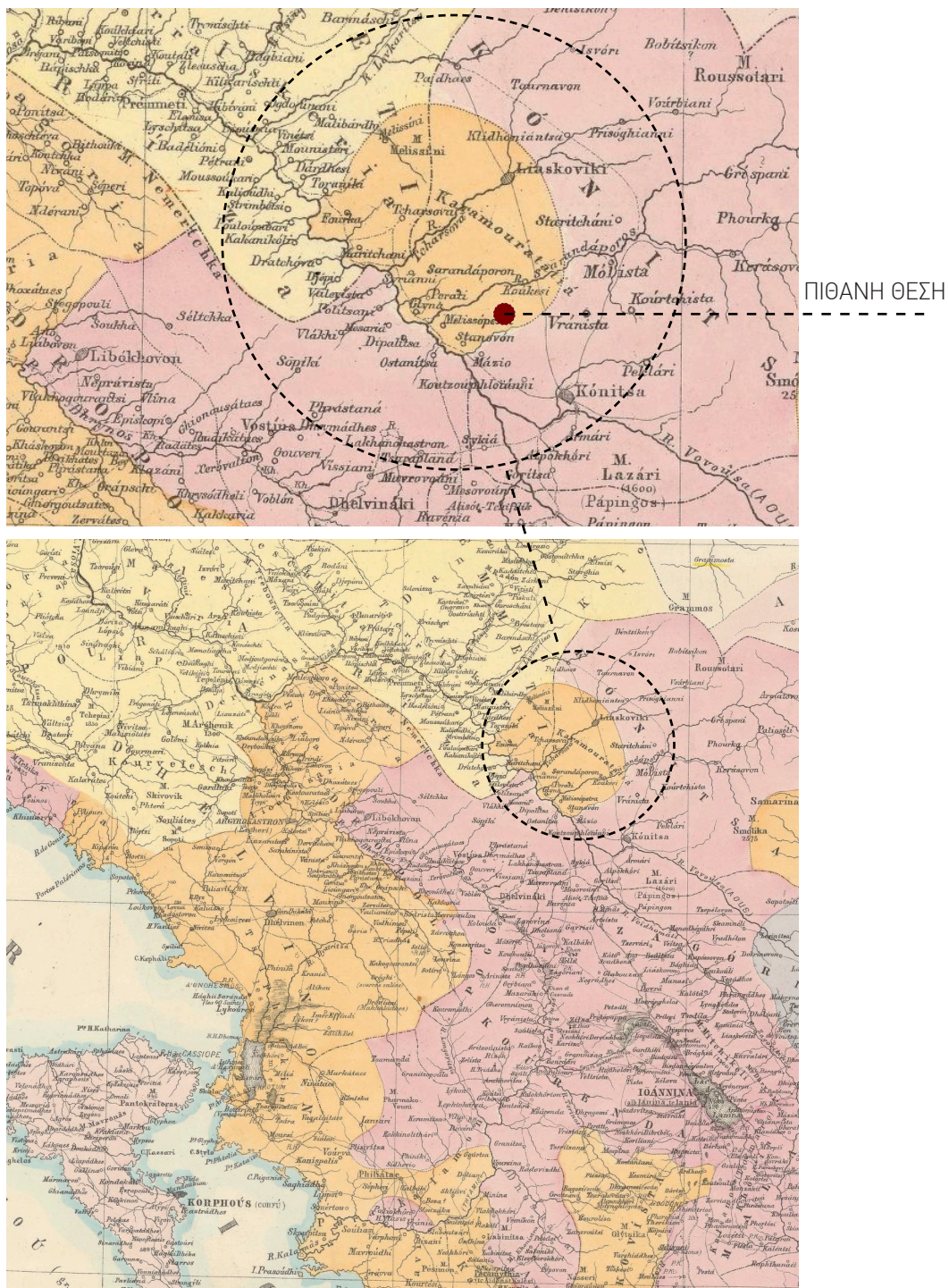
Εικ. 1.11: Οι ένθετες στις παραστάδες της αυλόθυρας πλάκες με την χρονολογία 1816.

Η αναζήτηση των ιστορικών στοιχείων προχώρησε και στην μελέτη χαρτών που αφορούν την περιοχή.

Στον εθνογραφικό χάρτη της Ηπείρου, όπως έχει καταρτιστεί από τον Η.Κiepert με βάση την εργασία του Αραβαντινού, προκύπτει ότι η περιοχή που είναι υπό μελέτη είναι σχεδόν στα όρια της Καραμουρατιάς και της περιοχής γύρω από την Κόνιτσα χωρίς όμως να εμφανίζεται σε καμία περίπτωση η ονομασία Καβάσιλα.

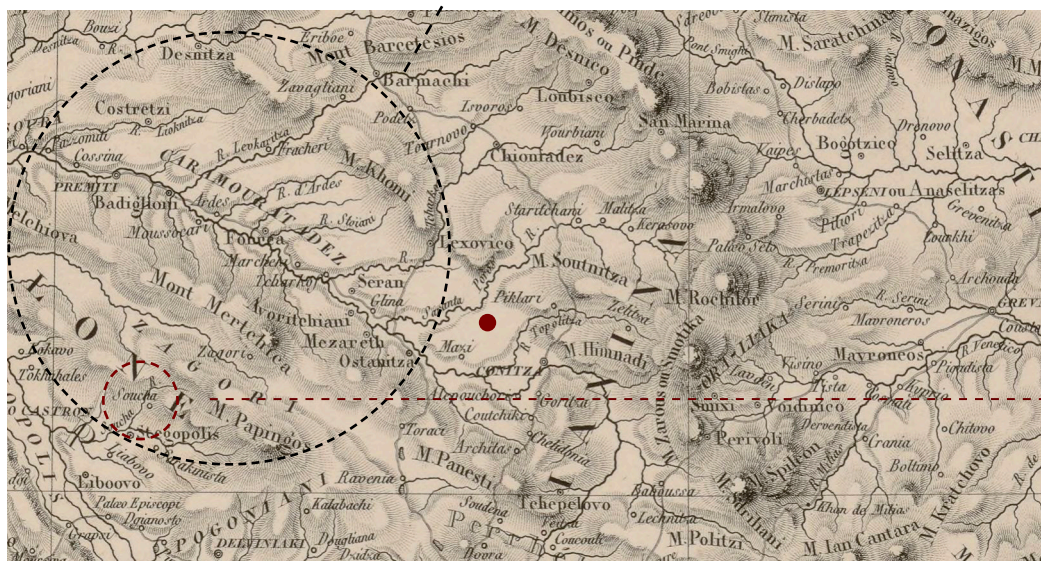
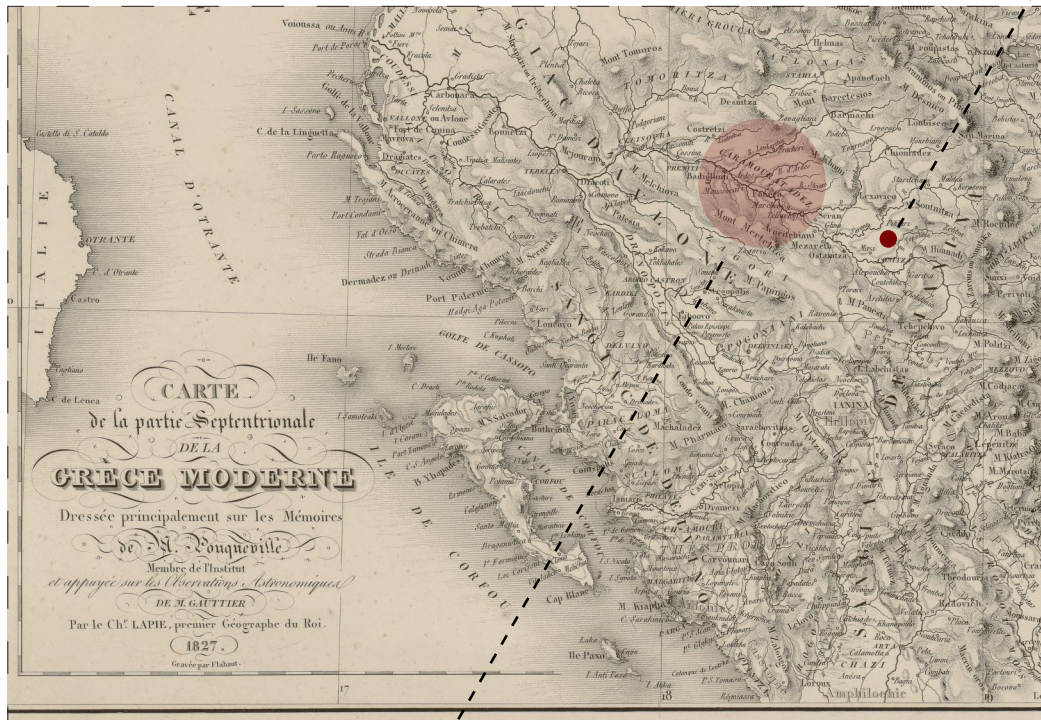
Εικ. 1.12: Εθνογραφικός χάρτης της Ηπείρου από τον Η. Kiepert, πηγή: gallica.bnf.fr / Bibliothèque Nationale de France. Ο Heinrich Kiepert (1818-1899) ήταν από τους πλέον σημαντικούς χαρτογράφους του 2ου μισού του 19ου αι.

Ο χάρτης του Laprie (1827) που βασίστηκε στις μαρτυρίες του Πουκεβίλ δείχνει ότι η περιοχή της Καραμουρατιάς μάλλον αφορά στην περιοχή της χαράδρας του Αώου που σήμερα βρίσκεται εντός του αλβανικού εδάφους, γνωστή κατά την αρχαιότητα με την ονομασία “στενά του Πύρρου”. Φυσικά ούτε εδώ υπάρχει κάποια αναφορά στον οικισμό.

Εικ. 1.13: Χάρτης του βόρειου τμήματος της σύγχρονης Ελλάδας, βασιμμένος κυρίως στα απομνημονεύματα του Rouqueville και επίσης με βάση αστρονομικές παρατηρήσεις του Gauttier., από τον Laprie, το 1827. Πηγή: gallica.bnf.fr / Bibliothèque Nationale de France.

ΠΙΘΑΝΗ ΘΕΣΗ

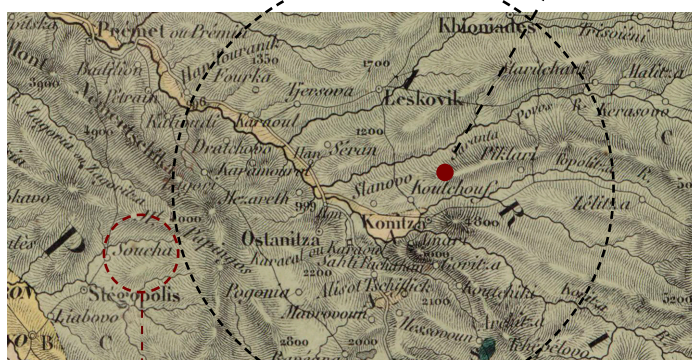

Ομοίως δεν υπάρχει καμία αναφορά στον χάρτη της Μακεδονίας, Αλβανίας, Ηπείρου του Lapie το 1843 στον οποίο όμως καταγράφεται ο ακριβώς προηγούμενος οικισμός της Ηλιόρραχης με το όνομα Κουτσούφ όπως έχει προαναφερθεί.

Εικ. 1.14: Χάρτης της Μακεδονίας, μέρος της Αλβανίας, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, από τον Lapie, Παρίσι, 1843
Πηγή: gallica.bnf.fr / Bibliothèque Nationale de France.

ΠΙΘΑΝΗ ΘΕΣΗ

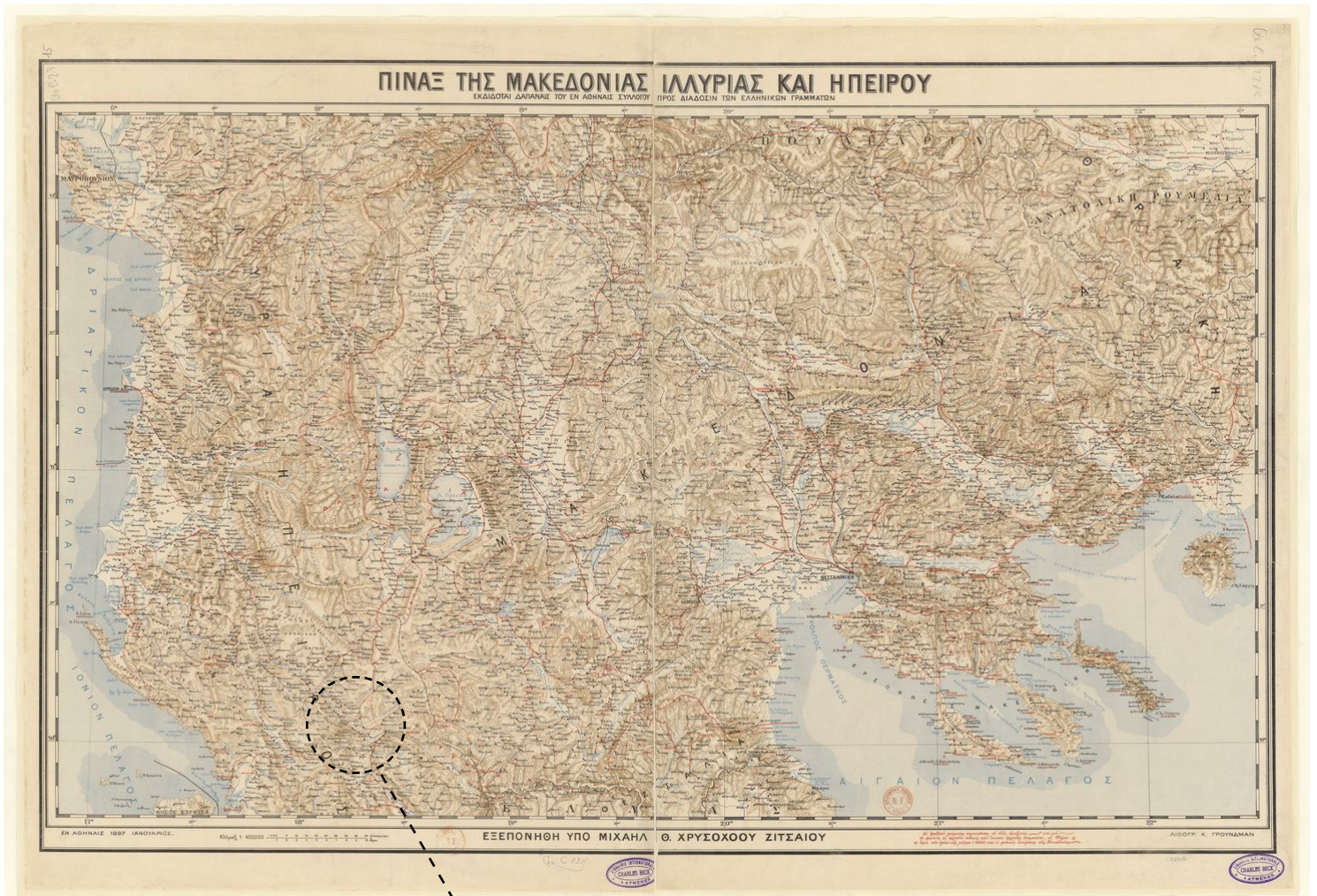
Οι αναφορές που έγιναν στην αρχή της ενότητας για τον στρατηγό Καβάσιλα και την παρουσία του στην περιοχή έχουν βάση κυρίως λόγω του εντοπισμού στους χάρτες του χωριού με το όνομα Σούχα ή Soucha. Ο ίδιος ο Ανδρόνικος σε σχετικό Χρυσόβουλλο¹ βάσει του οποίου γίνεται νομή μεγάλων τμημάτων γης, κυρίως προς την Εκκλησία, αναφέρει σε γενικές γραμμές την αναγκαστική μεταβίβαση της ιδιοκτησίας από τον Καβάσιλα στην Εκκλησία για το χωρίον την Σουχάν.

¹ Αραβαντινός Π., Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών., Τόμος 2ος, Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Αθήνα, 1857, σελ.311

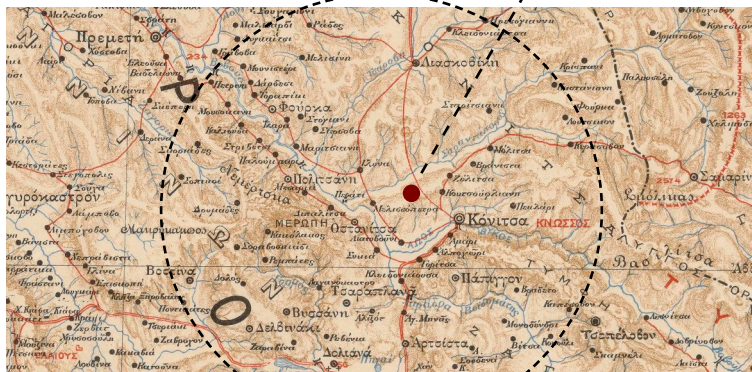
Στον χάρτη της Μακεδονίας, Ιλλυρίας και Ηπείρου από τον Μ.Θ. Χρυσοχόου το 1897, εμφανίζονται όλα τα κοντινά χωριά εκτός από τα Καβάσιλα τα οποία όπως έχει προαναφερθεί εμφανίζονται στον Σαλναμέ του 1895.

Εικ. 1.15: Πίναξ της Μακεδονίας, Ιλλυρίας και Ηπείρου υπό Μιχαήλ Θ. Χρυσοχόου Ζιτσαίου, 1897.

Πηγή: gallica.bnf.fr / Bibliothèque Nationale de France.

ΠΙΘΑΝΗ ΘΕΣΗ

1.3 _ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ

Στην περιοχή υπό μελέτη και γενικότερα στην Ήπειρο υπάρχει πληθώρα εκκλησιαστικών μνημείων είτε μεμονωμένων είτε ενταγμένων σε μοναστηριακά συγκροτήματα. Αρκετά δε από αυτά ανήκουν στην βυζαντινή εποχή ενώ σαφώς τα περισσότερα χτίστηκαν την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Ενώ το σύνολο είναι μεγάλο και αξιόλογο, είναι ακόμα σχετικά πολύ μικρή η βιβλιογραφία γύρω από αυτό και το παράδοξο είναι ότι επί του συνόλου έχει καταγραφεί ενασχόληση από συγγραφείς που δεν έχουν σχέση με το αντικείμενο ούτε του μηχανικού, ούτε του αρχαιολόγου και ούτε καν εμπλέκονται στην Εκκλησία με τον οποιονδήποτε τρόπο. (Καμαρούλιας 1996, Σινίκη-Παπακώστα 1996)

Για να έχει κάποιος μια τάξη μεγέθους, κατά την 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων, 77 μοναστήρια της Ηπείρου έχουν χαρακτηριστεί ιστορικά διατηρητέα μνημεία, από τα οποία τα 73 διατηρούνται σε καλή σχετικώς κατάσταση (το καθολικό τους) ενώ τα υπόλοιπα 4 είναι μισοερειπωμένα ή τελείως κατεστραμμένα.

Ο Αραβαντινός¹, πρακτικά υπήρξε ο πρώτος και ο μοναδικός που προσπάθησε να καταγράψει όλα τα σχετικά ιερά οικοδομήματα, αναφέρει 200 συνολικά μοναστήρια είτε ενεργά είτε διαλυμένα - κατεστραμμένα για τα οποία όμως παραθέτει σχετικά μικρή πληροφόρηση. Ο Λαμπρίδης² αναφέρει ότι τα μοναστήρια της Ηπείρου με πνευματική ή υλική προσφορά προς τα τέλη του 19ου αι. ήταν γύρω στα 136 γεγονός που σημαίνει ότι ο ολικός αριθμός τους θα ήταν πολύ μεγαλύτερος.

Ενδεικτικά σημαντικοί ναοί - μνημεία της περιοχής είναι η Κόκκινη Παναγιά του 13ου αι. σε λοφώδη τοποθεσία λίγο πριν τα Καβάσιλα, η μονή Αγίου Νικολάου στην Καλόβρυση, η μονή Αγίων Αναργύρων μέσα στο φαράγγι του Βίκου κοντά στην γέφυρα Κλειδωνιάβιστας, η μονή Ζέρμας στο ομώνυμο εγκαταλελειμμένο χωριό βορειότερα και τέλος το συγκρότημα της Μονής Μολυβδοσκεπάστης στην συμβολή του Αώου με τον Σαραντάπορο, στις παρυφές του όρους Νεμέρτσικα.

1 ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Π. Χρονογραφία της Ηπείρου, μέρος Γ', σελ 136-170, Εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, 1984

2 ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ Ι. Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα, 1839-1891, Εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, 1971

Εικ. 1.16: Κόκκινη Παναγία

Εικ. 1.19: Μολυβδοσκεπάστη

Εικ. 1.17: Άγιοι Ανάργυροι, Κλειδωνιάβιστα

Εικ. 1.18: Θεοτόκος, Ζέρμα

Εικ. 2.1: Ηέκταση της δραστηριότητας των Χιονιαδιτών ζωγράφων. Πηγή: Μακρής Α. Κίτσος, Χιονιαδίτες ζωγράφοι, 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, Δεκέμβριος 1981, σελ 52.

αλβανια

καστορια

χιονιαδες

κοζανη

χρεβενα

καβασιλα

καστορια

τρικαλα

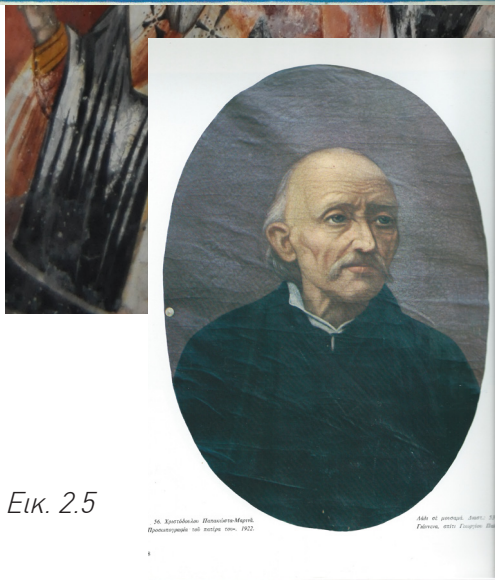
ιονιο

Εικ. 2.3

Εικ. 2.4

Εικ. 2.5

St. Charalambos of Mytilene, Mytilene, 1922.

Από το πορτρέτο του St. Charalambos, στο Γραφείο...

Εικ. 2.6

Οι Χιονιάδες είναι ένα ακριτικό χωριό που ανήκει στα "Μαστοροχώρια" της επαρχίας της Κόνιτσας. Απέχει από την Κόνιτσα 41χλμ και βρίσκεται σε υψόμετρο 1120μ. Κάθε χωριό σε αυτό το σύμπλεγμα είχε την δική του ειδικευση: η Βούρμπιανη με την Πυρσόγιαννη στην οικοδομική, ο Γοργοπόταμος στην ξυλογλυπτική, οι Χιονιάδες στην ζωγραφική. Μαζί με τα Σουδενά και το Καπέσοβο (και τα δύο χωριά του Ζαγορίου) αποτελούσαν μία σταθερή τριάδα - φυτώριο λαϊκών ζωγράφων στην Ήπειρο. Στους Χιονιάδες όμως συμβαίνει κάτι διαφορετικό. Η εξέλιξη από την ενασχόληση με την κτηνοτροφία στην ειδικευση της ζωγραφικής γίνεται χωρίς την έννοια του επαγγελματικού "ισαφίου" που επικρατεί στις αντίστοιχες περιπτώσεις αλλά με βασικό κριτήριο την "φάρα", την πατρική σειρά, την καταγωγή. Η έρευνα δείχνει ότι οι Χιονιαδίτες ζωγράφοι ως το τέλος του 19ου αι. ανήκαν σε δύο φάρες, στους Πασχαλάδες και στους Μαρινάδες. Πριν την ζωγραφική η παράδοση λέει ότι αυτό το χωριό ζούσε και από την μεταφορά πεπιεσμένου χιονιού από τις σκοτεινές ορεινές παρυφές του Γράμμου σε πεδινά μέρη τους καλοκαιρινούς μήνες.

Σε γενικές γραμμές η ενασχόληση με την ζωγραφική ήταν οικογενειακή υπόθεση. Τα νεώτερα μέλη της "φάρας" βοηθούσαν τους έμπειρους συγγενείς κάνοντας δευτερεύουσες δουλειές λειτουργώντας έτσι σε μια μορφή μαθητείας. Ως πιο αξιόλογους Χιονιαδίτες ζωγράφους μπορούμε να αναφέρουμε τον Κώνστα Θεοδόση (1747), τον Κωνσταντίνο και τον Μιχαήλ Μιχαήλ (1770), τον Παγώνη Κωνσταντή (1802), τον Γεώργιο ή Τζώτζο Ζωγράφο (1812) και τους γιους του Ζήκο (1822) και Ματθαίο (1838), τον Αναστάσιο Παπακώστα – Μαρινά (1856) και τους γιους του Χριστόδουλο (έζησε: 1857-1932) και Θωμά (1864-1930) κ.ά

Έχουν καταγραφεί περί τα 70 ονόματα ζωγράφων από τους Χιονιάδες, αριθμός που καταδεικνύει ένα δραστήριο σύνολο καλλιτεχνών σ'ένα χωριό που δεν ξεπέρασε ποτέ τους 300 κατοίκους. Η συνήθης αναφορά είναι κατά κύριο λόγο στην αγιογραφία που έχει καταγραφεί ενώ το καλλιτεχνικό έργο τους περιέχει και τοπιογραφία, προσωπογραφία, νεκρή φύση, ανθογραφία, διακοσμητική.

Όπως σημειώνει ο ομότιμος καθηγητής λαογραφίας Μ. Γ. Μερακλής "στον παραδοσιακό αγροτικό κόσμο λειτούργησε μια διαδικασία μεταστοιχείωσης αντικειμενικών όρων στέρση και - όπως λένε οι οικονομολόγοι και οι συναφείς προς αυτούς επιστήμονες - υπανάπτυξης και καθυστέρησης, σε όρους δημιουργίας ενός πολιτισμού, που διακρίνεται από μίαν ανεπανάληπτη αισθητική. Από έναν σκληρό βιοτικό μόχθο άνθιζαν απaráμιλλα κατορθώματα της τέχνης, τόσο στενάμ εξάλλου, συνδεδεμένης με τη ζωή, ώστε η ίδια η ζωή (η σκληρή, η στερημένη, η καθυστερημένη) να περιέχει οργανικά και μίαν έκτακτη καλλιτεχνική διάσταση".

Εικ. 2.3: Ζήκου Μιχαήλ 1838, «Νεομάρτυς Γεώργιος», φορητή εικόνα στο σπίτι του αγίου στα Ιωάννινα, Πηγή: Μακρής Α. Κίτσος, Χιονιαδίτες ζωγράφοι, 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, Δεκέμβριος 1981, σελ 64.

Εικ. 2.4: Αωννύμου, Διακόσμηση στο σπίτι των αδερφών Βαρζώκα στο Καπέσοβο Ζαγορίου, τέλη 19ου αι. Πηγή: Μακρής Α. Κίτσος, Χιονιαδίτες ζωγράφοι, 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, Δεκέμβριος 1981, σελ 78.

Εικ. 2.5: Χριστόδουλου Παπακώστα Μαρινα, προσωπογραφία του πατέρα του, λάδι σε μουσαμά. Πηγή: Μακρής Α. Κίτσος, Χιονιαδίτες ζωγράφοι, 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, Δεκέμβριος 1981, σελ 88.

Εικ. 2.6: Αωννύμου, «Άγιος Αθανάσιος», φορητή εικόνα πάνω σε σανίδι, 72 x 40 εκ., Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου Χιονιάδων. Πηγή: Μακρής Α. Κίτσος, Χιονιαδίτες ζωγράφοι, 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, Δεκέμβριος 1981, σελ 59.

2.2 _ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΧΙΟΝΙΑΔΙΤΩΝ

Για τους τόπους που αναπτύχθηκε η ζωγραφική των Χιονιαδιτών μπορεί κανείς να παραθέσει το απόσπασμα από το βιβλίο του Αργύρη Πετρονώτη για τα Μαστοροχώρια: "*Όπως η ραχοκοκαλιά της Πίνδου διαιρεί την Ελλάδα στα δύο, ανατολικά και δυτικά, κατά ομόλογο τρόπο χώριζε και την οικοδομική δραστηριότητα των Μακεδόνων και Ηπειρωτών μαστόρων*". Σε αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν οι σχετικές εξαιρέσεις. Έτσι για τους Χιονιαδίτες παρατηρείται πύκνωση της δραστηριότητας στην κοντινή ακτίνα επιρροής. (Επαρχία Κόνιτσας, Ζαγόρι, Αλβανία, Δυτική Μακεδονία αλλά δραστηριότητα καταγράφηκε και σε Άγιο Όρος, Θεσσαλία, Πήλιο, Γιουγκοσλαβία)

Η πρώτη υπογεγραμμένη και χρονολογημένη εικόνα είναι στα 1747 ο Άγιος Γεώργιος, στον ναό της Κοίμησης Θεοτόκου στη Βούρμπιανη, "*διά κηρός Κώνστα εκ κώμις Χιωνιάδες*". Για τις ρίζες του αγιογραφικού έργου τους επικρατούν πολλές απόψεις, ελάχιστες εκ των οποίων είναι επαρκώς τεκμηριωμένες. Παρατηρείται ο συνδυασμός βυζαντινών στοιχείων με φυσιοκρατικά, πράγμα που είναι κοινό γνώρισμα στην ελληνική αγιογραφία τον 18ο και τον 19ο αι. Το σίγουρο είναι πως αρκετοί Χιονιαδίτες τελειοποιούν την τέχνη τους ως ασκούμενοι στο Άγιο Όρος οπότε και από εκεί προέρχεται ένα πλήθος επιρροών. Εξαιρετικά σημαντικές είναι και οι επιρροές από τις ρωσικές χαλκογραφίες και αργότερα έγχρωμες λιθογραφίες που κυκλοφορούσαν ευρύτατα στον ελλαδικό χώρο όπως και από τις αμέτρητες ρωσικές φορητές εικόνες. Γενικότερα την ίδια περίοδο παρατηρείται σημαντική επίδραση της νεορωσικής αγιογραφίας στα εργαστήρια του Αγίου Όρους. Τέλος θα μπορούσαν να γίνουν ως και αποδεκτές οι υποθέσεις των επιρροών από την γειτονική Ιταλία ως απόρροια του πως η αγιογραφία αρχίζει σιγά σιγά να δείχνει στοιχεία "εγκοσμιοποίησης". Συμπερασματικά το έργο των παλαιότερων Χιονιαδιτών έχει όλα τα χαρακτηριστικά της τέχνης των αρχών του 18ου αι. που είναι η ύστερη φάση της μεταβυζαντινής τέχνης με έντονα στοιχεία της λαϊκής τεχνοτροπίας. Ο 19ος αι. που κυριαρχείται από την λαϊκότερη ζωγραφική και προς το τέλος του αιώνα αρχίζει να επικρατεί η δυτικότερη με τις επιρροές και της ρωσικής εικονογραφικής σχολής της εποχής.¹

Η τέχνη της ισόρρησης των ναών γινόταν με την μέθοδο εφ υγροίς ή αλλιώς νωπογραφία, δηλαδή ζωγραφική σε φρεσκοσοβατισμένο τοίχο με χρώματα φυσικής προέλευσης σε μορφή σκόνης. Παράλληλα με την νωπογραφία χρησιμοποιήθηκαν και μικτές τεχνικές όπως η μισονωπογραφία ή αλλιώς ζωγραφική σε επιφάνεια που δεν είναι εντελώς στεγνή και γινόταν με χρώματα υδροδιαλυμένα με την προσθήκη ασβέστη. Επίσης χρησιμοποιούνταν και διάφορες κόλλες όπως η καζεΐνη και τεχνικές με προσθήκη αυγού².

Πέρα από την εκκλησιαστική καλλιτεχνική δραστηριότητα, μεγάλο έργο υπάρχει και στον τομέα της κοσμικής ζωγραφικής. Μεγάλη έκταση έργου υπάρχει στο Ζαγόρι όπου και λόγω της αποδημίας του ανδρικού πληθυσμού υπήρχε μεγάλη εισροή χρημάτων άρα και επιθυμία για αναβάθμιση των αρχοντικών μέσω διακοσμητικής ζωγραφικής σε τοίχους ή ακόμα και σε αντικείμενα (ξύλινες κασέλες).

2.3 _ ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΣΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ

Όπως αναφέρει η επιγραφή στο τύμπανο του τόξου που σχηματίζει το ανώφλι στην είσοδο του κυρίως ναού (βλ. Εικ.2.7), ο ναός «*ιστορήθη*», τοιχογραφήθηκε το 1864 από τους Χιονιαδίτες αδελφούς Ζήκο και Ματθαίο καθώς και από τον γιο του τελευταίου, τον Απόστολο. Ο Ζήκος ήταν πλέον γέρος αφού είχε διανύσει τουλάχιστον 42 χρόνια στην ζωγραφική, όπως συνάγεται από την πρώτη υπογεγραμμένη τοιχογραφία του, ενώ ο Αποστόλης ήταν 20 ετών. Το έργο κατά συνέπεια δημιουργήθηκε κυρίως από τον Ματθαίο.

¹ Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικατερίνη, Ζωγραφική και ξυλογλυπτική στα Μαστοροχώρια Χιονιάδες και Γοργοπόταμος, εκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων & Ήπειρος Α.Ε., Ιωάννινα, 2008., σελ 100-101

² Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικατερίνη, Ζωγραφική και ξυλογλυπτική στα Μαστοροχώρια Χιονιάδες και Γοργοπόταμος, εκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων & Ήπειρος Α.Ε., Ιωάννινα, 2008., σελ 100-101

Εικ. 2.7: Η επιγραφή στην είσοδο του κυρίως ναού. πηγή: προσ. αρχείο.

« Ιστορήθη ο Θεός και Ιερός Ναός της Υπεραγίας Θεοτόκου Αρχιερατεύοντος δε του Θεοφιλεστάτου κ.κ. Γερμανού και εφημερεύοντος Δημητρίου Ιερέως Μπούκα και επιτροπεύοντος του κ. Κώστα Κορδά και δι' επιμελείας Χρυσάνθου Λαενά Ιερομονάχου. Ιστορήθη δε δια χειρός των αυταδέλφων Ζήκου και Ματθαίου και υιού αυτού Αποστόλου εκ κώμης Χιονιάδες, 1864, Ιουλίου 18»¹

2.3.1 _ Η εικονογράφηση στο μνημείο

Η εικονογράφηση είναι ανεπτυγμένη σε ζώνες με διάταξη συνήθη για τις περιπτώσεις των μικρών ναών. Ο Μπούρας αναφέρει²: «Το εσωτερικό των ναών της Τουρκοκρατίας, λόγω κυρίως των μικρών ανοιγμάτων, ήταν σκοτεινό, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός χώρου ιδιότυπου που τον χαρακτήριζε η μυστικοπάθεια και η περισυλλογή και ταίριαζε στην ψυχосύνθεση των υπόδουλων χριστιανών. Στην αίσθηση του χώρου συνέβαλλε και η διακόσμηση με τοιχογραφίες που αναπτύσσεται σ' όλες τις ελεύθερες επιφάνειες και χαρακτηρίζεται από την συνεχή μείωση της κλίμακος των απεικονιζομένων μορφών και από την χρήση σκοτεινών τόνων.»

Στο κατώτατο μέρος, που συνήθως αποκαλείται ποδιά, σχεδιάστηκαν ελεύθερα κλαδιά με κεραμιδί χρώμα σε λευκό φόντο τα οποία διακόπτονται μόνο στην ΝΑ γωνία του λιθόκτιστου τέμπλου όπου απεικονίζεται ο προφήτης Ιωνάς με το κήτος. Η επόμενη ζώνη περιλαμβάνει ολόσωμους αγίους με κάποιες ενδιαφέρουσες απεικονίσεις αγίων της εγγύτερης περιοχής (π.χ. στην ΝΔ γωνία ο Αγ. Γεώργιος εξ Ιωαννίνων). Ψηλότερα υπάρχει μια στενή ζώνη κατάγραφη με στηθάρια αγίων και μαρτύρων ανάμεσα σε διακόσμηση με άμπελο ενώ στις ανώτατες ζώνες που ακολουθούν την χάραξη των εσωραχίων υπάρχουν συνθέσεις από την ζωή του Χριστού και της Παναγίας. Συγκεκριμένα η ανώτερη ζώνη του δυτικού τοίχου είναι αφιερωμένη στην Παναγία (Η Γέννηση, η Κοίμηση και τα Εισόδια της Θεοτόκου) όπως και η ανώτερη ζώνη της κόγχης του ιερού. Στον βόρειο και νότιο τοίχο πάλι στα ανώτερα σημεία, η θεματική της τοιχογράφησης έχει να κάνει με την ζωή του Ιησού (Η προδοσία του Ιούδα, ο Χριστός κρινόμενος υπό Άννα και Καϊάφα, η σταύρωση, η τρίτη ερώτηση του Χριστού προς τον Πέτρον στον βόρειο τοίχο και ο Μυστικός Δείπνος, η Υπαπαντή, η περιτομή στον νότιο). Ουσιαστικά οι αιογραφίες εδώ ακολουθούν την σειρά της θρησκευτικής αφήγησης των γεγονότων, κυκλικά, από την ΝΑ γωνία με κατάληξη την ΒΑ. Η αρχή είναι η ΝΑ γωνία του λιθόκτιστου τέμπλου με την γέννηση του Ιησού και η κατάληξη στην ΒΑ γωνία του τέμπλου με τον Επιτάφιο Θρήνο.

¹ Γεωργίου Παΐσιου, Ιερέως, Αιογραφία και αιογράφοι των Χιονιάδων, Ιωάννινα, 1962

² Μπούρας Χαράλαμπος, Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, Δεύτερος Τόμος, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2001, σελ 471

Εικ. 2.9 Οι τοιχογραφίες στον ανατολικό τοίχο του προστεγάσματος.

Οι τοιχογραφίες στο προστέγασμα εντοπίζονται μόνο στον ανατολικό τοίχο και αυτές σε πολύ κακή κατάσταση. Η προσεκτική παρατήρηση στον νότιο τοίχο του κυρίως ναού εξωτερικά - άρα εντός προστεγάσματος - δείχνει ότι ενδεχομένως και εκεί υπήρχαν κάποιες τοιχογραφίες ή έστω σε κάποια τμήματα αυτού. Η φύλαξη κάποιων δειγμάτων τοιχογραφίας που έχει καταπέσει σε εκείνο το σημείο, δείχνει ότι ενδεχομένως κάποια τμήματα μπορεί να αφαιρέθηκαν ή να κατέπεσαν με την προσθήκη της περιόδου από οπλισμένο σκυρόδεμα. Σε κάθε περίπτωση αυτό είναι ένα ζήτημα που εύκολα μπορεί να εξακριβώσει ένας εξειδικευμένος συντηρητής.

2.3.2 _ Χημική Σύσταση

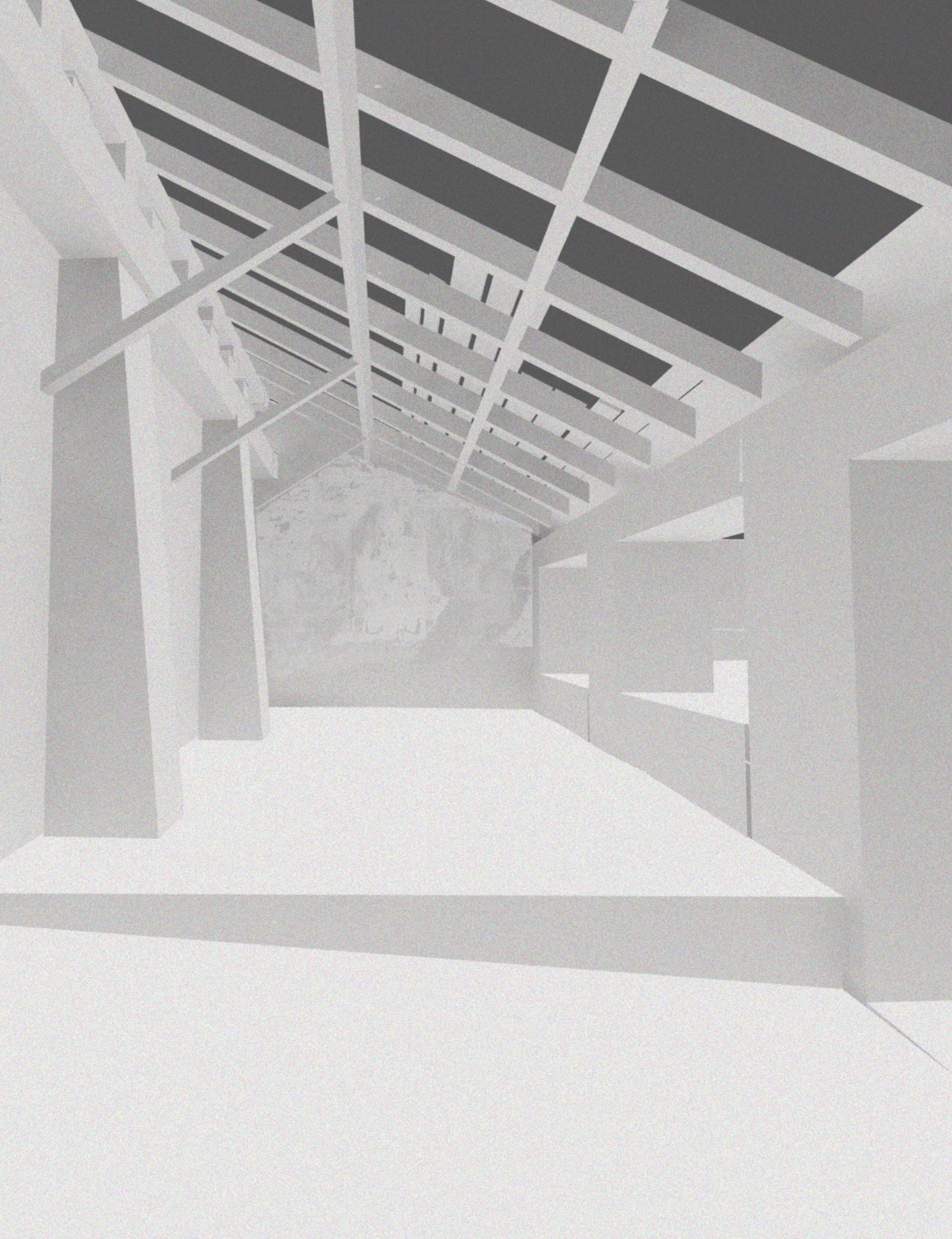
Λόγω των εκτεταμένων φθορών που αναλύονται στην συνέχεια, αρκετά τμήματα της τοιχογράφησης έχουν καταπέσει και φυλάσσονται πλημμελώς προς το παρόν στον χώρο της εκκλησίας. Μετά το πέρας της αποτύπωσης έγινε συλλογή ελάχιστων δειγμάτων προκειμένου να υπάρξει μία πληροφόρηση για την σύσταση των υλικών της τοιχογραφίας σε συνεργασία με την σχολή Χημικών Μηχανικών του ΕΜΠ. Η συνεργασία ξεκίνησε με τον κο Μούνδουλα και δεν ολοκληρώθηκε λόγω της αιφνίδιας απώλειας.

Η ανάλυση των δειγμάτων έδειξε ασβεστιτικά κονιάματα. Τα μεν υποστρώματα των τοιχογραφιών με πολύ μεγαλύτερη περιεκτικότητα σε ασβέστη και πολύ λεπτόκοκκα αδρανή. Τα δε κονιάματα κάτω από τα υποστρώματα είναι επίσης ασβεστιτικά με πυριτικά και ασβεστολιθικά αδρανή που φτάνουν και σε αρκετά μεγάλες κοκκομετρικές. Μία πιο λεπτομερής δειγματοληψία θα μπορούσε να αποκαλύψει ίσως περισσότερα αλλά η πρώτη έρευνα έδειξε πολύ καλή εικόνα διατήρησης (όσον αφορά στο υλικό και μόνο χωρίς τις μηχανικές φθορές) λαμβάνοντας υπόψη το περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται. Η έρευνα είχε σκοπό να δώσει πληροφορίες σχετικά με τις χρωστικές που έχουν χρησιμοποιηθεί στο μνημείο αλλά προφανώς το όποιο σχέδιο υπήρξε, ματαιώθηκε.

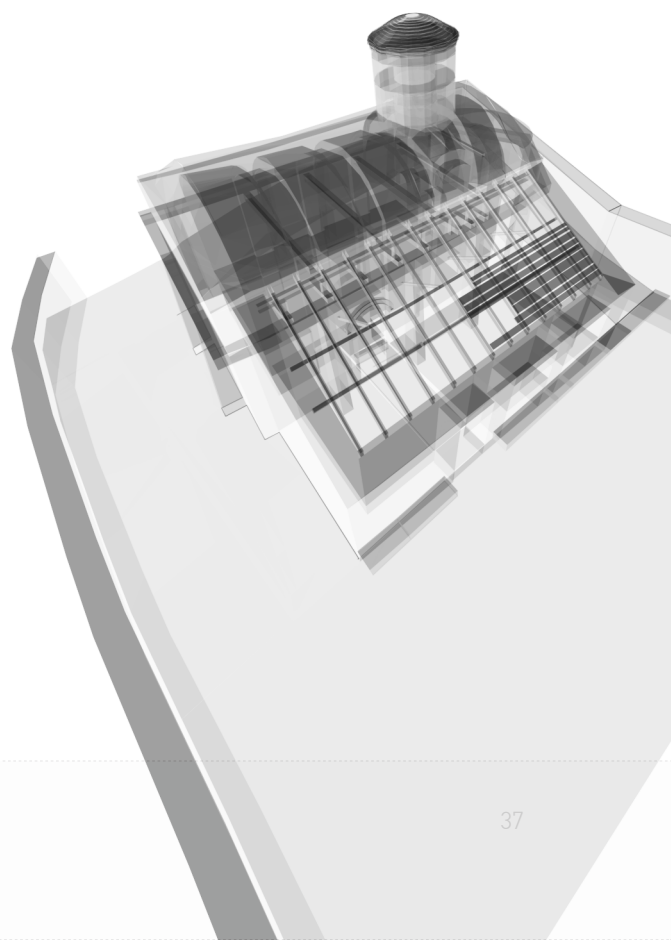
Ομάδα εικόνων 2.8: Μεμονωμένες φωτογραφίες από την τεκμηρίωση των τοιχογραφιών του μνημείου. πηγή: προσ. αρχείο.

Εικ. 2.10: Δείγμα της τοιχογραφίας που είχε καταπέσει στον χώρο και δόθηκε για ανάλυση.

Εικ. 3.1: Τρισδιάστατη απεικόνιση στο εσωτερικό του προστεγίσματος

Εικ. 3.2: Το εσωτερικό του ναού.

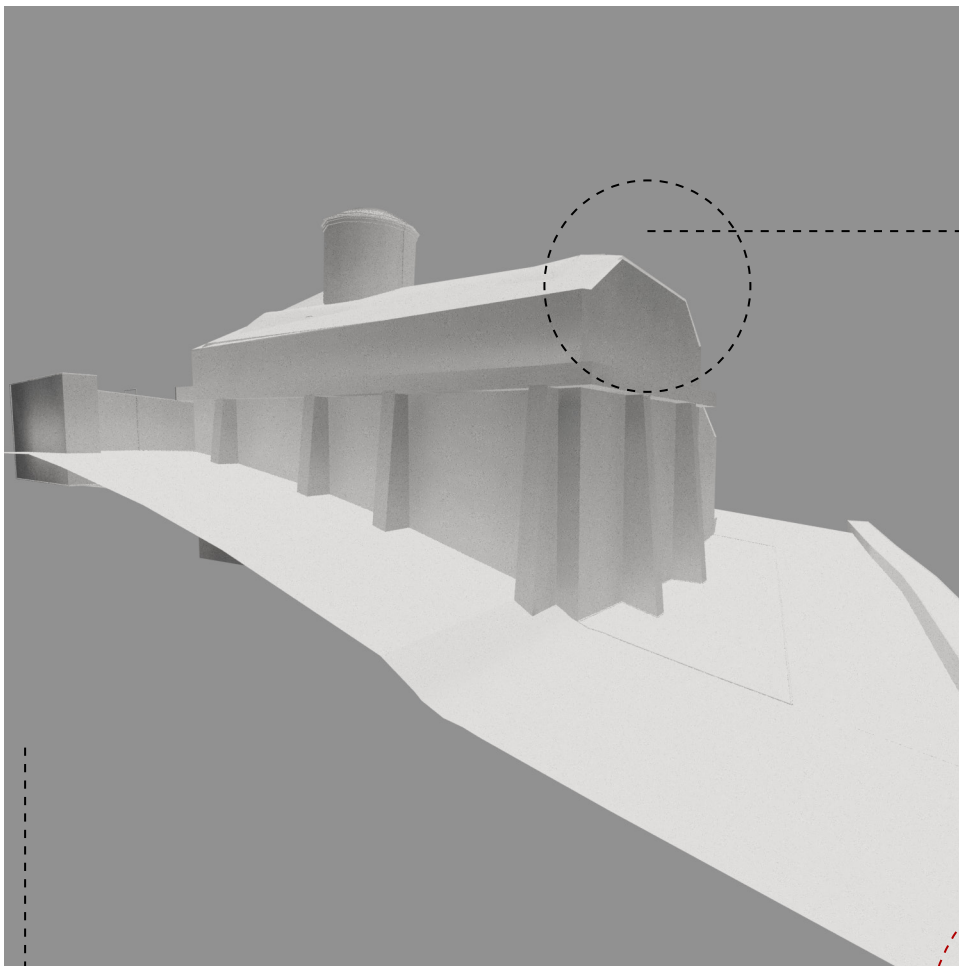
Εικ. 3.3: Το εσωτερικό του ναού.

Ο ναός όπως σημειώθηκε και στην εισαγωγή είναι μονόκλιτη βασιλική ή μονόχωρος δρομικός ναός με απλή ημικυλινδρική κόγχη και η στέγαση επιτυγχάνεται με απλή καμάρα ενισχυμένη με εγκάρσια τόξα (σφενδόνια), τρία τον αριθμό, στην γενέτειρα των οποίων υπάρχουν τετραγωνικής διατομής ξύλινοι ελκυστήρες από κατασκευής. Ο τρούλλος ως πρίσμα είναι κυλινδρικός και βαίνει στο τρίτο προς την ανατολή σφενδόνιο και στον τοίχο που χωρίζει το ιερό από τον κυρίως ναό. Για την γεφύρωση του τρούλλου με τον βόρειο και τον νότιο τοίχο, μεσολαβεί τμήμα κεκλιμένου ημικυκλικού θόλου το οποίο καλύπτει τα 3/4 του ανοίγματος αντίστοιχα και βαίνει με την σειρά του σε ημικυκλικό τόξο πάχους ~30εκ. Ο τοίχος του ιερού έχει δύο ανοίγματα, ένα κεντρικά και ένα στην επαφή με τον βόρειο τοίχο. Άνωθεν αυτών υπάρχει ένα ακόμη άνοιγμα στον τοίχο του ιερού στο οποίο σε παλαιότερες αναφορές φαίνεται πως ήταν η θέση για έναν ξυλόγλυπτο σταυρό ο οποίος εκλάπη. Στην θέση αυτού υπάρχει ένα σχεδόν καινούργιο ξύλινο στοιχείο πλήρωσης το οποίο εμφανώς φαίνεται ως παράταιρο στο συγκεκριμένο σημείο. Το ζήτημα της απουσίας ξυλόγλυπτου τέμπλου για τον διαχωρισμό του ιερού από τον κυρίως ναό είναι ένα ενδιαφέρον στοιχείο καθώς είναι εξαιρετικά σπάνιο ως επιλογή τόσο το λιθόκτιστο τέμπλο όσο και η στήριξη του τρούλλου κατά την μία πλευρά σε αυτόν τον τοίχο. Η χρονική απόσταση μεταξύ της οικοδόμησης του ναού με την τοιχογράφηση του (48 χρόνια), αφήνει μία σοβαρή πιθανότητα ο τρούλλος να έχει οικοδομηθεί σε δεύτερη φάση και πάνω σε αυτό το σκεπτικό να κατασκευάστηκε το λιθόκτιστο τέμπλο για να υποστηριχθεί η νέα κατασκευή. Ίσως λόγω κάποιας νέας κατάστασης εκείνης της περιόδου - που εξετάστηκε στην ιστορική τεκμηρίωση - να υπήρξαν κάποιοι περισσότεροι βαθμοί ελευθερίας που επέτρεψαν την προσθήκη του τρούλλου αλλά και την πλήρη τοιχογράφηση του ναού στην συνέχεια. Η σημερινή εικόνα δεν μπορεί να δώσει επαρκή τεκμήρια για μια τέτοια υπόθεση καθώς όλο το δομικό σύστημα είναι καλυμμένο από αγιογραφίες και ακόμα και οι ίδιες οι ρωγμές δεν μπορούν να προϊδεάσουν για το ότι υπάρχει μια τέτοια οικοδομική φάση. Ίσως αυτό καταστεί δυνατό στην περίπτωση που όντως είναι ευφικτή η αποκατάσταση - στερήωση του μνημείου οπότε και αποκαλυφθούν αναγκαστικά η ανωδομή και το εξωρράχιο ούτως ώστε να γίνει πιο ενδελεχής παρατήρηση πάνω σε αυτό το ζήτημα.

Τα πάχη των λιθοδομών στον κυρίως ναό κυμαίνονται από 83 με 85 εκ. στον βόρειο και δυτικό τοίχο έως 95εκ. σχεδόν στον νότιο. Εξάιρεση αποτελεί η κόγχη του ιερού όπου η τοιχοποιία έχει πάχος περίπου 62 εκ. και το λιθόκτιστο τέμπλο με πάχος σχεδόν στα 53 εκ.

Ο ναός με την κόγχη του ιερού, χωρίς το προστέγασμα [χαγιάτι], έχει γενικές διαστάσεις κάτοψης 11,26 x 5,68μ. Οι αναλογίες πλησιάζουν το 2:1 και η μετάφραση στα μετρικά δεδομένα της εποχής είναι περίπου 15x7,5 τεκτονικοί πήχες¹. Ο ανατολικός τοίχος έχει μήκος κατά 40εκ. μικρότερο από τον δυτικό. Το μη σταθερό πλάτος εξηγεί σε έναν βαθμό και την κατά μήκος τομή. Όσο αλλάζει το πλάτος, τόσο αλλάζει και η ακτίνα της χάραξης του θόλου οπότε και το ύψος στο εσωτερικό δεν είναι το ίδιο σε όλα τα σημεία (4,80μ. μειούμενο σταδιακά φτάνει τα 4,50μ. προς τα δυτικά). Αυτό είναι και μια απόδειξη ότι δεν υπήρξε μεγάλη επιμέλεια στην χάραξη και την κατασκευή εξ αρχής.

1 *Özdural A.* (1988), "Sinan's Arsin: A Survey of Ottoman Architectural Metrology", στο *Muqarnas XV: An Annual on the Visual Culture of the Islamic World*, Leiden: E.J. Brill, σ. 101-115. Για την μέτρηση οικοπέδων και την κατασκευή κτηρίων χρησιμοποιήθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ο τεκτονικός πήχης (*mimar arsin*), που είναι ίσος με 0,757738 μ. Ο πήχης χωρίζεται σε 24 δακτύλους ή κεράτια, ο δάκτυλος υποδιαιρείται σε 12 γραμμές και η γραμμή σε 12 στιγμές. Οι αντίστοιχοι τουρκικοί όροι είναι *parmak* (δάκτυλος 3,157 εκ.), *hatt* (γραμμή 0,263 εκ.) και *nokta* (στιγμή 0,022 εκ.) [*Cerasi* 1988: 92]. Ο τεκτονικός πήχης χωρίζεται επίσης σε δυο τμήματα των 37,8869 εκ. που ονομάζονται *kadem* [*Özdural* 1988: 113]. Οι Οθωμανοί χρησιμοποίησαν τον τεκτονικό πήχου (*mimar arsin*) από τις αρχές του 16ου αιώνα. Σύμφωνα με τον *Alpay Özdural*, η αυτοκρατορική μονάδα μέτρησης ήταν ίση με 72,1 εκ. κατά το 1520, με 73,4 εκ. κατά το τελευταίο τέταρτο του 16ου αιώνα [*Özdural* 1988: 103], και με 76,4 εκ. στο τρίτο τέταρτο του 18ου αιώνα. Ο τεκτονικός πήχης των 75,8 εκ. ήταν η τέταρτη και οριστική παραλλαγή που ορίστηκε ως αυτοκρατορική μονάδα μέτρησης από τον *Selim III*, κατά τα έτη 1794-95 και ως το 1934, οπότε και αντικαταστάθηκε από το μέτρο [*Özdural* 1988: 106]. Περιέχεται στην δημοσίευση: *Αινείας Π. Οικονόμου*, Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός, Μελετητής, Μεθοδολογία τεκμηρίωσης και αποκατάστασης ξύλινων στεγών σε εκκλησίες του 19ου αιώνα. Το παράδειγμα του Αγ. Δημητρίου Μοσχοχωρίου Ν. Φλώρινας

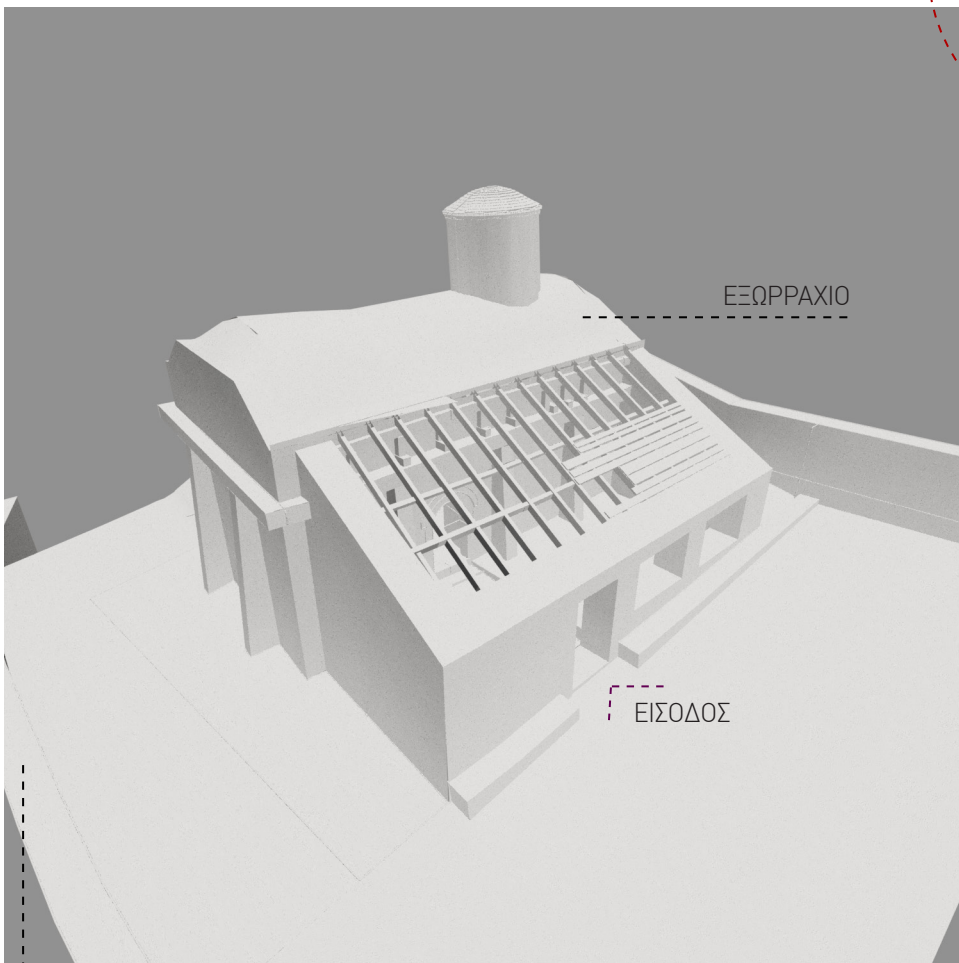
ΑΠΟΤΜΗΣΗ ΔΥΤΙΚΗΣ ΟΨΗΣ

ΕΣΩΡΡΑΧΙΟ

--- ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΟΜΗ
ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

ΕΞΩΡΡΑΧΙΟ

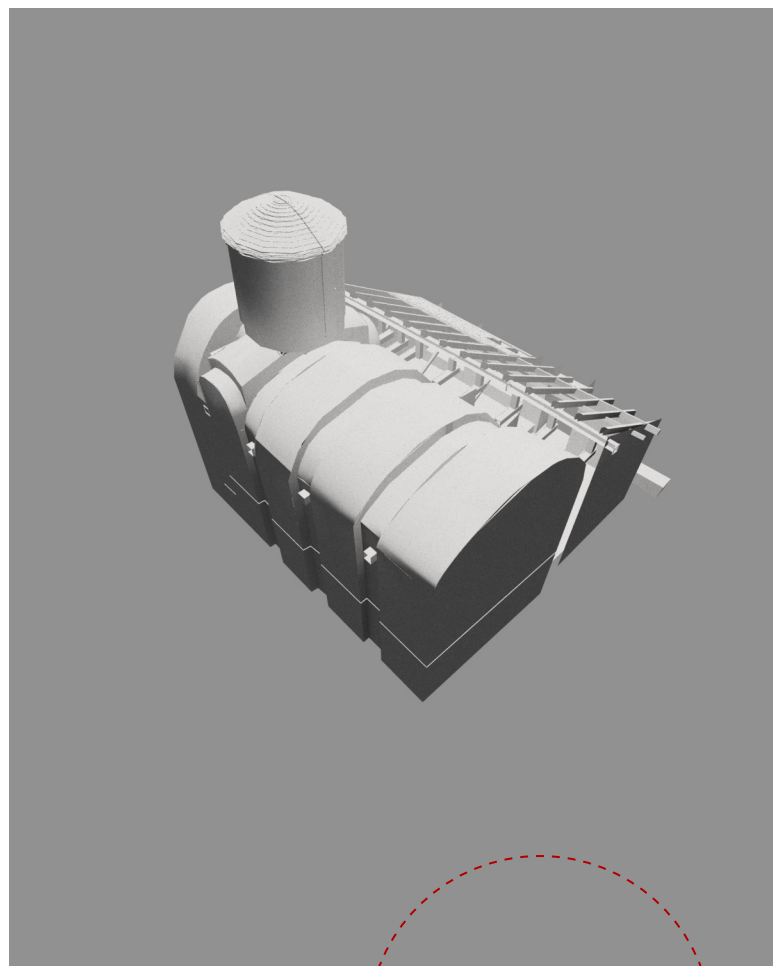
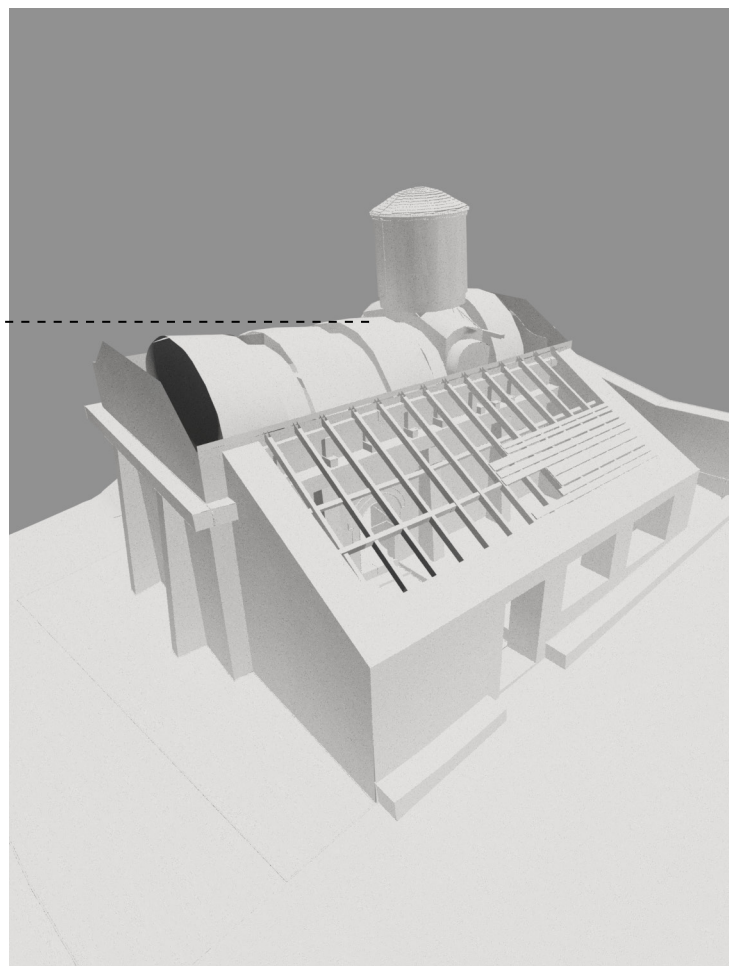
ΕΙΣΟΔΟΣ

ΕΣΩΡΡΑΧΙΟ

ΣΦΕΝΔΟΝΙΟ

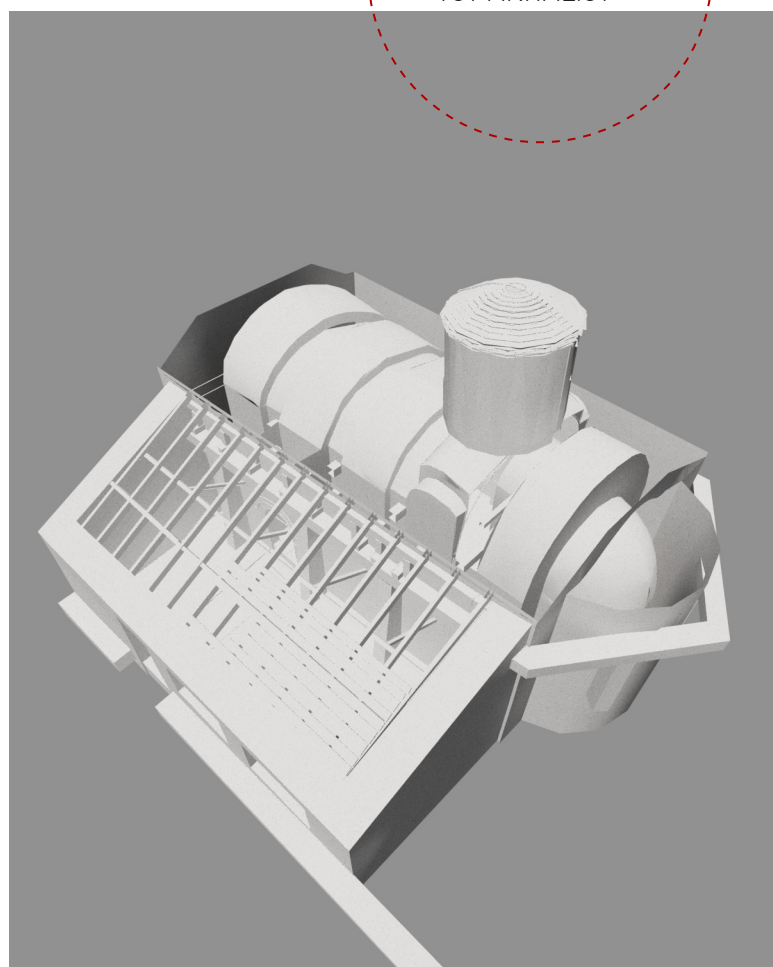
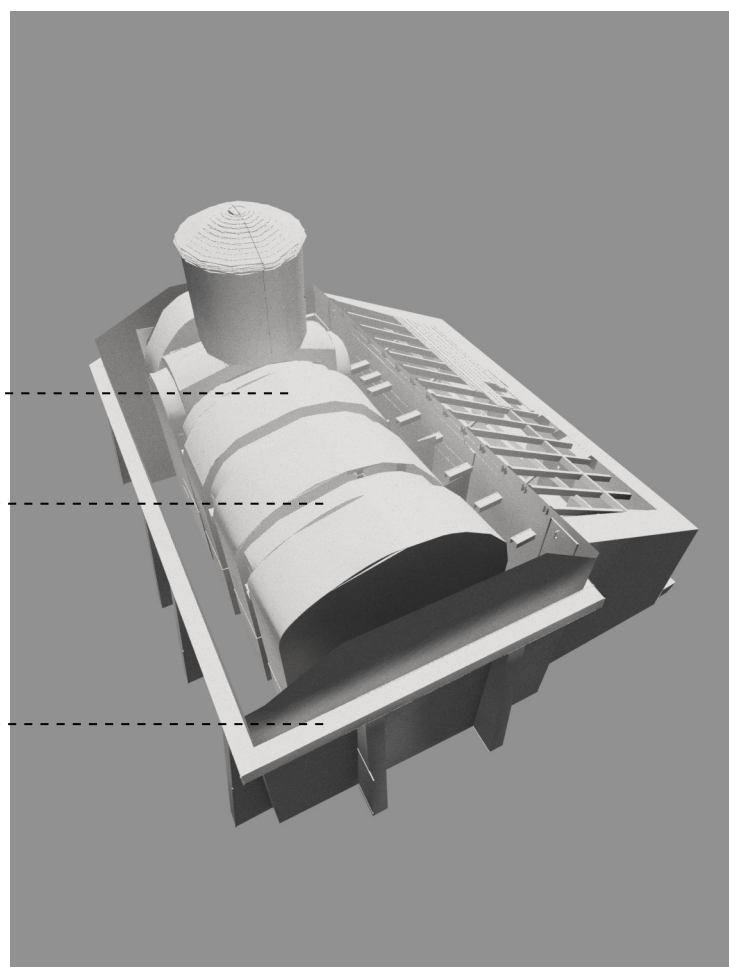
ΔΟΚΟΣ ΠΕΡΙΔΕΣΗΣ

--- ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΧΩΡΙΣ ΤΙΣ ΕΠΙΚΑΛΥΨΕΙΣ ΤΩΝ ΣΤΕΓΩΝ

Ομάδα εικόνων 3.4: Τρισδιάστατη απεικόνιση της δομής του μνημείου

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΟΜΗ
ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

Η αποτύπωση - συνυπολογίζοντας τις παραμορφώσεις- δείχνει ότι ο θόλος είναι ημικυλινδρική καμάρα με ένα κέντρο χάραξης. Επίσης η αποτύπωση σε συνδυασμό με την χωροστάθμηση συνηγορούν στο ότι το πάχος του θόλου δεν είναι αμελητέο (30 με 35 εκ.) και ταυτόχρονα η εξέταση των επικαλύψεων της στέγης δείχνει ότι στα ανώτατα σημεία του εξωραχίου ενδέχεται να βρεθεί μεγάλη ποσότητα γεμίσματος (λάσπη και πέτρες) που βοήθησε στο να επιτευχθεί η κλίση της στέγης. Η δε αποκάλυψη τμημάτων του εσωραχίου λόγω καταρρεύσεων των τοιχογραφιών δείχνει ότι οι θόλοι έχουν κατασκευαστεί από αργούς λίθους χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια γεγονός που μόνο θετικό δεν είναι για την συνολική λειτουργία του θόλου συνυπολογίζοντας τα ίδια βάρη τα οποία φέρει. Όλα τα παραπάνω είναι πολύ σοβαρές αιτίες αστοχίας της κατασκευής λόγω των πλάγιων ωθήσεων της θολοδομίας.

3.2 _ ΤΟ ΠΡΟΣΤΕΓΑΣΜΑ

Το προστέγασμα της νότιας πλευράς αναφέρεται στις ελάχιστες πηγές που αφορούν στο μνημείο ως πιθανότατα ύστερο, δηλαδή μάλλον ως μια μεταγενέστερη φάση αυτού. Η ύπαρξη των τοιχογραφιών στον ανατολικό τοίχο παράλληλα με την ύπαρξη κόγχης καθώς και ελάχιστα δείγματα τοιχογράφησης στον νότιο τοίχο δείχνουν ότι δεν λειτουργούσε μόνο ως χώρος προστασίας και εισόδου - μετάβασης αλλά ίσως και σαν παρεκκλήσι.

Πριν την περαιτέρω ανάλυση, καλό είναι να γίνει μια σύντομη αναφορά για την επιλογή αυτού του όρου. Για την περιγραφή ενός τέτοιου χώρου υπάρχουν σχετικές αναφορές είτε ως εξωτερικές στοές (Μπούρας), είτε ως εξωνάρθηκας - προθάλαμος εάν δει κανείς την αρχιτεκτονική βυζαντινών και μεταβυζαντινών ναών, είτε ακόμα ως χαγιάτι (από τον Μπούρα έως την τοπική παράδοση). Η τελική επιλογή για την χρήση του όρου προστέγασμα εξηγείται επαρκώς από την παρακάτω επεξηγηματική αναφορά στον όρο:

προστέγασμα¹, το. κατασκευή που προεξέχει από την επιφάνεια εξωτερικού τοίχου, ως προέκταση της *στέγης ή και χαμηλότερά της, για προστασία κυρίως της *εισόδου από τη βροχή ή τον ήλιο.

ή και

πρόστεγο, το. [αγγλικό porch]. χώρος ημιυπαίθριος που προσφέρει προστασία από βροχή και ήλιο, σε επαφή με ένα κτήριο και συνδυασμένο με την *είσοδό του.

Η παρατήρηση των σημείων σύνδεσης μάλλον προϊδεάζει για ταυτόχρονη ανοικοδόμηση καθώς τόσο το υλικό φαίνεται το ίδιο ενώ παράλληλα υφίστανται ξυλοδεσιές στην ίδια στάθμη τόσο στο προστέγασμα όσο και στον κυρίως ναό [παράδειγμα στην δυτική όψη]. Οι όποιες παρερμηνείες οφείλονται μάλλον στο γεγονός ότι λόγω της προσθήκης της περιόδου, έγινε μερική κατεδάφιση στα σημεία επαφής του προστεγάσματος με τον κυρίως ναό προκειμένου να κατασκευαστεί η περιμετρική δοκός από οπλισμένο σκυρόδεμα. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την σημερινή εικόνα αποδιοργάνωσης στα συγκεκριμένα σημεία. Ένα ακόμα στοιχείο που βεβαιώνει την ταυτόχρονη οικοδόμηση είναι το γεγονός ότι ξύλα διατομής ισάξιας με τους εσωτερικούς ελκυστήρες των σφενδονίων, εξέχουν της νότιας τοικοποιίας κατά μέσο όρο 20εκ. λειτουργώντας έτσι σαν πολλαπλά σημεία έδρασης για μια οποιαδήποτε υπερκείμενη δοκό της στέγης του προστεγάσματος. Η αποτύπωση δε, δείχνει την θέση ορισμένων από αυτά σε επαφή με τους εσωτερικούς ελκυστήρες (ο οποιοσδήποτε τρόπος σύνδεσης -εάν υπάρχει- είναι προφανώς άγνωστος και αφανής) αποδεικνύοντας την πρόθεση να συνδεθεί το εσωτερικό με την όποια εξωτερική κατασκευή. Η θέση στην τομή των συγκεκριμένων ξύλινων στοιχείων είναι ακριβώς στην άνω παρειά - ίνα της δοκού περιόδου που τοποθετήθηκε εκ των υστέρων. Επί των ίδιων στοιχείων αλλά και σε λίγα σημεία επί της νεώτερης δοκού έχουν τοποθετηθεί κατακόρυφα ξύλινα στοιχεία διατομής περίπου 12X15 με κυμαινόμενο ύψος από 37εκ έως 52εκ (αναλόγως με το σημείο έδρασης) προκειμένου να υποστηριχθεί μία οριζόντια ξύλινη δοκός διατομής 17X17 στην οποία εδράζεται εν μέρει η στέγη του προστεγάσματος.

¹ Μπούρας Χαράλαμπος - Δημήτρης Φιλιππίδης [επιμέλεια], ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2013, σελ 312-213

Ο δυτικός τοίχος του προστεγάσματος έχει εμφανή ίχνη δεύτερης οικοδομικής φάσης και πιο συγκεκριμένα μια ανώτερη ζώνη 50εκ. που χρονικά φαίνεται ότι κατασκευάστηκε με την φάση της περιόδου από οπλισμένο σκυρόδεμα. Εν ολίγοις σε εκείνη την φάση καθαιρέθηκαν κρίσιμα τμήματα της σύνδεσης με τον κυρίως ναό και το υψηλό σημείο της στέγης του προστεγάσματος ανέβηκε περαιτέρω συναντώντας τα χαμηλά της δικλινούς του κυρίως ναού. Εξαιτίας αυτού, τα ανοίγματα της νότιας όψης του ναού δεν είναι πλέον εμφανή εξωτερικά. Ταυτόχρονα φαίνεται ότι αντικαταστάθηκαν τα περισσότερα ξύλινα φέροντα στοιχεία της στέγης.

Αντίστοιχες επεμβάσεις έχουν γίνει και στον ανατολικό τοίχο ο οποίος έχει ένα πρόσθετο ενδιαφέρον λόγω του ότι είναι εμφανές ότι η θεμελίωση έχει γίνει πάνω σε προϋπάρχουσα λιθοδομή προφανώς προηγούμενης κατασκευής η οποία δεν μπορεί να αποδοθεί ή να ερμηνευτεί περαιτέρω.

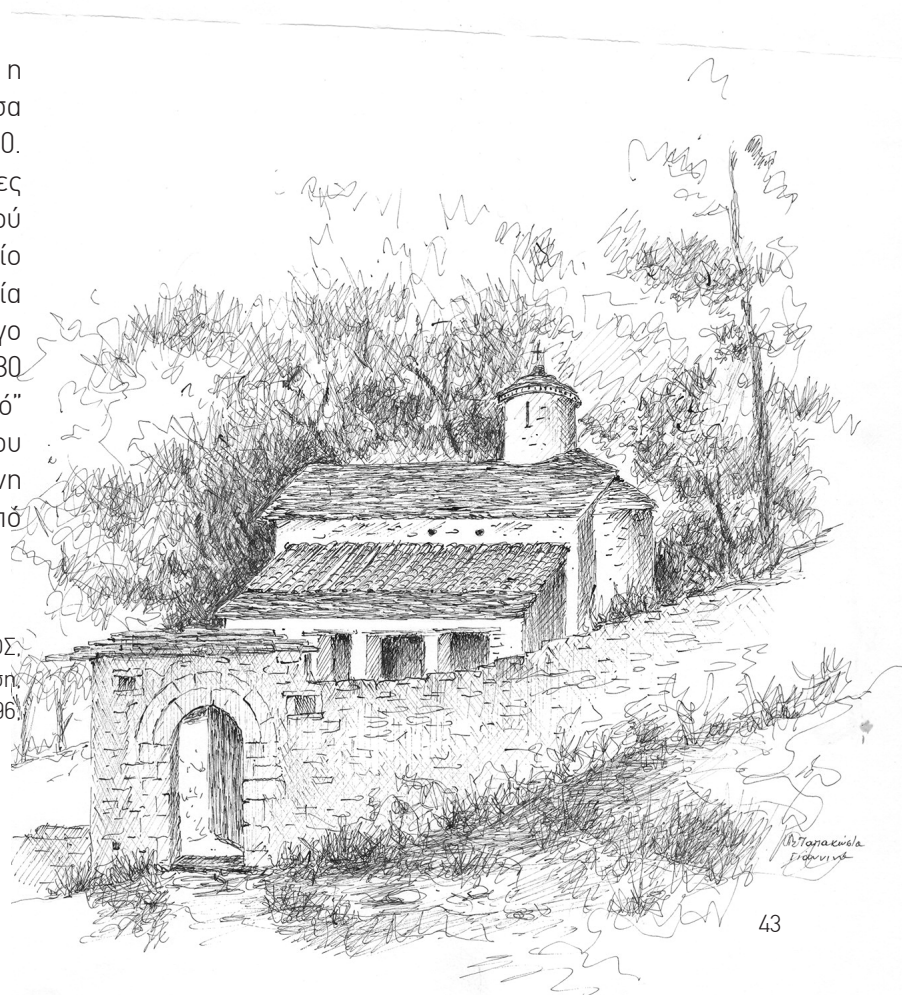
Η κάλυψη του προστεγάσματος αποτελείται από 14 δοκούς ανά 55εκ περίπου αξονικά, μέσης διατομής 8x14 εκ οι οποίες εδράζονται αφενός στην οριζόντια δοκό άνωθεν της περιόδου από οπλισμένο σκυρόδεμα και αφετέρου στον νότιο τοίχο του προστεγάσματος. Η έδραση στον νότιο τοίχο γίνεται κάθε φορά με στρωτήρα (φτέρνα) ο οποίος τοποθετείται εγκάρσια στην τοιχοποιία. Και οι 14 δοκοί υποστηρίζονται επίσης στο μέσον τους (με μισοχαρακτή σύνδεση) από δοκό διατομής 7.8x9 εκ. η οποία με την σειρά της εδράζεται στον δυτικό και τον ανατολικό τοίχο του προστεγάσματος και υποστηρίζεται με 4 αντώσεις από τον νότιο τοίχο του κυρίως ναού. Μεταξύ των κυρίων δοκών έχουν τοποθετηθεί ξύλα διατομής 9,5x14 προκειμένου προφανώς να ενισχυθεί η διαφραγματική λειτουργία της κατασκευής. Τα κενά μεταξύ των δοκών γεφυρώνονται με τυχαίες σε μήκος και πλάτος σανίδες πάχους έως 2,5 εκ. Επί αυτών έχει τοποθετηθεί η τελική επικάλυψη με λεπτές σχιστολιθικές πλάκες (μαυρόπλακες) όπως συνηθίζεται στην περιοχή. Η εικόνα που προκύπτει τόσο από την τεχνική περιγραφή όσο και από την επί τόπου παρατήρηση είναι ότι η στέγασση - όπως εν τέλει προέκυψε- είναι μια προβληματική κατασκευή και αποτελεί αιτία πολλών προβλημάτων που εξετάζονται στην συνέχεια.

3.3 _ ΤΟ ΝΕΩΤΕΡΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΕΡΙΟΔΗΣΗΣ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, αυτή η επέμβαση κατασκευάστηκε κατά πάσα πιθανότητα στα τέλη δεκαετίας του '80. Σε αυτό συνηγορούν οι περισσότερες μαρτυρίες των κατοίκων του χωριού και επιβεβαιώνεται από το βιβλίο της Ν. Σινίκη-Παπακώστα¹ η οποία επισκέφτηκε το μνημείο χρονικά λίγο μετά τα μέσα της δεκαετίας του '80 και αποτύπωσε σε ένα "φωτογραφικό" σκίτσο (βλ. Εικ. 3.5) την εικόνα του μνημείου σε εκείνη την δεδομένη φάση χωρίς την επέμβαση από οπλισμένο σκυρόδεμα.

¹ Σινίκη-Παπακώστα Νίτσα, ΗΠΕΙΡΟΣ, ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ, 2η έκδοση, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα - Ιωάννινα, 1996, σελ 113

Εικ. 3.5

Σε γενικές γραμμές η περιίδεση αποτελείται από 11 κατακόρυφα στοιχεία τα οποία συνδέονται με μια περιμετρική οριζόντια δοκό διατομής 30x30 εκ. στο ύψος περίπου της γένεσης της ημικυλινδρικής καμάρας του κυρίως ναού. Η κατανομή των κατακορύφων στοιχείων είναι από 2 στην δυτική όψη, 2 στην κόγχη στα ανατολικά, 4 στην βορινή όψη και 3 στον νότιο τοίχο εντός του προστεγάσματος. Τα κατακόρυφα της ανατολικής όψης είναι τετραγωνικά σε κάτοψη διατομής 30x30εκ. ενώ τα υπόλοιπα έχουν μεταβλητή διατομή καθ' ύψος, σταθερού πάχους 30εκ και ύψους διατομής (την κάθετη διάσταση ως προς την αντιστηριζόμενη πλευρά) από 60εκ. έως 30εκ. στο σημείο επαφής με την περιμετρική δοκό.

Η θέση της περιμετρικής δοκού στις γενέσεις των θόλων δείχνει ότι όλο αυτό το σύστημα κατασκευάστηκε με σκοπό τον περιορισμό των πλάγιων ωθήσεων της θολοδομίας. Οι θέσεις ωστόσο των κατακορύφων στοιχείων είναι μάλλον πρόχειρα επιλεγμένες. Φαίνεται ότι έγινε προσπάθεια να κατασκευαστούν με κάποια λογική ίσων αποστάσεων μεταξύ τους αλλά επίσης φαίνεται ότι δεν λήφθηκε υπόψη η γεωμετρία της κάτοψης ή οι θέσεις των σφενδονίων ούτε καν η θέση των νέων στοιχείων μεταξύ τους.

Η υφιστάμενη κατάσταση και το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης της κατασκευής από οπλισμένο σκυρόδεμα με το μνημείο εξετάζεται λεπτομερώς στην συνέχεια όπου παρουσιάζονται οι φθορές και οι αστοχίες ανά περίπτωση.

3.4 _ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Σε γενικές γραμμές πρόκειται για ένα ταπεινό μνημείο, όπως είναι αναμενόμενο για την εποχή της ύστερης Τουρκοκρατίας οπότε και κατασκευάστηκε. Εξωτερικά, ενδιαφέρον παρουσιάζει η οδοντωτή ταινία στο γείσο του τρούλλου και οι λαξεύσεις των ασβεστόλιθων στην ΒΔ και ΝΔ γωνία του ναού. Η στέγη είναι δικλινής και στις στενές πλευρές παρουσιάζεται μια ιδιομορφία συνηθισμένη για την εποχή. Συγκεκριμένα εμφανίζεται μια θλάση ή απότμηση στην όψη (μισό κεντρί ή κομμά αναφέρεται στον Μπούρα¹). Αυτό μάλλον δεν αποτελεί μορφολογική επιλογή αλλά ενδεχομένως μια μικρή "απόκρυψη" του πραγματικού ύψους που θα ελεγχόταν πάνω στην όψη της εκκλησίας από την οθωμανική αρχή που να μην επέτρεπε την ανοικοδόμηση χριστιανικών ναών, είχε δε αυστηρές συστάσεις ως προς τα τελικά ύψη. Η πλακοσκεπής στέγη απολήγει βόρεια και νότια σε μια απλή διαμόρφωση γείσου από δύο σειρές εκφορικά τοποθετημένων πλακών.

Όπως και στις αντίστοιχες περιπτώσεις ναών, τα ανοίγματα είναι εξαιρετικά μικρά, πέντε τον αριθμό, με την μορφή πολεμίστρας και διευρυνόμενο άνοιγμα προς το εσωτερικό. Συνεπεία αυτού ο ναός είναι αρκετά σκοτεινός και μόνο κατά τις ώρες της Δύσης είναι ελάχιστα πιο επαρκής ο φωτισμός λόγω του ανοίγματος της δυτικής όψης. Ενδιαφέρον στοιχείο είναι η εξωτερική όψη των ανοιγμάτων που διαμορφώνονται με λαξευτούς ασβεστόλιθους που σχηματίζουν την τελική κυκλική σε όψη οπή στον τοίχο.

Μικρά μακρόστενα σε όψη ανοίγματα με ελάχιστο διευρυμένο το πλάτος προς τα έσω υπάρχουν και στον τρούλλο χωρίς εδώ να υπάρχει κάποια ενδιαφέρουσα λάξευση όπως στα προαναφερθέντα ανοίγματα της υποκείμενης τοιχοποιίας.

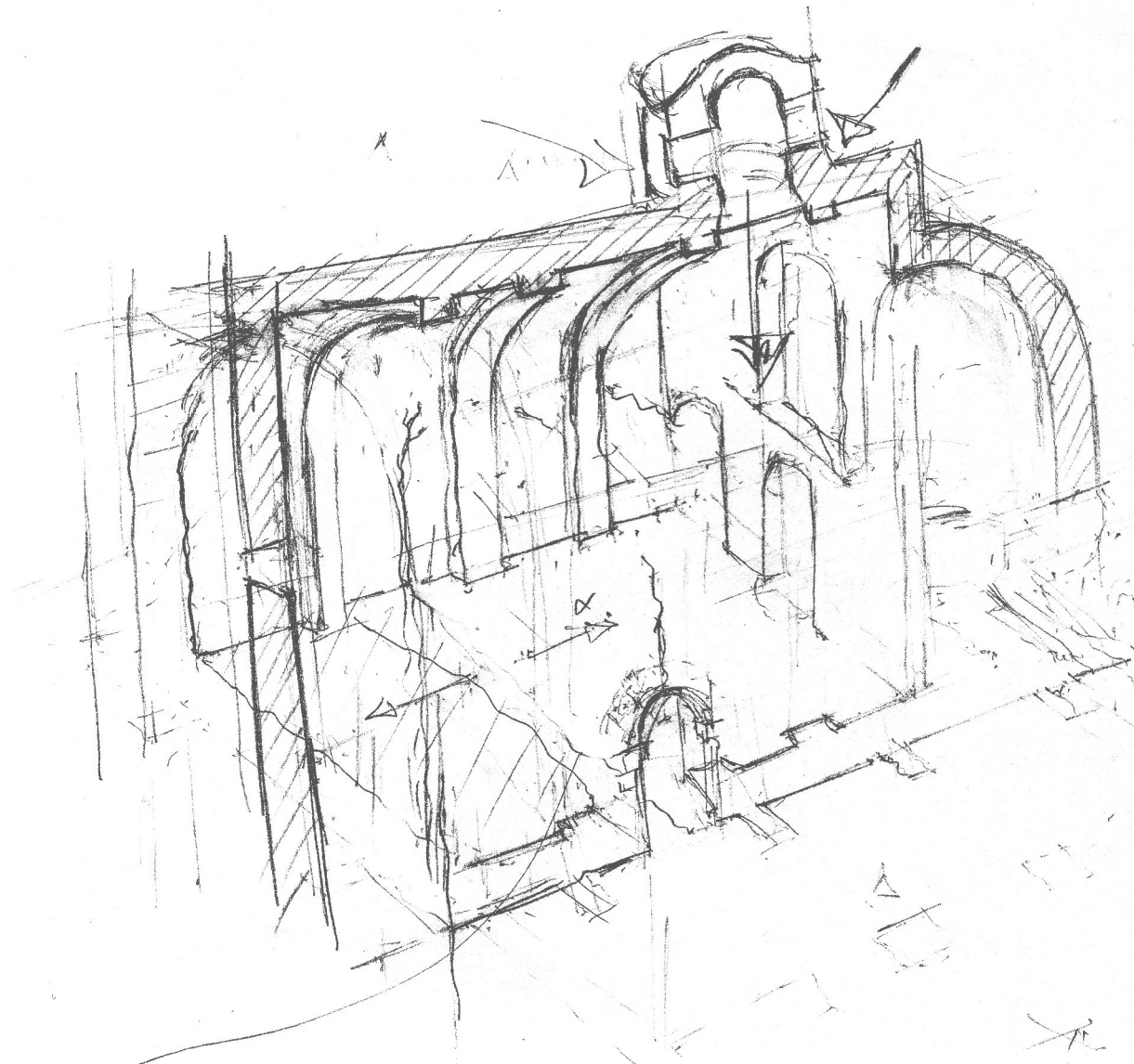
Η είσοδος στον ναό γίνεται από την νότια πλευρά και το άνοιγμα διαμορφώνεται με λαξευτούς ασβεστόλιθους στο πλαίσιο του ανοίγματος και αντίστοιχο τοξωτό υπέρθυρο με ασβεστόλιθους σε δύο ζώνες σε χαμηλό ύψος. Άνωθεν του ανοίγματος υπάρχει αβαθής κόγχη όπου υπάρχει σχετική τοιχογράφηση αφιερωμένη στην Παναγία. Το ύψος της θύρας εισόδου είναι εξαιρετικά χαμηλό γεγονός που ερμηνεύει ο Ορλάνδος² «ως συνήθη επιλογή εκείνης της περιόδου διότι δεν επέτρεπεν εις τους κατακτητάς να εισέρχωνται έφιπποι εις τας χριστιανικάς εκκλησίας πράγμα το οποίον επανειλημμένως επεχείρησαν».

¹ Μπούρας Χαράλαμπος, Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, Δεύτερος Τόμος, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 2001, σελ 473

² Ορλάνδος Κ. Αναστάσιος, Η Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εν Ελλάδι επί Τουρκοκρατίας, Εκδότης: Έν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα, 2000, σελ 20

Ομάδα εικόνων 3.6: Η τρισδιάστατη απεικόνιση του μνημείου όπως προέκυψε από την φωτογραφική τεκμηρίωση και την χρήση προγράμματος φωτογραμμετρίας.

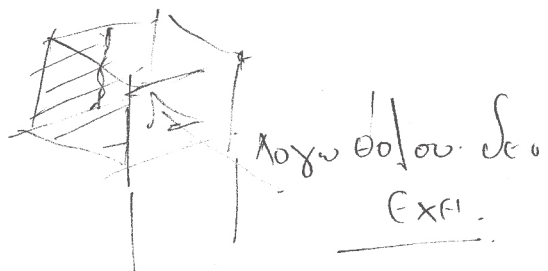
Επί του μόνου υπάρχει δυνατότητα μετακίνησης. (ΠΡΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ)

α. - Απο εσωτερικό στο ίδιο επίπεδο

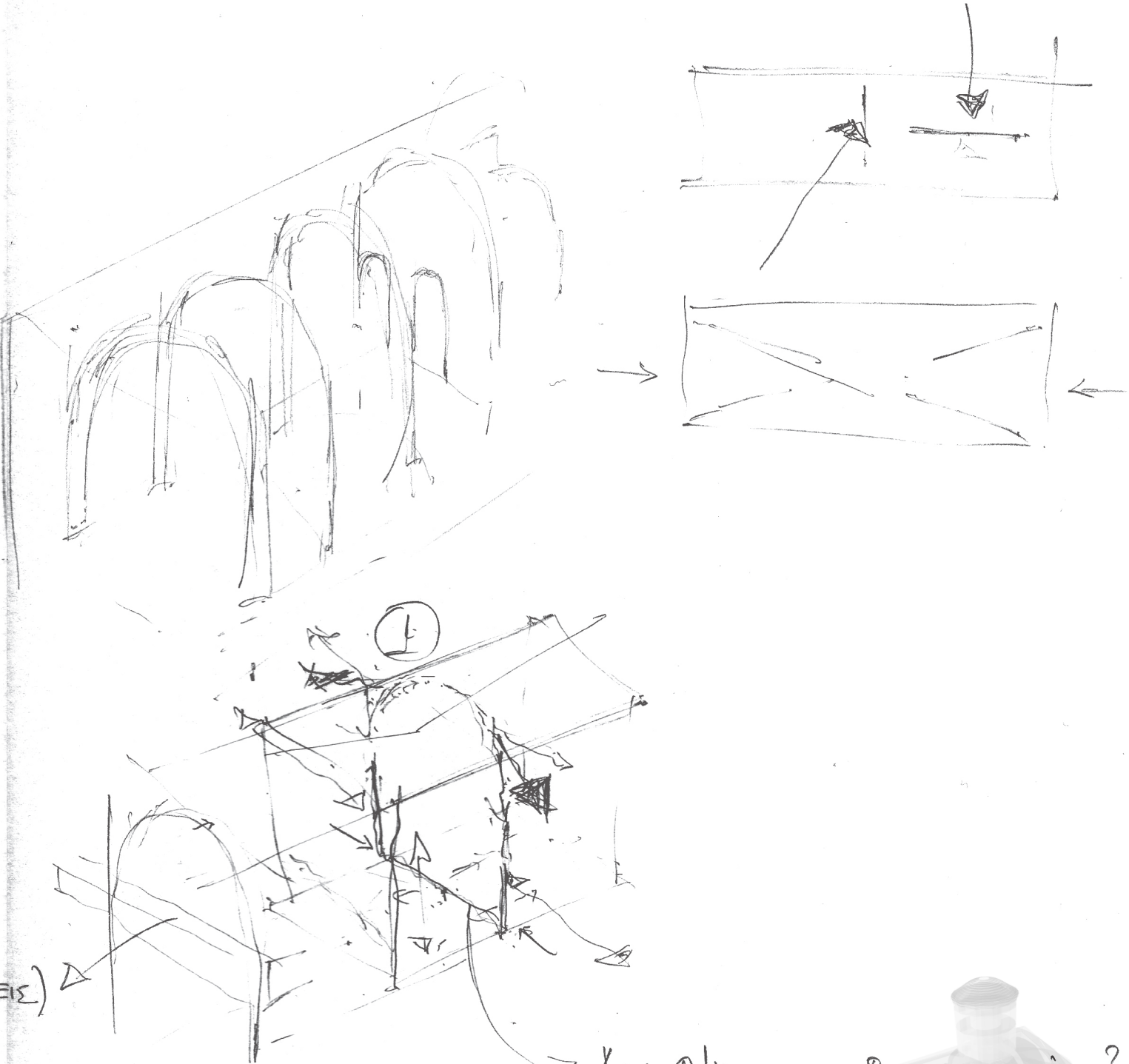
Είτε από θύρα στην κλίση διεύθυνση (Βάση τοίχου)

Είτε από διαίτημα (Καθίσμα). - Αλλά δεν υπάρχει διαίτημα που

→ Η περιμετρική δοκός δεν έχει ποτέ να επιρροή καταπόνηση σε κλίση λόγω θόλων - ανοιχτά ΜΟΝΟ ΣΤΟΝ

Εικ. 4.1 Σκίτσα διερεύνησης των δομικών ζητημάτων

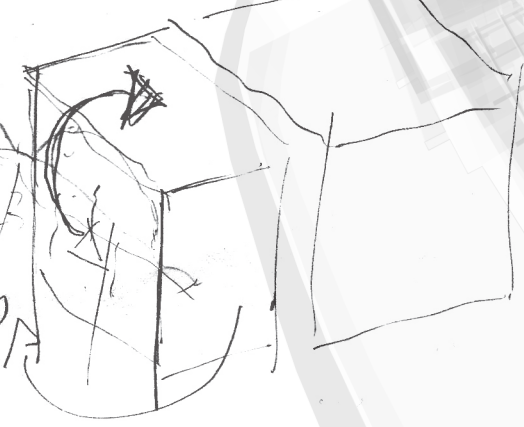
ΕΣ)

και υφαστρικά
να το επιβεβαιώνει.

ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΟ ΚΟΜΒΟ.

Χόγω θλίψης στον βραχί του τοίχου?
Από το αιώγιγμα των θόλων?

Απόσταση
από αντίρρηση
ΑΥΞΑΝΟΜΕΝΗ
ΚΑΘ ΥΨΟΣ

4. ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ

4.1 _ ΣΤΟ ΚΤΗΡΙΟ

Η παρατήρηση επι τόπου και τα σχέδια της αποτύπωσης δείχνουν την εικόνα των παραμορφώσεων του μνημείου. Σε γενικές γραμμές οι αστοχίες τεκμηριώνονται ως πιο σοβαρές στην βορειοδυτική γωνία του ναού όπου υπάρχει σαφής μετακίνηση και στο τμήμα του τρούλλου συμπεριλαμβάνοντας τα τμήματα των τοίχων στα οποία βαίνει, ειδικά στον νότιο τοίχο όπου είναι διακριτό το "φούσκωμα" λόγω των παραμορφώσεων. Χαρακτηριστική απόδειξη αυτής της εικόνας είναι τα τμήματα των ξύλινων ελκυστήρων που έχουν παρασυρθεί από τις μετακινήσεις και είναι πλέον εμφανή εκτός τοιχοποιίας στον μεγαλύτερο βαθμό στις συγκεκριμένες περιοχές. (βλ. Εικ.4.2)

Εικ.4.2

Η έκταση των ρωγμών είναι σημαντική και αυτό γίνεται αντιληπτό κυρίως στο εσωτερικό παρατηρώντας τις φθορές επί των τοιχογραφιών. Οι ρωγμές (από τριχοειδείς έως ανοίγματος 5εκ.), εντοπίζονται σε όλες τις όψεις και εσωτερικά, στον τοίχο του ιερού και σε όλη την θολοδομία στην οποία έχουν αποκαλυφθεί τμήματα του εσωραχίου, μερικές εξ αυτών διαμπερείς. Η συγκεντρωτική παρατήρηση ότι οι περισσότερες των ρωγμών φαίνεται ότι προκλήθηκαν από την εκτός επιπέδου μετακίνηση των τοίχων, ειδικά του βόρειου και του νότιου, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η πρωτογενής αιτία αστοχίας είναι οι πλάγιες ωθήσεις της θολοδομίας. Σαφώς από εκεί και πέρα υπάρχουν και οι ρωγμές που οφείλονται στην σεισμική καταπόνηση και τέλος οι ρωγμές που δείχνουν την συνδυαστική εξέλιξη όλων των παραγόντων της αστοχίας του κτηρίου μέσα στον χρόνο αφού δεν υπήρξαν ποτέ σοβαρά στερεωτικά μέτρα.

Εικ.4.3

Η απομάκρυνση του νότιου και του βόρειου τοίχου από την κατακόρυφο λόγω των πλάγιων ωθήσεων της θολοδομίας είναι επεξηγηματική για το είδος και την έκταση των ρωγμών. Οι μεγαλύτερες αποκλίσεις εντοπίζονται στην ΒΔ γωνία (βλ. εικ 4.3) όπου σημειώνεται αποδιοργάνωση της τοιχοποιίας εξαιτίας των παραμορφώσεων και αυτό όπως αναφέρθηκε είναι από τα πλέον σοβαρά προβλήματα της υφιστάμενης κατάστασης.

Αρκετό ενδιαφέρον παρουσιάζει μια συνεχής ρωγμή ικανού πλάτους στο λιθόστρωτο δάπεδο του ναού (βλ.Εικ. 4.4) που υποδηλώνει τάσεις καθίζησης του εδάφους. Υπήρξαν ωστόσο κάποιες σκέψεις αυτό να έχει προκύψει δευτερευόντως από τις πλάγιες ωθήσεις ως αποτέλεσμα της πίεσης των τοίχων στην βάση τους. (βλ.Εικ.4.1). Η συλλογιστική αυτή ενισχύθηκε για λίγο λαμβάνοντας υπόψη την απόκλιση προς τος εσωτερικό του δυτικού τοίχου από την κατακόρυφο. Έτσι θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως δείγμα καθίζησης και η ρωγμή στο δάπεδο και η κλίση του δυτικού τοίχου προς το εσωτερικό. Φυσικά κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί επιστημονικά στα πλαίσια της παρούσας μελέτης.

Εικ.4.4

Η μετακίνηση ολόκληρου του τρούλλου με την μορφή καθίζησης προς τα ΒΔ έρχεται ως επακόλουθο της μετακίνησης που σταδιακά εμφανίζεται στον βόρειο και νότιο τοίχο. Κοινώς όσο οι δύο πλευρές έδρασης απομακρύνονται η μία από την άλλη τόσο ο όγκος του τρούλλου "κάθεται" και στρέφεται προς την αδύναμη πλευρά. Στον βορρά, γιατί ο βόρειος τοίχος είναι ελεύθερος σε σχέση με τον νότιο και προς την δύση, γιατί η έδραση εκεί είναι στο σφενδόνιο και όχι στον τοίχο που χωρίζει το ιερό από τον ναό. (βλ. Εικ 4.5)

Στα ίδια πλαίσια προσέγγισης καταγράφονται και οι εκτενέστερες φθορές στο εσωρράχιο, οι οποίες επιβεβαιώνουν τις παραπάνω ερμηνείες αλλά αφενός δημιουργούν και πρόσθετα προβλήματα στις τοιχογραφίες που εξετάζονται λεπτομερώς περαιτέρω, αφετέρου αποδεικνύουν ότι κάποιες από τις ρωγμές σίγουρα φτάνουν ως το εξωρράχιο καθώς το νερό της βροχής εισέρχεται άμεσα στον ναό σε αρκετά σημεία.

Η αποσάρθρωση των συνδετικών κονιαμάτων στις τοιχοποιίες είναι ένα γεγονός που επιτείνει την αποδιοργάνωση στις κρίσιμες περιοχές. Ως αποτέλεσμα αυτού, υπήρξαν κάποιες προσπάθειες μικροεπεμβάσεων με πλημμελή κάλυψη των ρωγμών με τσιμεντοκονιάματα καθώς και ατελή-κακά αρμολογήματα ακόμα και πάνω στις τοιχογραφίες.

Ωστόσο, πέρα από την εισροή της βροχής τόσο στον κυρίως ναό όσο και στο προστέγασμα, καταγράφονται φαινόμενα εξανθίσεων, μούχλας και ανερχόμενης υγρασίας σε όλο το εσωτερικό.

Η κατάσταση είναι ιδιαίτερα δυσχερής στα σημεία που οι τοιχοποιίες είναι εντός του εδάφους λόγω της μεγάλης υψομετρικής διαφοράς από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Χαρακτηριστική είναι η εικόνα στην ΒΑ γωνία του ιερού (βλ. Εικ. 4.7), όπου η τοιχοποιία έχει πρακτικά μικρότερο πάχος λόγω της βοηθητικής εσοχής και της πρόθεσης. (βλ. Α02 / Κάτοψη). Στην ίδια περιοχή και στο ίδιο πρόβλημα της υγρασίας σίγουρα παίζει ρόλο το χωνευτήρι. Όταν τελειώνει μια τελετή (Λειτουργία, Βάπτισμα, Αγιασμός κτλ) καθαρίζονται τα σκεύη που χρησιμοποιήθηκαν. Τα απόνερα δεν πρέπει να πεταχτούν σε κοινό τόπο όπου πετάγεται ο,τιδήποτε άλλο, γι' αυτό σκάβεται στην γη, δίπλα στον ναό ειδική τρύπα όπως ο βόθρος και απορρίπτονται εκεί. Ουσιαστικά πρόκειται για μια ξεχωριστή αποχέτευση μόνο για τα παραπάνω περιγραφόμενα.

Εικ.4.5

Εικ.4.6

Εικ.4.7

Επίσης βασικό πρόβλημα αποτελεί το όλο σύστημα της περίδεσης από οπλισμένο σκυρόδεμα ως μια ισχυρή αλλοίωση της εικόνας του μνημείου. Οι αντηρίδες από οπλισμένο σκυρόδεμα της Δυτικής όψης έχουν απομακρυνθεί από την τοικοποιία. Έχει σημειωθεί δε πλήρης αστοχία στον ΝΔ κόμβο. Επιπρόσθετα είναι αμφίβολο το κατά πόσο ο οπλισμός των δοκών είναι σωστά τοποθετημένος. Ολόκληρο το σύστημα περίδεσης έχει εμφανή προβλήματα προχωρημένης διάβρωσης οπλισμών και αποδιοργάνωσης του σκυροδέματος παρά το γεγονός ότι πρόκειται για κατασκευή των τελευταίων 30 ετών. Υπάρχουν ίχνη κακής σκυροδέτησης και δόνησης εξ αρχής καθώς τα αδρανή, που στην συγκεκριμένη περίπτωση είναι απλά πέτρες ίσως κι από τον κοντινό Σαραντάπορο, εμφανίζονται σε υψηλές συγκεντρώσεις ακόμα και σε σημεία που θα έπρεπε απλά να εντοπίζεται μόνο επαρκής επικάλυψη των οπλισμών (το πρόβλημα αυτό συνήθως λέγεται "σφηκοφωλιά").

Ακόμα και αν παρέβλεπε κανείς την αλλοίωση που έχει επιφέρει στο μνημείο το σύστημα περίδεσης, δημιουργούνται σοβαροί προβληματισμοί για το πως επιλέχθηκαν οι θέσεις στις οποίες τοποθετήθηκαν τα κατακόρυφα στοιχεία ενίσχυσης (αντηρίδες). Παρατηρώντας την κάτοψη της αποτύπωσης διαπιστώνει κανείς ότι δεν υπάρχει πρόθεση - σχεδιασμός της ενίσχυσης ούτε καν εξήγηση για το ότι σχεδόν καμία αντηρίδα δεν έχει τοποθετηθεί λαμβάνοντας υπόψη την θέση των σφενδονίων. Επίσης υπάρχουν ενδείξεις ότι οι παραμορφώσεις συνεχίστηκαν παρά την περίδεση και ίσως ακόμα χειρότερα εξαιτίας αυτής. Η παρατήρηση αυτή προκύπτει από την συσχέτιση των θέσεων των ρωγμών στον βόρειο τοίχο εσωτερικά και εξωτερικά.

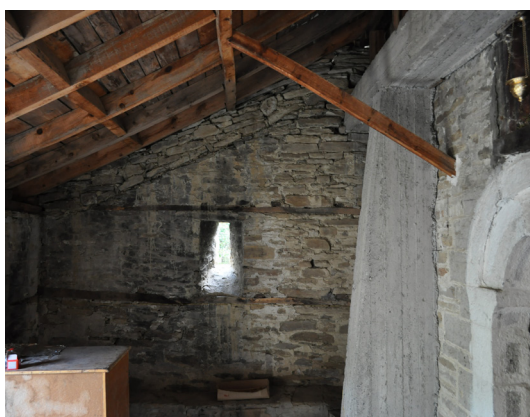
Οι μετρήσεις σε συνδυασμό με την χωροστάθμηση δείχνουν ότι η περιμετρική δοκός έχει απόκλιση ανώτατου σημείου ανατολικής όψης με ανώτατο σημείο δυτικής όψης σχεδόν 23εκ. που είναι σχεδόν αδύνατο να έχει γίνει εξ αρχής. Το ενδεχόμενο δηλαδή που προκύπτει είναι να έχει μετακινηθεί ολόκληρο το σύστημα περίδεσης προς τα δυτικά. Εξαιτίας αυτού προκύπτει και σοβαρή υποψία για το κατά πόσο η θεμελίωση αυτών των στοιχείων έγινε στην ίδια στάθμη ή σε πολλές διαφορετικές ανάλογα με την κλίση σε κάθε σημείο. Η μετακίνηση που εμφανίζεται δεν είναι δυνατόν να αποδωθεί σε κάποια συγκεκριμένη αιτία όπως η καθίζηση καθώς λόγω των σεισμών που έχουν καταγραφεί στην περιοχή είναι εξαιρετικά πιθανό να είναι αποτέλεσμα σεισμικής καταπόνησης.

Εικ.4.8: Δυτική Όψη

Προβληματικό σημείο ενδέχεται να είναι γενικότερα η θεμελίωση του οικοδομήματος λαμβάνοντας υπόψη το εξαρχής δυσμενές δεδομένο της τοποθέτησης σε πρηνές σημαντικής κλίσης (πέραν της πιθανότητας κατολισθήσεων που έχει ήδη αναφερθεί) που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπάρχει σοβαρό ενδεχόμενο η ίδια η θεμελίωση να είναι ανά σημεία σε διαφορετικές στάθμες (ταμπάνια).

Το προστέγασμα έχει αλλοιωθεί κυρίως λόγω των επεμβάσεων με οπλισμένο σκυρόδεμα. Τα προβλήματα εδώ είναι η αποδιοργάνωση της σύνδεσης με τον κυρίως ναό, η αλλαγή στο ύψος και την κλίση της στέγης και η καταστροφή τοιχογραφιών. Ειδικά στο ζήτημα του ξύλινου φέροντα οργανισμού είναι εμφανής η καταπόνηση των κυρίων δοκών λόγω κάμψης γεγονός που μάλλον οδήγησε στην τοποθέτηση των αντώσεων σε δεύτερη φάση. Στα περισσότερα σημεία, εκτός των μηχανικών καταπονήσεων, παρατηρείται σήψη των ξύλινων στοιχείων και προσβολή από ξυλοφάγα έντομα κυρίως στα ξύλα που γεφυρώνουν τα ανοίγματα του προστεγάσματος.

Μαδά εικόνων 4.9: Το προστέγασμα εσωτερικά

Τελευταίο αλλά όχι λιγότερο σημαντικό είναι το γεγονός ότι ο ναός είναι πλήρως έκθετος σε οποιοδήποτε στοιχείο της φύσης. Αυτό σημαίνει ότι καθ' όλη την διάρκεια του έτους (άρα και κατά την διάρκεια της αποτύπωσης) εντός του ναού μπορεί να βρει κανείς ποντίκια με φωλιές μέσα στην τοιχοποιία, νυχτερίδες στα σκοτεινότερα σημεία του ιερού, κουκουβάγιες, οχιές και μικρές σαύρες ανάμεσα στις πέτρες και στις μαυρόπλακες, σφήκες και μέλισσες σε οποιαδήποτε κλίμακα μεγέθους και επιθετικότητας (!)

4.2 _ ΕΙΔΙΚΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ

Η σημερινή εικόνα της τοιχογράφησης του ναού έχει άμεση σχέση με την προαναφερθείσα προβληματική κατάσταση. Υπάρχουν τρεις παράγοντες που εξηγούν τις φθορές που εντοπίζονται στις τοιχογραφίες, πρώτα η ίδια η κατασκευή του μνημείου με τις όποιες παραμορφώσεις έχει το ίδιο, δεύτερον και εξίσου σημαντικό είναι οι περιβαλλοντικοί παράγοντες με την επίδραση της υγρασίας και τελευταίος παράγοντας είναι αυτός της τεχνικής βάσει της οποίας έχει τοιχογραφηθεί ο ναός.

Οι παραμορφώσεις και το σύνολο των ρωγμών που έχουν ως αποτέλεσμα τις σημαντικότερες φθορές στις τοιχογραφίες έχουν αναλυθεί προηγουμένως.

Συνοψίζοντας η κατάσταση των τοιχογραφιών θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μέτρια ενώ σε κάποια επιμέρους τμήματα είναι σαφώς κακή. Σε όλη την έκταση του ναού και κυρίτερα στους θόλους παρατηρούνται πλέγματα ρωγμών, απώλειες του ζωγραφικού στρώματος μαζί με το υπόστρωμα καθώς και επεμβάσεις με νεώτερα κονιάματα. Επίσης έντονο εμφανίζεται το φαινόμενο αποκολλήσεων του υποστρώματος¹ των τοιχογραφιών από το υποστήριγμα, κατά τόπους η κατάσταση διατήρησης είναι οριακή και κάποια τμήματα είναι στα όρια της κατάρρευσης.

Το ζήτημα της υγρασίας είναι εξαιρετικά σημαντικό και αυτό φαίνεται κυρίως στις τοιχογραφίες της βορινής πλευράς τόσο εξαιτίας του ότι μεγάλο τμήμα της τοικοποιίας είναι θαμμένο λόγω υψομετρικής διαφοράς αλλά και εξαιτίας του γεγονότος ότι πάντα στις κατασκευές οι βορινοί τοίχοι έχουν δεδομένα αντίστοιχα προβλήματα απλά και μόνο λόγω προσανατολισμού. Τα στρώματα της τοιχογραφίας έχουν απομακρυνθεί από την τοικοποιία (φούσκωμα) κυρίως στις περιοχές χαμηλότερα από τις γενέσεις των θόλων έως το δάπεδο προφανώς λόγω των προβλημάτων της υγρασίας.

Το πρώτο ζήτημα που δημιουργεί τεράστιο πρόβλημα είναι η ανερχόμενη υγρασία από τα θεμέλια της τοικοποιίας. Ο τρόπος με τον οποίον εκδηλώνεται συνήθως αυτό το φαινόμενο είναι με εξανθίσεις και κρυπτοεξανθίσεις. Εν ολίγοις το νερό ανερχόμενο στην τοικοποιία είτε καταφέρνει να βγει στην επιφάνεια στην περίπτωση της εξάνθισης είτε δεν προλαβαίνει και τότε η κρυστάλλωση και η εναπόθεση των αλάτων γίνεται στο εσωτερικό της τοικοποιίας στην περίπτωση της κρυπτοεξανθίσης η οποία είναι σαφώς και πιο επικίνδυνη. Η συγκεκριμένη κατάσταση οδηγεί σε αστοχία των κονιαμάτων της τοιχογραφίας, στην απομάκρυνση των στρωμάτων της τοιχογραφίας από την λιθοδομή, σε απολεπίσεις και ακόμα αλλαγές στις χρωστικές ή και μόνιμες κηλίδες. Ο διαγνωστικός έλεγχος του συγκεκριμένου προβλήματος θα πρέπει να μην μείνει στην οπτική παρατήρηση αλλά να αναπτυχθεί περαιτέρω με την χρήση κάποιων όχι τόσο σπάνιων τεχνικών μέσων όπως η θερμοκάμερα, η χρήση υγρασιόμετρου κ.α. Συνήθως η αναμενόμενη εικόνα που ενδέχεται αυτήν την στιγμή να υπάρχει και στις τοικοποιίες του μνημείου είναι μια ζώνη χαμηλά κορεσμένη σε νερό και η αμέσως επόμενη ζώνη πιο επιβαρυνμένη σε άλατα η οποία πιστοποιείται από την παρουσία αλάτινου πέπλου στο κατώτερο τμήμα των τοιχογραφιών. Τέλος ο συνδυασμός της παρουσίας του νερού με την χαμηλή θερμοκρασία που συνηθίζεται στην περιοχή είναι ένας παράγοντας που μπορεί να έχει οδηγήσει σε αρκετές από τις μικρορηγματώσεις που εμφανίζονται στις τοικοποιίες. Το μόνο θετικό στοιχείο εν μέρει είναι ότι τα ανοίγματα δεν έχουν υαλοστάσιο ή οποιαδήποτε άλλη πλήρωση οπότε η κυκλοφορία του αέρα βοηθά κατά κάποιον τρόπο στον περιορισμό της δράσης της υγρασίας. Βέβαια πρέπει να υπάρξει κάποια βελτιστοποίηση ώστε να επιτυγχάνεται η κυκλοφορία του αέρα χωρίς να εισέρχεται η βροχή εντός του ναού.

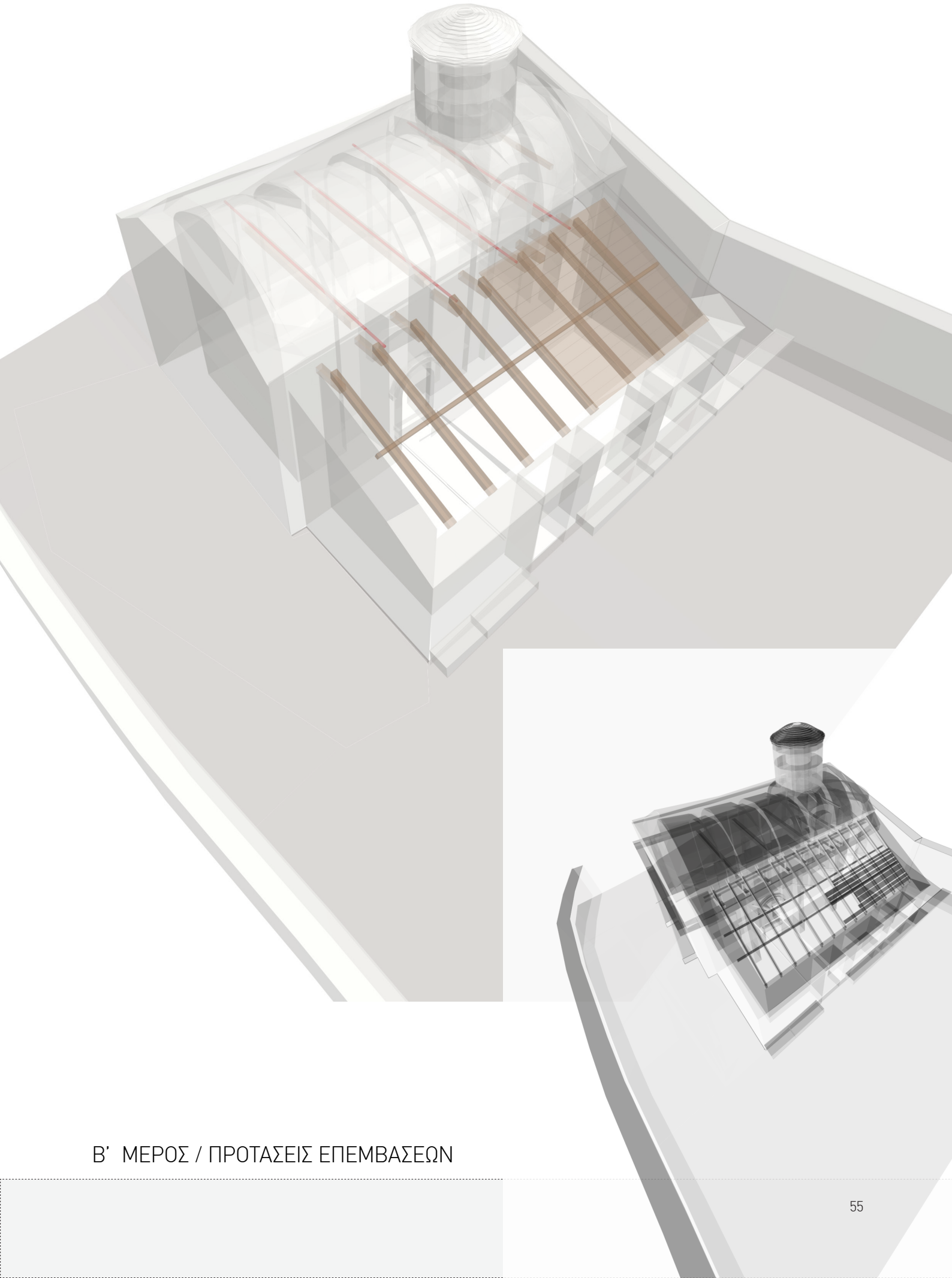
Σε λίγες περιοχές εντοπίζονται προβλήματα χρωματικών αλλοιώσεων ή και επικαθίσεων λόγω καντηλιών ή κεριών. Επίσης παρατηρήθηκαν ελάχιστα σημεία με μικροεκδορές και σημειώματα από ανθρώπινο παράγοντα καθώς και χτυπήματα ίσως από το άνοιγμα της θύρας στην είσοδο του ναού.

Το δεύτερο ζήτημα που σχετίζεται με την υγρασία που επιδρά στις τοιχογραφίες είναι η εισροή νερού μετά από κάθε βροχή. Τόσο λόγω της αποσάθρωσης των κονιαμάτων της λιθοδομής όσο και εξαιτίας της έκθεσης του κτηρίου στην φύση (ανοίγματα χωρίς υαλοστάσια), η τοικοποιία ανά σημεία λειτουργεί σαν σφουγγάρι που απορροφά το νερό το οποίο πάλι με αντίστοιχους μηχανισμούς προσπαθεί να βρει διέξοδο και προκαλεί τις σχετικές βλάβες στις τοιχογραφίες.

Επί της ουσίας γίνεται αναφορά σε κάποιες φθορές που είναι τυπικώς αναγνωρίσιμες από την πλευρά ενός αρχιτέκτονα μηχανικού. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να γίνει πλήρης τεκμηρίωση των φθορών από εξειδικευμένο συντηρητή καθώς αυτονόητα υπάρχουν προβλήματα τα οποία δεν είναι δυνατό να ερμηνευτούν πλήρως και ορθά στην παρούσα μελέτη.

¹ Μια τοιχογραφία αποτελείται από τρία κύρια μέρη, από την τοικοδομή που λειτουργεί σαν υποστήριγμα, από το κονίαμα που αποτελεί το υπόστρωμα του έργου και από την ζωγραφική επιφάνεια ή το ζωγραφικό τελικό στρώμα. (Λαμπρόπουλος Βασίλειος κ.α. Συντήρηση έργων τέχνης)

Εικ.β.1 Τρισδιάστατη απεικόνιση των επεμβάσεων

Β' ΜΕΡΟΣ / ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ

B.1 _ ΓΕΝΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ

Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, η παρούσα μελέτη έχει στόχο να προσεγγίσει τα επιστημονικά και τεχνικά βήματα που ακολουθεί κανείς στα πλαίσια μιας πραγματικής επαφής με ένα αντίστοιχο μνημείο αλλά και με τις ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης εκκλησίας. Οι στόχοι σίγουρα δεν μπορούν να καλύψουν όλες τις πιθανές ανάγκες του μνημείου καθώς απαραίτητα σε ένα τέτοιο πεδίο εργασίας συνυπάρχουν πολλές ειδικότητες.

Πριν την ανάλυση του κάθε βήματος ξεχωριστά, πρέπει να οριοθετηθεί η έννοια της αποκατάστασης και της στερέωσης που χρησιμοποιείται στον τίτλο της εργασίας.

***αποκατάσταση**¹, η γενικός όρος που αναφέρεται σε επεμβάσεις για την ολοκλήρωση της μορφής ενός κτηρίου ή τμημάτων ενός κτηρίου με *αναστηλώσεις αυθεντικών μελών ή ανακατασκευές συμπληρωμάτων τους ή ακόμα με την αφαίρεση νέων προσθηκών χωρίς ιστορική ή καλλιτεχνική αξία. Με ευρεία έννοια ο όρος χρησιμοποιείται επίσης για γενικότερες επεμβάσεις που περιλαμβάνουν και τη δομική ολοκλήρωση ενός *διατηρητέου κτηρίου.*

***στερέωση**² του κτηρίου ονομάζεται η συντηρητική επέμβαση στον φέροντα οργανισμό του με σκοπό την εξασφάλιση της επάρκειάς του.*

Βάσει των παραπάνω σε συνδυασμό με την ανάλυση των προβλημάτων του μνημείου, είναι σαφές ότι η αποκατάσταση δεν μπαίνει στα πλαίσια της επαναφοράς του ναού στην πρώτη κατάσταση άρα και στην ανίρεση των όποιων παραμορφώσεων έχει στην παρούσα φάση. Εν ολίγοις, στόχος δεν είναι το δυνατό αλλά το απολύτως αναγκαίο. Ο στόχος αφενός από την οπτική της στερέωσης είναι η αντιμετώπιση των μηχανισμών φθοράς και αστοχίας. Η αποκατάσταση δε, έχει ως προσέγγιση την αφαίρεση των στοιχείων που αλλοιώνουν την δομή και την μορφή του μνημείου. Τέλος καταγράφεται και μία τεχνική περιγραφή για το πως συνδυάζονται οι εργασίες της αποκατάστασης και της στερέωσης με αυτές της **συντήρησης** των τοιχογραφιών που στην προκειμένη περίπτωση είναι ένα πολύ βασικό ζήτημα.

Το κυρίως μέλημα είναι η κατάρτιση ενός ρεαλιστικού σεναρίου για το πως πραγματοποιείται μια τέτοιου είδους επέμβαση με σεβασμό στην παρούσα κατάσταση του μνημείου και στο αυθεντικό δομοστατικό σύστημα με υλικά συμβατά προς τα παραδοσιακά δομικά υλικά. Περιγράφεται το πως μπορούν να ελαχιστοποιηθούν οι αλλοιώσεις των προηγούμενων επεμβάσεων από οπλισμένο σκυρόδεμα, το πως αντιμετωπίζονται οι βλάβες γενικού χαρακτήρα που εμφανίζονται στην θολοδομία και εξαιτίας αυτής στις λιθοδομές και τέλος πως διαχειρίζεται κανείς τα σοβαρά ζητήματα της υγρασίας επί του συνόλου από την θεμελίωση μέχρι την ανωδομή. Ειδικά για την θεμελίωση γίνεται συγκεκριμένη αναφορά σε προτάσεις που μπορούν να βελτιώσουν περαιτέρω την συμπεριφορά του μνημείου σε πιθανά προβλήματα καθίζησης. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, πρέπει να σημειωθεί ότι η τεκμηρίωση του μνημείου μέσω της αποτύπωσης δεν είναι ποτέ ολοκληρωμένη καθώς οι αποκαλύψεις και οι εργασίες αποκατάστασης είναι βέβαιο ότι δίνουν εκ των υστέρων μεγάλο όγκο πληροφοριών για το δομικό σύστημα του μνημείου.

1 Μπούρας Χαράλαμπος - Δημήτρης Φιλιππίδης [επιμέλεια], ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2013, σελ 32

2 Μπούρας Χαράλαμπος, Σημειώσεις του μαθήματος «Αποκαταστάσεως των μνημείων Ι», Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σπουδαστήριο Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, Αθήνα, 1983, σελ. 3

B.2.1 _ Διερευνητικές εργασίες

Η καταγραφή του χαρακτήρα των βλαβών στα πλαίσια της αρχιτεκτονικής αποτύπωσης δεν είναι αρκετή καθώς ο χρόνος που μεσολαβεί από αυτήν μέχρι την λήψη των όποιων αποφάσεων για τις επεμβάσεις είναι αρκετός ώστε κάποιοι μηχανισμοί φθοράς να έχουν εξελικτική δράση. Στα πλαίσια των διερευνητικών εργασιών είναι ιδιαίτερα σημαντικό είτε να τοποθετηθούν "μάρτυρες" (μικρά κομμάτια από γυαλί ελάχιστου πάχους) ανά σημεία για ένα διάστημα πάνω σε κρίσιμες ρωγμές είτε να αποτυπωθούν με λεπτομερή φωτογράφιση προκειμένου να διαπιστωθεί η όποια εξέλιξη του φαινομένου.

Η εξέταση του συνόλου των προβλημάτων που αφορούν στο μνημείο ανέδειξε τις σοβαρές πιθανότητες για την ύπαρξη φαινομένων καθίζησης και μετακινήσεων των πρηνών σε συνδυασμό με την ανησυχία για την πιθανότητα της ανισόσταθμης θεμελίωσης της κατασκευής λόγω της δεδομένης μεγάλης υψομετρικής διαφοράς από την ανατολή στην δύση. Κατ' αυτόν τον τρόπο τεκμηριώνεται η αναγκαιότητα του ελέγχου πρωτίστως της στάθμης και της μορφής της υφιστάμενης θεμελίωσης και η πλήρης ταυτόχρονη ενημέρωση για τα χαρακτηριστικά του εδάφους μέσω μιας γεωτεχνικής μελέτης. Ο έλεγχος των θεμελίων μπορεί να γίνει με κατά τόπους εκσκαφές τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά με κρίσιμα σημεία έρευνας την βορειοανατολική γωνία και την νοτιοδυτική.

Επίσης στα πλαίσια των διερευνητικών εργασιών εντάσσεται και ο εργαστηριακός έλεγχος των κονιαμάτων της τοικοποιίας και της αντοχής των λιθωσμάτων μέσω λήψης συγκεκριμένων δειγμάτων και δοκιμών αντιστοίχως. Εν συνεχεία προτείνεται η μερική απομάκρυνση μικρών τμημάτων των επικαλύψεων στην στέγη του κυρίως ναού και ειδικά κοντά στον τρούλλο με σκοπό να καταγραφεί η κατάσταση του εξωρραχίου αλλά και να διερευνηθεί η πιθανότητα της κατασκευής του τρούλλου σε δεύτερη φάση όπως αναφέρθηκε στην περιγραφή του μνημείου. Η υπόδειξη των προβληματικών σημείων στο εξωρράχιο (τα σημεία εισροής υδάτων) μπορεί να οδηγήσει και σε προσωρινά μέτρα στεγάνωσης εξωτερικά για το διάστημα των πρώτων εργασιών. Τέλος χρήσιμος είναι ο ενδελεχής πρώτος έλεγχος των ξύλινων στοιχείων που κρίνονται ως παραμένοντα στο μνημείο έτσι ώστε να διαπιστωθεί εάν όντως μπορούν να ενταχθούν στην μελέτη αποκατάστασης ή χρήζουν ενίσχυσης ή ακόμα και απομάκρυνσης.

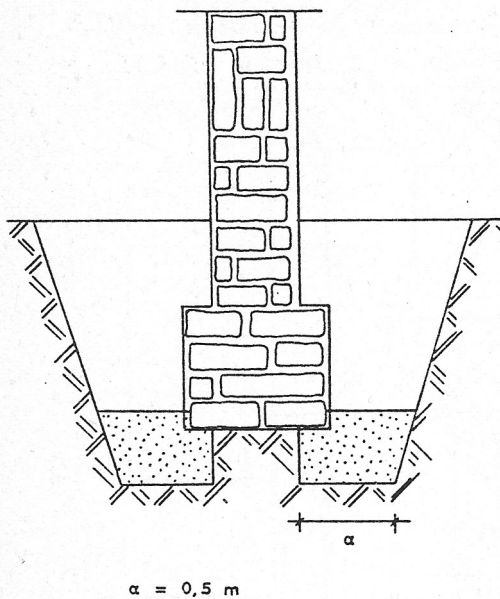
B.2.2 _ Οι επεμβάσεις στην θεμελίωση

Ανάλογα με τα τελικά στοιχεία των διερευνητικών εργασιών και συγκεκριμένα στην περίπτωση του δυσμενούς αποτελέσματος αυτών, προτείνεται είτε η ενίσχυση με θεμελιολωρίδα από οπλισμένο σκυρόδεμα τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά είτε η πλήρης υποθεμελίωση πάλι από οπλισμένο σκυρόδεμα όπου ουσιαστικά το θεμέλιο της λιθοδομής εγκιβωτίζεται πλήρως. Η κατασκευή γίνεται σταδιακά με τμηματικές εκσκαφές σε επίπεδο κάτοψης ίσως και μικροαντιστήριξεις των εδαφών για να εφαρμοστεί η υποθεμελίωση με ντουλάπια.¹ Και στις δύο περιπτώσεις το αποτέλεσμα που επιτυγχάνεται είναι η αύξηση της επιφανείας έδρασης του κτηρίου ούτως ώστε να είναι εφικτή η ορθότερη κατανομή των φορτίων της ανωδομής στο έδαφος. Παράλληλα είναι απαραίτητος ο έλεγχος των πρηνών και των τοίχων-αναβαθμών τόσο στα ανατολικά όσο και στα δυτικά προκειμένου να γίνει μια συνολική αποτίμηση για το αν χρειάζονται περαιτέρω ενέργειες προστασίας και αντιστήριξης στον πόδα του πρηνούς.

Οι εργασίες αυτές ολοκληρώνονται με τις εργασίες της περιμετρικής προστασίας από την ανερχόμενη υγρασία σε επόμενο στάδιο.

¹ Ντουλάπι (το), τουρκ. dolap: Ερμάριο ή μικρή σε πλάτος και βάθος εσοχή κάτω από θεμέλιο τοίχου, η οποία γεμίζεται συνήθως με σκυροκονίαμα (υποθεμελίωση). *Τζάρτζανος Α. Ζήσιμος*, Λεξικό των λαϊκών όρων της οικοδομικής (των μεγάλων αστικών κέντρων), Εκδόσεις Λύχνος, Αθήνα, 1981, σελ 142

α) Υποθεμελιώσεις με ντουλάπια
(ίσιπλο σκυρόδεμα)

Εικ.β.2 Παράδειγμα υποθεμελίωσης, Τάσιος Π. Θ, η μηχανική της τοικοποιίας (υπό στατικές και σεισμικές συνθήκες), Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα, 1992, σελ 162.

Εάν από την γεωτεχνική διαπιστωθεί σοβαρή καθίζηση των πρανών ή μη καταλληλότητα του επιφανειακού εδάφους θεμελίωσης, τότε προτείνεται η τοποθέτηση πασσάλων ανά αποστάσεις ως συμπληρωματικό μέτρο ενίσχυσης μαζί με τα άνω αναφερόμενα περί των θεμελίων.

B.2.3 Περιμετρική στεγάνωση με drainage και αποκατάσταση των πρανών

Σε συνδυασμό με τις εργασίες στην θεμελίωση, προτείνεται μια σειρά μέτρων που θα ανακόψουν την δράση της ανερχόμενης υγρασίας και των φθορών συνεπεία αυτής. Ουσιαστικά προτείνεται ένα σύστημα αποστράγγισης (drainage) το οποίο περιλαμβάνει χοντρικά ένα σύνολο εργασιών για την φροντίδα των θεμελίων που αποκαλύπτονται προκειμένου αυτά στην συνέχεια να προστατευθούν από τα νερά τα οποία οδηγούνται στο δίκτυο των σωλήνων αποστράγγισης στα χαμηλά του ορύγματος. Στόχος είναι η ασφαλής συλλογή και απομάκρυνση της υγρασίας που βρίσκεται στο έδαφος πλησίον του μνημείου αλλά και των υδάτων που κατέχονται από την επιφάνεια του εδάφους.

Πρωταρχικά γίνονται οι σχετικοί καθαρισμοί στα θεμέλια που έχουν αποκαλυφθεί (περιμετρικά τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά) και μπορεί να ακολουθήσει η επάλειψη με υλικά στεγάνωσης πριν την τοποθέτηση των υλικών που θα λειτουργήσουν ως υδρομόνωση (ασφαλτόπανο) από την στάθμη του φυσικού εδάφους έως την στάθμη και της νέας θεμελιολωρίδας. Εν συνεχεία τοποθετείται γεώφασμα αποστράγγισης σχεδόν στην μεγαλύτερη επιφάνεια του ορύγματος το οποίο λειτουργεί σαν φίλτρο και δεν επιτρέπει στα χώματα να "τραυματίσουν" τις επιφάνειες που έχουν δεχθεί εφαρμογή στεγανοποιητικών υλικών. Τέλος τοποθετείται ο ημιδιάτρητος σωλήνας αποστράγγισης (~Φ 12 έως 20) στα χαμηλά της εκσκαφής ο οποίος προστατεύεται επίσης από γεώφασμα και καλύπτεται με μία πρώτη στρώση σκύρων. Η επίκωση γίνεται σταδιακά με διαβαθμισμένα σκύρα και χώμα από αυτό που αφαιρέθηκε για τις ανώτερες στρώσεις. Εξαιρετικά σημαντικό είναι η διαδικασία της τοποθέτησης υδρομόνωσης να πραγματοποιηθεί με τον ίδιο τρόπο και από την εσωτερική παρειά των λιθοδομών. Οι λίθινες πλάκες στο εσωτερικό του ναού μπορούν να απομακρυνθούν προσωρινά και εν τέλει να γίνει αυτού του είδους η προστασία και η διάστρωση (κροκάλες-σκύρα-υδρομόνωση-πλάκα επί εδάφους-λιθόστρωτο) σε όλο το δάπεδο για την αποφυγή της ανερχόμενης υγρασίας.

Εποπτικά προτείνεται η δημιουργία ενός δικτύου που ακολουθεί την περίμετρο του μνημείου εξωτερικά, ακολουθώντας συγκεκριμένες κλίσεις βάσει προδιαγραφών. Στα σημεία αλλαγής κατεύθυνσης τοποθετούνται μικρά φρεάτια ενώ μπορεί να αποφευχθεί η τοποθέτηση μεγαλύτερου φρεατίου συλλογής καθώς τα νερά μπορούν να απορρέουν λόγω κλίσης κάτω από τον δυτικό τοίχο-αναβαθμό.

B.2.4 _ Τοποθέτηση ελκυστήρων στις γενέσεις των θόλων και απομάκρυνση της περιόδου ο.σ.

Η ανάλυση των προβλημάτων του μνημείου κατέδειξε ως πιο σημαντικό τις πλάγιες ωθήσεις από την θολοδομία. Πάνω σε αυτό το ζήτημα και λαμβάνοντας υπόψη την ακολουθία των εργασιών της αποκατάστασης προτείνεται η άμεση τοποθέτηση συμπαγών ράβδων οπλισμού (~Φ30) σε συγκεκριμένες θέσεις στις γενέσεις των θόλων προκειμένου μέσω μιας παθητικής λειτουργίας να αναληφθούν οι ωθήσεις δημιουργώντας παράλληλα τις απαραίτητες συνθήκες ασφαλείας για το επόμενο βήμα που θα είναι η καθαίρεση της περιόδου ή περιζώσης από οπλισμένο σκυρόδεμα.

Ως κατάλληλα σημεία τοποθέτησης προτείνεται η περιοχή της άνω παρειάς των υφιστάμενων ξύλινων ελκυστήρων στις θέσεις των σφενδονίων (προτείνονται τρεις ελκυστήρες στα σφενδόνια και ένας στον τοίχο του ιερού πάλι πάνω από τον ξύλινο υφιστάμενο ελκυστήρα). Ειδικά εκεί είναι πιο εφικτό μιας και λόγω της ήδη απομάκρυνσης των ελκυστήρων από την τοικοποιία, οι τοιχογραφίες έχουν εκτεταμένες φθορές κατά συνέπεια δεν θα διαρραγεί η συνέχειά τους σε άλλο σημείο σε ένα άλλο σενάριο τοποθέτησης. Επιπρόσθετα είναι σημείο σχεδόν μη ορατό εντός του ναού συνεπώς το νέο στοιχείο δεν αλλοιώνει την εικόνα του εσωτερικού χώρου του μνημείου. Ένα άλλο πλεονέκτημα της συγκεκριμένης θέσης είναι ότι μπορεί να υλοποιηθεί η όλη κατασκευή χωρίς την πλήρη καθαίρεση της περιόδου καθώς τα σημεία διάτρησης βρίσκονται λίγο ψηλότερα από την άνω παρειά της περιμετρικής δοκού. Οι δίοδοι - τρύπες θα είναι εμφανείς στις εξωτερικές παρειές του βόρειου και του νότιου τοίχου καθώς οι ράβδοι θα αγκυρώνονται σε μικρού πάχους και επιφανείας ανοξειδωτες λάμες (~ 20x20x1,5 εκ).

Η συγκεκριμένη μέθοδος δεν είναι η πρώτη φορά που εφαρμόζεται για την αντιμετώπιση αντίστοιχων προβλημάτων και συγκεκριμένα σε μνημεία. (Ναός Αγίας Φανερωμένης, Παπαδάτες Πρέβεζας, *δημοσίευση Σταύρου Μαμαλούκου, Τεχνικές επέμβασης σε έργα αποκατάστασης μνημείων της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στην Ήπειρο, Θεσσαλονίκη 2011, 143-155*).

Φυσικά είναι προφανές ότι ένα τέτοιο πλάνο επεμβάσεων απαιτεί την ανάλογη στατική προμελέτη η οποία θα επιβεβαιώσει την επάρκεια των ράβδων-ελκυστήρων και την ορθότητα των επιλεγμένων θέσεων για την τοποθέτηση.

Εφόσον έχει κατασκευαστεί η διάταξη των ελκυστήρων, και έχει ολοκληρωθεί η ενίσχυση των θεμελίων, το μνημείο μπορεί πλέον να απαλλαγεί από το σύστημα περιόδου από οπλισμένο σκυρόδεμα είτε με την χρήση κομπρεσέρ είτε με αδιατάρακτη κοπή κατά τόπους. Η επιλογή της απομάκρυνσης αυτών των στοιχείων κρίνεται ως επιτακτική καθώς όπως έχει προαναφερθεί συντελούν στην βάνουση αλλοίωση της εικόνας του μνημείου και παρουσιάζουν μια εικόνα εκτεταμένων φθορών χωρίς να φαίνεται ότι έχουν σταματήσει την εξέλιξη των μηχανισμών φθοράς που κλίθηκαν να αντιμετωπίσουν.

B.2.5 _ Επεμβάσεις στερέωσης των τοίχων με συρραφές ρωγμών, βαθύ αρμολόγημα & ενέματα.

Εργασίες στερέωσης των τοιχογραφιών.

Το στάδιο αυτό είναι ιδιαίτερα κρίσιμο καθώς το κονίαμα στις τοικοποιίες είναι σαφώς αποσαθρωμένο και λαμβάνοντας υπόψη την εικόνα της έκτασης των ρωγμών, δεν μπορεί να προχωρήσει οποιαδήποτε εργασία -ούτε καν η στερέωση των τοιχογραφιών- χωρίς την εξασφάλιση της στερέωσης των λιθοδομών.

Πρωταρχικά είναι απαραίτητη η προσεκτική αφαίρεση όλων των νεωτερικών επισκευαστικών κονιαμάτων που έχουν εφαρμοστεί στις επιφάνειες των τοίχων. Ακολούθως γίνεται έλεγχος των αρμών και απομακρύνονται τα σαθρά αρμολογήματα και τα κονιάματα δόμησης σε ικανό βάθος. Στην συνέχεια πραγματοποιείται ο καθαρισμός αυτών των περιοχών και η συρραφή των ρωγμών ακόμα και με αγκύρια-νευρώσεις από ανοξειδωτο χάλυβα τοπικά, εάν πρόκειται για έντονες ρωγμές μεγάλου πλάτους.

Ειδικά για τον καθαρισμό συνήθως γίνεται χρήση πλάγιας υδροβολής αλλά αυτό είναι ένα θέμα προς συζήτηση κυρίως με τους συντηρητές των τοιχογραφιών λόγω των προβλημάτων υγρασίας που αντιμετωπίζει το μνημείο. Ακολουθεί σφράγιση των ρωγμών με κονίαμα όμοιας σύστασης με το υφιστάμενο και η διαδικασία του αρμολογήματος γίνεται σε δύο φάσεις λόγω του βάρους της επέμβασης.

Σε αυτό το σημείο μπορούν να ξεκινήσουν οι εργασίες στερέωσης των τοιχογραφιών στον κυρίως ναό έχοντας στόχο αρχικά την σωτηρία των ετοιμόρροπων τμημάτων από την κατάρρευση και σαν συνέχεια την αποκατάσταση της συνοχής των υλικών και των στρωμάτων του υποστρώματος με τελικό στόχο την στερέωση των υποστρωμάτων στο υποστήριγμα.

Αρχικά πραγματοποιείται συγκράτηση των ασταθών τμημάτων στις περιοχές των εξάρσεων με χρήση ειδικών "οπλισμών" από ιαπωνικό χαρτί αρχικά και στην συνέχεια από ταινίες υφάσματος (τουλουπάνι). Εν συνεχεία απελευθερώνονται με μηχανικά μέσα τα όρια της τοιχογραφίας από τα νεώτερα κονιάματα. Ανάλογα με την σταθερότητα και την συνοχή που θα παρουσιάζουν οι αποκαλυπτόμενες τομές των ορίων, πραγματοποιούνται και οι σχετικές εργασίες συγκράτησης και ακολούθως οι επεμβάσεις στερέωσης του υποστρώματος στις πιο επικίνδυνες περιοχές. Στα σημεία όπου οι αποστάσεις του υποστρώματος-υποστηρίγματος είναι μεγάλες, προστίθεται σταδιακά στο ένεμα λεπτοκοσκινισμένη άμμος. Στις περιοχές εξάρσεων μπορεί να γίνει έλεγχος για την δυνατότητα επαναφοράς τους με εφαρμογή πίεσης όπου αυτό κρίνεται σκόπιμο και δυνατό. Μετά τις εργασίες στερέωσης, θα κατασκευαστούν σε όλο το μήκος των ακμών του υποστρώματος ταινίες αντιστήριξης (στεφανώματα) με κονίαμα έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η συνοχή των παλαιών κονιαμάτων στις ακμές και η σύνδεσή τους με το υποστήριγμα. Ουσιαστικά αυτή η περιγραφή αποτελεί ένα πρώτο βήμα μιας ολοκληρωμένης μελέτης από έναν εξειδικευμένο συντηρητή για να μπορέσει να ενταχθεί σε μία προμελέτη αποκατάστασης.

Από την στιγμή που έχει ολοκληρωθεί η διαδικασία του αρμολογήματος εξωτερικά και η στερέωση των τοιχογραφιών εσωτερικά, επόμενο βήμα είναι η ενίσχυση των λιθοδομών με ενέματα. Η εισπίεση του υλικού γίνεται από τα χαμηλά προς τα υψηλά και προφανώς μόνο από την εξωτερική παρειά του τοίχου λόγω των τοιχογραφιών άρα και της αδυναμίας τοποθέτησης σωληνίσκων εσωτερικά. Για την αποφυγή οποιουδήποτε προβλήματος, το υλικό πρέπει να εισέρχεται με όσο το δυνατόν χαμηλότερη πίεση και πρέπει να εξεταστεί η αναγκαιότητα τοποθέτησης προσωρινού συστήματος αντιστήριξης εσωτερικά για να μην υποχωρήσουν οι τοιχογραφίες.

Η ενεμάτωση με αυτόν τον τρόπο θα φτάσει ως τις γενέσεις περίπου των θόλων ή και λίγο υψηλότερα καθώς από εκεί και πέρα οι εργασίες εντάσσονται στο κομμάτι που αφορά το εξωρράχιο και χρήζει μιας λίγο πιο διαφορετικής αντιμετώπισης.

B.2.6) _ Εφαρμογή τυφλών αγκυριών για την στερέωση - συρραφή της ΒΔ γωνίας.

Η αποδιοργάνωση της ΒΔ γωνίας του κυρίως ναού εξετάστηκε λεπτομερώς στην ανάλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζει το μνημείο. Η αντιμετώπιση εντάσσεται σε ξεχωριστό κεφάλαιο καθώς πρόκειται για διαμπερή ρωγμή που δείχνει απομάκρυνση του βόρειου τοίχου από την σύνδεσή του με τον δυτικό. Επομένως η επίλυση αφορά την επανασύνδεση αποκολλημένων εγκάρσιων τοίχων όπου η ύπαρξη των τοιχογραφιών δεν επιτρέπει πολλές από τις γνωστές τακτικές λιθοσυρραφής (είτε με επιμέρους καθαιρέσεις και ανακατασκευές της λιθοδομής, είτε με εμφανείς ελκυστήρες εσωτερικά και εξωτερικά)¹.

¹ Τάσιος Π. Θ, η μηχανική της τοικοποιίας (υπό στατικές και σεισμικές συνθήκες), Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα, 1992, σελ 153 - 155.

Επί της ουσίας προτείνεται η διάταξη ενός συστήματος αλληλοτεμνόμενων οπλισμών καθ' ύψος. Η τεχνική θυμίζει αρκετά τους γνωστούς ριζοπασάλους ενίσχυσης των θεμελίων. Εν ολίγοις ανοίγονται δίοδοι ανά αποστάσεις καθ' ύψος κυρίως από τον βορινό τοίχο εντός του δυτικού και από τον δυτικό εντός του βορινού εντός των οποίων εισέρχονται ράβδοι οπλισμού που αγκυρώνονται μέσα στην τοικοποιία και ενεματώνονται καταλλήλως. Επιτυγχάνεται κατ' αυτόν τον τρόπο η σύνδεση του βορινού με τον δυτικό τοίχο και η καλύτερη συνολική συμπεριφορά της γωνίας μέσα από την καθολική ενίσχυση.

B.2.7 _ Οι εργασίες στην ανωδομή και στο εξωράχιο.

Για τις απαιτούμενες εργασίες στο εξωράχιο ενδεχομένως απαιτείται αρχικά η σχεδίαση μιας διάταξης ικριωμάτων για την υποστήριξη του εσωτερικού. Για τον συγκεκριμένο λόγο προβλέπεται η τοποθέτηση το μέγιστο πέντε πλαισίων σε δύο σειρές στο εσωτερικό του κυρίως ναού, διαστάσεων 120x150 το καθένα. Σε κάθε διάστημα μεταξύ σφενδονίων το ικρίωμα θα επιδέχεται ένα ξεχωριστό ξύλινο πλαίσιο, το οποίο θα προσαρμόζεται στην θολοδομία με ειδικά παρεμβλλόμενα υλικά που δεν θα τραυματίζουν τις τοιχογραφίες.

Εικ.β.3 Παράδειγμα υποστήριξης της θολοδομίας κατά την διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης στο Καθολικό της Μονής Δαφνίου. Τα πλαίσια εδώ βέβαια είναι ισχυροί μεταλλικοί φορείς, η φωτογραφία όμως είναι ενδεικτική για το πως προσαρμόζεται ένα τέτοιο πλαίσιο στο εξωράχιο. Πηγή: προσ. αρχείο. Μάιος 2006

Δεδομένου ότι έχει ολοκληρωθεί η υποστήριξη στο εσωτερικό, ακολουθεί η απομάκρυνση όλων των επικαλύψεων της στέγης. Όσες πλάκες βρίσκονται σε καλή κατάσταση μπορούν να φυλαχθούν και ακολουθεί ο πλήρης καθαρισμός του εξωραχίου από τα γεμίματα. Εδώ μπορεί να γίνει πιο λεπτομερής παρατήρηση του εξωραχίου στην περιοχή κοντά στον τρούλλο για να διαπιστωθεί εάν πρόκειται γία ύστερη κατασκευή ή όχι, είτε με την λήψη δείγματος κονιάματος είτε κάποιου μικρού δοκιμίου από τους δόμους. Εν συνεχεία φράσσονται οι ρωγμές και τα κενά με ένα γενικό και βαθύ αρμολόγημα το οποίο ακολουθεί η ελαφρά ενίσχυση της θολοδομίας με ενέματα βαρύτητας. Έπονται οι εργασίες στεγάνωσης του εξωραχίου αρχικά με επάλειψη στεγανοποιητικών υλικών τα οποία καλύπτονται στην συνέχεια απο αλληλοεπικαλυπτόμενα ρολά ασφαλτόπανου.

Τέλος πραγματοποιείται η τελική διαμόρφωση του έρματος των στεγών με ελαφρομπετόν και εν συνεχεία η τοποθέτηση των πλακών από κάτω προς τα πάνω.

B.2.8 – Οι εργασίες στο προστέγασμα (*Νέος Ξύλινος φ.ο., επαναφορά της στέγης στην αρχική κλίση, στεγάνωση και επανατοποθέτηση πλακών*)

Όπως περιγράφηκε εκτενώς στην ανάλυση, η στέγαση σε αυτό το κομμάτι του μνημείου είναι κατασκευασμένη πλημμελώς. Τα τρία βασικά προβλήματα συνοπτικά είναι ότι αφενός η ανύψωση της στέγης αλλοιώνει την εικόνα του μνημείου (κρυμμένα ανοίγματα κ.α.), οι ξύλινες δοκοί αν και ύστερες έχουν καμπυλωθεί από τα υπερκείμενα φορτία και τέλος τα νερά της βροχής εισέρχονται στο προστέγασμα δηλώνοντας την παντελή έλλειψη υποτυπώδους στεγάνωσης.

Η πρόταση αφορά στην αφαίρεση των 14 υφιστάμενων κύριων δοκών και στην προσθήκη νέων (8), πελεκητών, διατομής αντίστοιχης (~15x15) με τα ξύλα τα οποία εξέρχονται του νότιου τοίχου του κυρίως ναού. Η έδραση προς τον νότιο τοίχο του κυρίως ναού θα γίνεται πάνω στα υφιστάμενα ξύλα για τα οποία έγινε ήδη λόγος και στον νότιο τοίχο του προστεγάσματος θα διατηρηθεί η λύση του οριζόντιου ξύλινου στρωτήρα κατά μήκος του τοίχου και της έδρασης σε εγκάρσιο ξύλο υποδοχής-φτέρνα ανά δοκό, πάνω από τον στρωτήρα. Η έδραση στα υφιστάμενα ξύλα που εξέρχονται από τον νότιο τοίχο του ναού επιλέγεται γιατί όπως αναλύθηκε, είναι εξαιρετικά πιθανό αυτός να ήταν και ο αρχικός τους ρόλος, να υποβοηθούν δηλαδή με κάποιον τρόπο στην στέγαση του προστεγάσματος και προφανώς υπάρχουν και οι απαιτήσεις για το χαμήλωμα του κορφιά.

Οι αντώσεις αφαιρούνται καθώς πλέον ο νέος ξύλινος φέρων οργανισμός θα έχει τις απαιτούμενες προδιαγραφές αντοχής και τα νέα εγκάρσια στοιχεία της απαιτούμενης ακαμψίας τοποθετούνται πλέον στο μέσον του ανοίγματος. Η γεφύρωση του μεταξύ των κυρίων δοκών ανοίγματος προτείνεται να γίνει με τις τυπικές σανίδες πάχους 2,5 εκ. και μεταβλητού μήκους για την υπερκάλυψη τριών δοκών το μέγιστο. (~1,80 έως 2,00 μ). Ακολουθώς τοποθετούνται αλληλοεπικαλυπτόμενα φύλλα ασφαλιτόπανου με προσεκτική δίπλωση στην επαφή με τον νότιο τοίχο του κυρίως ναού και τέλος οι σχιστολιθικές πλάκες από κάτω προς τα πάνω.

Θα ήταν δέον να ακολουθήσουν και ορισμένες συμπληρωματικές εργασίες στον χώρο του προστεγάσματος. Συγκεκριμένα να αφαιρεθούν τα επισκευαστικά κονιάματα που έχουν μπει εκ των υστέρων, να γίνει ένα νέο αρμολόγημα και να εξεταστεί το κατά πόσο πρέπει να αποκατασταθεί η σύνδεση του ανατολικού και του δυτικού τοίχου με τον νότιο του κυρίως ναού. Τέλος υπάρχει και εδώ ένα κομμάτι στερεωτικών - σωστικών μέτρων για τις τοιχογραφίες του ανατολικού τοίχου και στην μικρή κόγχη άνωθεν της κεντρικής εισόδου που έχει υποστεί κάποιες ρηγματώσεις.

- Αραβαντινός Π.*, Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλή, Εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Σπυρίδωνος Κουσουλινου, Αθήναι, 1895
- Αραβαντινός Π.*, Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών., Τόμος 2ος, Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Αθήνα, 1857
- Αραβαντινός Π.*, Χρονογραφία της Ηπείρου, μέρος Γ', Εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, 1984
- Καμαρούλιας Δημήτρης*, Μοναστήρια της Ηπείρου (Δίτομο), Εκδόσεις Μπάστα/ Πλέσσα, Αθήνα, 1996
- Κοκολάκης Μιχάλης*, Το ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι, Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο, Εκδόσεις Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2003
- Κοκολάκης Μιχάλης*, Η Τουρκική Στατιστική της Ηπείρου στο Σαλαμέ του 1895
- Λαμπριδής Ι.*, Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα, 1839-1891, Εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, 1971
- Λαμπρόπουλος Βασίλειος κ.α.* Συντήρηση έργων τέχνης, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού, Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολογιστών και εκδόσεων «Διόφαντος»
- Μακρής Α. Κίτσος*, Χιοναδίτες ζωγράφοι, 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, Δεκέμβριος 1981
- Μπούρας Χαράλαμπος*, Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, Δεύτερος Τόμος, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2001
- Μπούρας Χαράλαμπος - Δημήτρης Φιλιππίδης [επιμέλεια]*, ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2013
- Μπούρας Χαράλαμπος*, Σημειώσεις του μαθήματος «Αποκαταστάσεως των μνημείων Ι», Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σπουδαστήριο Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, Αθήνα, 1983
- Ορλάνδος Κ. Αναστάσιος*, Η Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εν Ελλάδι επί Τουρκοκρατίας, Εκδότης: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα, 2000
- Παΐσιου Γεωργίου*, ιερέως, Αγιογραφία και αγιογράφοι των Χιονιάδων, Ιωάννινα, 1962
- Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη*, Ζωγραφική και ξυλογλυπτική στα Μαστοροχώρια Χιονιάδες και Γοργοπόταμος, εκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων & Ήπειρος Α.Ε., Ιωάννινα, 2008.
- Πουκεβίλ Φραγκίσκος-Κάρολος-Ούγγος-Λαυρέντιος*, Ταξίδι στην Ελλάδα - ΗΠΕΙΡΟΣ, Βιβλίο II, Κεφ. Ι, μετάφραση: Παναγιώτα Γ. Κώτσου, Εκδόσεις Συλλογή Αδελφοί Τολίδη, Αθήνα, 1994
- Σινίκη-Παπακώστα Νίτσα*, ΗΠΕΙΡΟΣ, ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ, 2η έκδοση, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα - Ιωάννινα, 1996
- Τάσιος Π. Θ.*, η μηχανική της τοικοποιίας (υπό στατικές και σεισμικές συνθήκες), Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα, 1992.
- Τζάρτζανος Α. Ζήμιος*, Λεξικό των λαϊκών όρων της οικοδομικής (των μεγάλων αστικών κέντρων), Εκδόσεις Λύχνος, Αθήνα, 1981
- Leake William Martin F.R.S. & c.* Northern Greece VOL IV, Gilbert & Rivington printers, London, 1835

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- Ευθυμίου Αναστάσιος*, «Το χωριό Καβάσιλα και οι ιστορικές του ενθυμήσεις», περιέχεται στο περιοδικό «Ηπειρωτική Εστία», Τεύχος 201-202, Εκδόσεις Ε.Η.Μ., Ιωάννινα, 1969
- Καραγκούνης Κ.* Περιοδικό Κόνιτσα, Περίοδος Β' Τεύχος 1, Εισηγητική Έκθεση περί της Αξιοποίησης των θερμομεταλλικών πηγών Καβασιλών - Κονίτσης Ν. Ιωαννίνων., Αθήνα, Ιανουάριος 1980

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- <https://www.google.gr/maps> <https://filotis.itia.ntua.gr/> <http://www.konitsa.gr/>
<http://www.panoramio.com> <http://www.gein.noa.gr/el/seismikotita/xartes> <https://el.wikipedia.org>
gallica.bnf.fr

Εικ. Α.1 : Τοπογραφικό διάγραμμα μελέτης (απόσπασμα).

Εικ. Α.2: Τρισδιάστατη απεικόνιση του μνημείου στην παρούσα κατάσταση.

Εικ. Α.3 : Το μνημείο από βορειοδυτικά

Εικ. 1.1 : Το μνημείο από νοτιοανατολικά.

Εικ. 1.2 : Χάρτης 1, Η θέση του οικισμού σε σχέση με την Κόνιτσα. πηγή: <https://www.google.gr/maps>

Εικ. 1.3 : Χάρτης 2, Η θέση της Κόνιτσας σε σχέση με τα Ιωάννινα. πηγή: <https://www.google.gr/maps>

Εικ. 1.4 : Χάρτης 3, Τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους πλησίον του μνημείου, πηγή: <https://filotis.itia.ntua.gr/>

Εικ. 1.5 : Η εξωτερική κολυμβητική δεξαμενή των σημερινών εγκαταστάσεων. Πηγή: <http://www.konitsa.gr/>

Εικ. 1.6 : Οι εγκαταστάσεις των λουτρών στις αρχές του 20ου αι. στην απέναντι όχθη του Σαραντάπορου.

Πηγή: <http://www.panoramio.com/photo/56979425>

Εικ. 1.7 : Οι εγκαταστάσεις των ερειπωμένων αρχικών εγκαταστάσεων των λουτρών σήμερα, στην απέναντι όχθη του Σαραντάπορου. Πηγή: προσωπικό αρχείο

Εικ. 1.8: Γεωλογικό φύλλο 81-ΠΩΓΩΝΙΑΝΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ, Έκδοση ΙΓΜΕ, Αθήνα, 2015

Εικ. 1.9: Κούκης Γ., Ζιούρκας Κ, Χάρτης ζωνών συχνότητας κατολισθήσεων στον Ελλαδικό χώρο, Κατολισθητικές κινήσεις στον Ελληνικό χώρο –Στατιστική θεώρηση. Ορυκτός πλούτος 58., 1989

Εικ. 1.10: Η σεισμικότητα της περιοχής από το 1964 έως σήμερα για σεισμούς κλίμακας από 4 έως 8 ML.. Με αστέρι εμφανίζονται οι σεισμοί με μέγεθος άνω των 5 βαθμών της κλίμακας Richter.

Πηγή: <http://www.gein.noa.gr/el/seismikotita/xartes>

Εικ. 1.11: Οι ένθετες στις παραστάδες της αυλόθυρας πλάκες με την χρονολογία 1816.

Εικ. 1.12: Εθνογραφικός χάρτης της Ηπείρου από τον Η. Kierpert, πηγή: gallica.bnf.fr / *Bibliothèque Nationale de France*. Ο Heinrich Kierpert (1818-1899) ήταν από τους πλέον σημαντικούς χαρτογράφους του 2ου μισού του 19ου αι.

Εικ. 1.13: Χάρτης του βόρειου τμήματος της σύγχρονης Ελλάδας, βασισμένος κυρίως στα απομνημονεύματα του Rouquerville και επίσης με βάση αστρονομικές παρατηρήσεις του Gauttier., από τον Lapie, το 1827. Πηγή: gallica.bnf.fr / *Bibliothèque Nationale de France*.

Εικ. 1.14: Χάρτης της Μακεδονίας, μέρος της Αλβανίας, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, από τον Lapie, Παρίσι, 1843
Πηγή: gallica.bnf.fr / *Bibliothèque Nationale de France*.

Εικ. 1.15: Πίναξ της Μακεδονίας, Ιλλυρίας και Ηπείρου υπό Μιχαήλ Θ. Χρυσόχου Ζιτσαίου, 1897.

Πηγή: gallica.bnf.fr / *Bibliothèque Nationale de France*.

Εικ. 1.16: Κόκκινη Παναγία

Εικ. 1.17: Άγιοι Ανάργυροι, Κλειδωνιάβιστα

Εικ. 1.19: Μολυβδοσκεπάστη

Εικ. 2.1: Η έκταση της δραστηριότητας των Χιονοαδιδών ζωγράφων. Πηγή: Μακρής Α. Κίτσος, Χιονοαδίτες ζωγράφοι, 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, Δεκέμβριος 1981, σελ 52.

Εικ. 2.2: Απόσπασμα της τοιχογραφίας στην κόγχη του ιερού του μνημείου. Πηγή: προσωπικό αρχείο.

Εικ. 2.3: Ζήκου Μιχαήλ 1838, «Νεομάρτυς Γεώργιος», φορητή εικόνα στο σπίτι του αγίου στα Ιωάννινα, Πηγή: Μακρής Α. Κίτσος, Χιονοαδίτες ζωγράφοι, 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, Δεκέμβριος 1981, σελ 64.

Εικ. 2.4: Ανωνύμου, Διακόσμηση στο σπίτι των αδερφών Βαρζώκα στο Καπέσοβο Ζαγορίου, τέλη 19ου αι. Πηγή: Μακρής Α. Κίτσος, Χιονιάδιδες ζωγράφοι, 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, Δεκέμβριος 1981, σελ 78.

Εικ. 2.5: Χριστόδουλου Παπακώστα Μαρινα, προσωπογραφία του πατέρα του, λάδι σε μουσαμά. Πηγή: Μακρής Α. Κίτσος, Χιονιάδιδες ζωγράφοι, 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, Δεκέμβριος 1981, σελ 88.

Εικ. 2.6: Ανωνύμου, «Άγιος Αθανάσιος», φορητή εικόνα πάνω σε σανίδι, 72 x 40 εκ., Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου Χιονιάδων. Πηγή: Μακρής Α. Κίτσος, Χιονιάδιδες ζωγράφοι, 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα, Δεκέμβριος 1981, σελ 59.

Εικ. 2.7: Η επιγραφή στην είσοδο του κυρίως ναού. πηγή: προσ. αρχείο.

Ομάδα εικόνων 2.8: Μεμονωμένες φωτογραφίες από την τεκμηρίωση των τοιχογραφιών του μνημείου. πηγή: προσ. αρχείο.

Εικ. 2.9 :Οι τοιχογραφίες στον ανατολικό τοίχο του προστεγάσματος. πηγή: προσ. αρχείο.

Εικ. 2.10: Δείγμα της τοιχογραφίας που είχε καταπέσει στον χώρο και δόθηκε για ανάλυση. πηγή: προσ. αρχείο.

Εικ. 3.1: Τρισδιάστατη απεικόνιση στο εσωτερικό του προστεγάσματος.

Εικ. 3.2: Το εσωτερικό του ναού. πηγή: προσ. αρχείο.

Εικ. 3.3: Το εσωτερικό του ναού. πηγή: προσ. αρχείο.

Ομάδα εικόνων 3.4: Τρισδιάστατη απεικόνιση της δομής του μνημείου

Εικ. 3.5: Σινίκη-Παπακώστα Νίτσα, ΗΠΕΙΡΟΣ, ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ, 2η έκδοση, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα - Ιωάννινα, 1996, σελ 113

Ομάδα εικόνων 3.6: Η τρισδιάστατη απεικόνιση του μνημείου όπως προέκυψε από την φωτογραφική τεκμηρίωση και την χρήση προγράμματος φωτογραμμετρίας.

Εικ. 4.1 Σκίτσα διευρεύνησης των δομικών ζητημάτων

Εικ. 4.2: Η απομάκρυνση του ξύλινου ελκυστήρα. πηγή: προσ. αρχείο.

Εικ. 4.3: Η ΒΔ γωνία. πηγή: προσ. αρχείο.

Εικ. 4.4: Η ρωγμή στο δάπεδο στο εσωτερικό του ναού. πηγή: προσ. αρχείο.

Εικ. 4.5, 4.6, 4.7: Τοιχογραφίες εσωτερικού, φθορές. πηγή: προσ. αρχείο.

Εικ. 4.8: Η δυτική όψη. πηγή: προσ. αρχείο.

Εικ. 4.9: Το προστέγασμα εσωτερικά. πηγή: προσ. αρχείο.

Εικ.β,1: Τρισδιάστατη απεικόνιση των επεμβάσεων

Εικ.β,2: Παράδειγμα υποθεμελίωσης, Τάσιος Π. Θ, η μηχανική της τοικοποιίας (υπό στατικές και σεισμικές συνθήκες), Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα, 1992, σελ 162.

Εικ.β,3: Παράδειγμα υποστήριξης της θολοδομίας κατά την διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης στο Καθολικό της Μονής Δαφνίου. Τα πλαίσια εδώ βέβαια είναι ισχυροί μεταλλικοί φορείς, η φωτογραφία όμως είναι ενδεικτική για το πως προσαρμόζεται ένα τέτοιο πλαίσιο στο εσωρράχιο. Πηγή: προσ. αρχείο. Μάιος 2006

Εικ. Α.4 : Η όψη από τον Βορρά

Εικ. Α.5 : Η όψη από τον Νότο

ABSTRACT

Kavasila is a small settlement located 12 km northwest of Konitsa (Northwest Greece, Epirus). North of the village, at a distance of about 2 km, on the road leading to the sulfur baths (on the banks of Sarantaporos river), is a small church dedicated to Virgin Mary, built in 1816 as distinguished in two inscriptions found in the forecourt's entering gate. Local tradition says it was built in place of an older monastery, a theory which was not confirmed by the research.

The church is considered automatically as a monument under protection despite the absence of any specific decision since according to Law. 3028/2002 (Article 6, ch. 1), due to its construction before 1830, it is protected by the law without requiring the adoption of any administrative act.

The church belongs to the simplest type of single-aisled basilica with dome and circular in plan apse sanctuary and has porch-like outer narthex on the south side. The church is covered by a simple stone arch with strengthening arcs at distances while the porch's covering consists of wooden structural elements and simple coating of thin slates. Similar is the final covering of the main building. The church's interior is full of wall paintings-frescoes, preserved in a relatively good condition despite the damage that has occurred and is about to be explained extensively in the following chapters.

The iconographic project of the church was completed in 1864 by painters from Chioniades. This village is well known for a very energetic set of artists and painters who acted in the 19th century in the specific region in Epirus but also in wider terms reaching even Pelion, Albania and Yugoslavia. This study makes an extensive reference to their work in a separate chapter. Small fragments of wall paintings have been preserved in the porch's east wall but they are not in a good condition.

Today's picture is completed by a "belting" of the main building with bearing reinforced concrete elements (struts at several points and overlying perimeter beam) which was considered necessary to be built in the late 80's in response to the evolution of the church's structural problems.

The aim of this thesis is the complete surveying and documentation of the monument including the interpretation of the damage mechanisms that affect it, aiming initially to the recording of the work process on similar cases and to the effort of implementing rescue measures to the extent that this is possible by the part of an architect engineer.

Before the collection of the measurement data, a number of sketches were designed primarily for the topographic plan and thereafter for the architectural drawings (plan, sections, elevations). The next step was the leveling of the building, a process that generated five horizontal levels on which all measurements depended concerning all sections and elevations. The leveling inside the church was performed with cross line laser in order to avoid any kind of marks upon the paintings. All measurements were performed on the base of continuous measurable triangles (in plan level) and the arcs' geometry was designed after multiple measurements per selected distances with a laser distance meter and several confirmations at points along with the leveling process (using the grade rod). Measurements on the facades were made again on the base of the horizontal planes created by the leveling process, with the help of either the grade rod or the wooden folding meter or the laser distance meter. Plumb line was used in order to define the diverging walls. Finally, a full photographic documentation was produced, both outside and inside the monument. This procedure generated a three-dimensional digital model of the monument and orthophotos with the assistance of a relative photogrammetric program.

